

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
USUTEADUSKOND

Elo Sihv

**Tallinna Aleksander Nevski katedraali lammutamise katse
1928. aastal**

Magistritöö

Juhendajad Irina Paert, PhD, James Matthew White, PhD

Tartu 2024

Sisukord

Kasutatavad lühendid	4
Sissejuhatus	5
1. Ajalooline mälu, monumendid ja kultuurimälu.....	8
2. Metodoloogia.....	11
3. Eesti riik ja Eesti Apostliku-Õigeusu Kirik 1920.–1930. aastatel.....	12
3.1 EAÕK kujunemislugu	12
3.2 Eesti Vabariigi suhted kirikutega	18
4. Aleksander Nevski isik ja temale pühitsetud katedraal Tallinnas	20
4.1 Aleksander Nevski elulugu.....	20
4.2 Tallinna Aleksander Nevski katedraali ajalugu.....	22
4.3 Katedraali mahalammutamise küsimus 1920. aastate lõpus	27
5. Vastukaja Nevski katedraali lammutamise plaanile meedias.....	31
5.1 Ülevaade eesti- ja venekeelsest ajakirjandusest 1920. aastatel	31
5.1.1 Eestikeelne trükimeedia.....	31
5.1.2 Venekeelne trükimeedia Eestis.....	32
5.1.3 Õigeusu kiriku väljaanded sõdadevahelisel perioodil	33
5.2 Sõnavõttud eestikeelsetes ajalehtedes	33
5.3 Lugejate avaldatud mõtted eestikeelsetes ajalehtedes	35
5.4 Eesti usuprobleemi kajastamine välismaal	37
5.5 Sõnavõttud venekeelsetes ajalehtedes	39
5.6 Arvamused õigeusu ajalehtedes	40
5.7 Esialgsed järeldused	43
6. Vastukaja Nevski katedraali lammutamise plaanile EAÕK siseselt	44
6.1 EAÕK protestikirjad.....	44
6.2 Järeldused	49

7. Protest eraisikutelt ja erinevatelt organisatsioonidelt Eestis ning välismaal	51
Kokkuvõte	55
Kasutatud allikad	58
Arhiivimaterjalid	58
Ajakirjandus: Paberkanjal.....	59
Ajakirjandus: Internetiväljaanded	62
Teadusperioodika.....	63
Muud veebilehed	65
Attempted demolition of the Alexander Nevsky Cathedral in Tallinn in 1928.....	69
Lisad	72

Kasutatavad lühendid

AN	Aleksander Nevski
EAÕK	Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik
MPEÕK	Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik
VÕK	Vene Õigeusu Kirik
EELK	Eesti Evangeelne Luterlik Kirik

Sissejuhatus

Magistritöö paigutub kultuuriajaloo valdkonda ja selle uurimisteemaks on Aleksander Nevski katedraali ehk Tallinna Neeva Vaga Õigeusulise Suurvürsti Aleksandri peakiriku lammutamise eelnõu 1928. aastal ning seda ümbritsenud avalik arutelu. Parema ajaloolise konteksti saamiseks annan ülevaate katedraali ajaloost ning hiljem toimunud sündmustest.

Aleksander Nevski katedraal Tallinnas (Lisa 1) on tuntuim õigeusu kirik kogu Eestis. Seda on Toompea otsast kaugele näha ja selle ümber leidub alati turistide gruppe, kes lisaks Riigikogu hoone vaatamisele imetlevad selle vastas asuvat katedraali. Paljudele Eesti elanikele samas ei meeldi, et Eesti Vabariigi ühe kõige olulisema institutsiooni vastas asub hoone, mis sai 19. sajandi ja 20. sajandi vahetusel ehitatud imperialistliku riigi tsaarivõimu esindajate soovil. Eesti kirjandusteadlane Rein Veidemann kirjutas 2005. aastal, et kui giid viib turistid AN katedraali vaatama, siis otseselt ja sümboliseerivalt keeratakse samal ajal selg Eesti riigi olulistele esindushoonetele. AN katedraal on rohkemat kui ainult katedraal – see on vene märgisüsteemi tähistaja.¹

Katedraalide paigutusel võib olla tugev poliitiline eesmärk ja see ei pruugi olla täielikult healoomuline.² Aastate vältel on kerkinud mitmel korral üles küsimus, kas sellise katedraali peaks üldse maha lammutama. Üks tulisemaid arutelusid sel teemal toimus 1920. ja 1930. aastatel Eesti Vabariigis, kui konkreetne ettepanek jõudis 1928. aastal seaduseelnõu esitamisel Riigikokku. Kogu ühiskond tahtis kaasa rääkida – ajakirjanduses esinesid sõnavõttudega õigeusklikud, luterlased, mitteusklikud, eestlased, venelased ning tuntud ühiskonnategelased.

Kuigi õigeusku on nähtud Eestis üldiselt kui vene usku, siis statistika näitab, et 100 aastat tagasi olid enamik õigeusklikud eestlased. Eestis elas 1922. aasta rahvaloenduse kohaselt 209 094 õigeusklikku, kellest 85 995 olid venelased ja 123 099 eestlased ning 1934. aasta loenduse järgi oli õigeusklikke 212 764, kellest eestlasi 125 384 ja venelasi 87 380. Õigeusklike osakaal püsis 18,9% juures kogu rahvastikust

¹ **Veidemann, Rein.** 2005. Nevski katedraal. – *Postimees*, 12. juuli. URL: <https://www.postimees.ee/1486147/nevski-katedraal> (vaadatud 23.03.2024).

² **Coleman, Simon; Bowman, Marion.** 2019. Religion in cathedrals: pilgrimage, heritage, adjacency, and the politics of replication in Northern Europe. – *Religion*, Vol 49, No. 1, 11.

Eesti Vabariigis sõdadevahelisel perioodil.³ Sel ajal oli Eestis 158 apostlik-õigeusu kogudust.⁴ 1920.–1930. aastatel domineerisid Eestis kaks suurt kirikut – Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik ja Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kirik.⁵ Eestlastest preestreid oli õigeusu kirikus rohkem kui luteri kirikus.⁶ 1920. aastal vastu võetud põhiseaduses oli kirjas, et kõigil Eesti kodanikel on õigus usuvabadusele ja kõigil on õigus ise valida, kas osaleda usulises elus või mitte.⁷ Sellele rõhuti korduvalt, kui 1920.–1930. aastatel tuli avalikkuses teemaks AN katedraali likvideerimine või esinesid õigeusklike vastased meeleolud.

AN katedraali vastuolulisust ei ole varem nii põhjalikult uuritud ega sellest kirjutatud. Eelnevalt on küll tehtud ülevaateid katedraali lammutamise plaanidest (nt Kalmar Ulmi 2010. aasta artikkel „Miks Tallinna Nevski katedraalist ei saanud Toompea panteoni?“) ja Nevski ajaloolisest isikust (nt Enn Ernitsa „Aleksander Nevski pühakulugu“ Mäetaguste 2019. aasta numbris ja Anti Selarti „ALEKSANDER NEVSKI. Märkmeid ühe püha suurvürsti postuumse karjääri kohta“ ajakirjas Akadeemia 2000. aastal), kuid ühiskonna ja poliitikute vastukajasse ei ole süvitsi mindud. Vajalik on uurida seda osa meie ajaloost ning tuua valgust katedraaliga seotud konfliktidele.

AN katedraaliga seonduv on näidanud, kuidas Eesti ühiskond mõtestab enda seotust Vene impeeriumi ajalooga. See, kuidas eestlased õigeusku ja AN katedraali suhtuvad, näitab suhtumist oma rahva ja riigi ajaloosse ning kuidas sellega on lepitud. Suundumus on olnud end tollasest ajast ja mõtteviisist eemaldada; eestlased aktsepteerivad, et on Vene impeeriumisse kuulunud, kuid ei pea vajalikuks sellega mingit ühendust hoida; ei soovita end sellega seostada kodu- ega välismaal. Seetõttu on tänapäeval olnud aeg-ajalt üleskutseid AN katedraal kui imperialistliku Venemaa usuline sümbol Tallinna linnapildist eemaldada. Praegusel ajal on need üleskutsed seotud eelkõige MPEÕKi peakiriku tegevuse lõpetamisega⁸, sest seda peetakse endiselt Vene riigi ja selle presidendi Vladimir Putini käepikenduseks. 2024. aasta kevadel on taaskord

³ **Schvak**, Toomas. 2015. Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänapäevani. – *Mitut Usku Eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi: Õigeusu eri*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 55-56.

⁴ **Poska**, Jüri. 2013. Teeristil. – *Usk ja Elu*, Vol. 11. Tallinn: EAÕK Kirjastus, 33.

⁵ **Rohtmets**, Priit. 2018. *Riik ja usulised ühendused*. Siseministeerium. Tallinn: Printon, 12.

⁶ **Kilp**, Alar. 2015. Eestluspõhise rahvusluse suhe religiooniga. – *Kirik ja teoloogia*. URL: <https://kjt.ee/2015/05/eestluspohise-rahvusluse-suhe-religiooniga/> (vaadatud 17.03.2024).

⁷ **Eesti Vabariigi põhiseadus 1920.** URL: [https://et.wikisource.org/wiki/Eesti_Vabariigi_p%C3%B5hiseadus_\(1920\)](https://et.wikisource.org/wiki/Eesti_Vabariigi_p%C3%B5hiseadus_(1920)) (vaadatud 05.02.2024).

⁸ **Raid**, Juku-Kalle. 2022. Juku-Kalle Raid: Miks tuleb Moskvale alluva õigeusu kiriku tegevus Toompeal lõpetada. – *Elu25*, 27.09. URL: <https://elu24.postimees.ee/7614510/elu25-juku-kalle-raid-miks-tuleb-moskvale-alluva-oigeusu-kiriku-tegevus-toompeal-lopetada> (vaadatud 06.12.2023).

tõstatunud ajakirjanduses ja poliitikas jõuliselt üles arutelu MPEÕKi võimaliku tegutsemise keelustamise kohta⁹, mis mõjutab otseselt AN katedraali. Kuna antud teema pole töö kirjutamise ajal veel lahendust saanud, ei analüüsi ma seda pikemalt.

Uurimismaterjalidena olen kasutanud Rahvusarhiivis, DIGARis ja Tallinna Ülikooli Akadeemilises Raamatukogus (TLÜAR) leiduvaid arhiivisäilikuid, erakirju, ajalehti ning ajakirju.

Töö kirjutamisel on peamised raskused tulnud keeleoskusest. Kuna mõningad materjalid arhiivis ja õigeusu ajalehtedes on vene keeles, mida ma ise ei valda, olen kasutanud oma juhendaja James Matthew White'i vene keelest inglise keelde tõlgitud materjale, millest omakorda tõlkinud eesti keelde. Sellised arhiivisäilikud ja artiklid on kasutatud kirjanduse loetelus ka vastavalt märgistatud. Kui esineb erisusi nimede kirjapildis vene, inglise ja/või eesti keeles, tuleneb see sellest, et tõlgitud on mitme eri keele vahendusel.

Magistritöö on jaotatud seitsmeks peatükiks: 1) ajalooline mälu, monumendid ja kultuurimälu; 2) metodoloogia, kus seletan lahti oma uurimiskäigu; 3) ülevaade EAÕK teke ja sellega kaasnenud probleemid ning suhted riigiga; 4) AN elulugu, pühakuks saamine ja katedraali ehitus ning 1928. aasta seaduseelnõu, 5) meedias esinenud vastukaja katedraali lammutamise plaanile; 6) vastukaja EAÕK siseselt ja riigile lammutamise plaanile; 7) eraisikute ja organisatsioonide protestid Eestis ja välismaal.

Magistritöös püstitan järgmised uurimisküsimused, et selgitada välja AN katedraali lammutamisega seotud seisukohad:

1. milline oli avalik arutelu Eesti ühiskonnas seoses AN katedraali lammutamise eelnõuga?
2. milline oli arutelu EAÕK siseselt ja suhtluses Eesti riigi valitsevate institutsioonidega (valitsus, Riigikogu, Riigivanem)?
3. kuidas avarduvad meie teadmised AN katedraali lammutamise eelnõuga kaasnenud aruteluga tolleaegse Eesti ühiskonna identiteedi kohta?
4. mida räägib katedraali lammutamise ümber toimunud arutelu sõdadevahelise Eesti suhetest oma minevikuga Vene impeeriumi koosseisus?

⁹ **Tooming**, Marko. 2024. Läänemets: teen ettepaneku tunnistada Moskva patriarhaat terroriorganisatsiooniks. – *ERR*, 11.04. URL: <https://www.err.ee/1609310667/laanemets-teen-ettepaneku-tunnistada-moskva-patriarhaat-terroriorganisatsiooniks> (vaadatud 13.04.2024).

1. Ajalooline mälu, monumendid ja kultuurimälu

Ajalooline mälu viitab viisidele, kuidas rahvused, grupid ja kollektiivid konstrueerivad ja samastuvad kindlate narratiividega sündmuste või ajalooliste perioodide kohta. Sellised mälestused on poliitilise ja sotsiaalse identiteedi aluseks ning tihti kujundatakse identiteet ümber seoses praeguse ajaloolis-poliitilise hetkega.¹⁰ Kultuurimälu uuringud keskenduvad viisidele, kuidas minevikku ühiskonnale edastatakse ja jagatakse, toonitades, et on oluline meeles pidada teatud osi minevikus ja samas teisi ignoreerida või unustada. Kultuurimäluga kaasneb pidev mineviku kujundamine, mille käigus tehakse kindlaks, mida säilitada ja mida unustada.¹¹ Mälupoliitikat saab kasutada erinevate ühiskonnagruppide vastandamiseks.¹² Monumentide mahavõtmine ei tee olematuks minevikunarratiive, mida nad esindavad – selle asemel peab ühiskond nende narratiividega tegelema.^{13 14}

1920. aastate alguses eemaldati Tallinna linnapildist Peeter Suure kuju ja Vene turu kabel, sarnased teemad olid päevakorras ka Poolas seoses Varssavi Aleksander Nevski katedraali tulevikuga. Peeter Suure kuju paigaldati Heinaturule ehk praegusele Vabaduse väljakule 1910. aastal Eestimaa kubermangu 200. aastapäevaks Vene impeeriumiga liitmisel.¹⁵ See jõudis püsida vaid veidi üle kümne aasta, kui Tallinna linnavõim otsustas selle maha võtta.¹⁶ Vene turu kabel oli Aleksander Nevski nimeline

¹⁰ **Hite**, Katherine. 2024. Historical Memory. – St. Lawrence University. URL: <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory> (vaadatud 24.03.2024).

¹¹ **Tamm**, Marek. 2008. History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation. – *Journal of Baltic Studies*, 501-502.

¹² **Paert**, Irina. 2021. Kellele on vaja mälestusmärki Lubjankal? – *Sirp*, 19.03. URL: <https://sirp.ee/s1-artiklid/arhitektuur/kellele-on-vaja-malestusmarki-lubjankal/> (vaadatud 12.04.2024).

¹³ **Laanes**, Eneken. 2022. Eneken Laanes: sõda, mälu ja identiteet. – *ERR*, 13.09. URL: <https://www.err.ee/1608713830/eneken-laanes-soda-malu-ja-identiteet> (vaadatud 12.04.2024).

¹⁴ Ajalooline ja kultuurimälu on väga suured valdkonnad, mida uurida. Nende kuulsaimad esindajad on Maurice Halbwachs („The Collective Memory” New York: Harper & Row Colophon Books, 1980), Pierre Nora („Realms of Memory” Chicago: University of Chicago Press, 1998), Jan ja Aleida Assmann (vastavalt „Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination” Cambridge University Press, 2011; „Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives” Germany: Universität Konstanz, 2011).

¹⁵ **Woodworth**, Bradley D. 2010. Mitmetähenduslik mälestusmärk: Peeter Suure naasmine Tallinna 1910. aastal. – *Tuna*, No. 3, 82.

¹⁶ **Woodworth**, 2010: 82

kabel, mis ehitati 1888. aastal ja lammutati 1925 põhjendusega, et see jääb ette uutele elektritrammidele.¹⁷

Varssavi Aleksander Nevski katedraal ehitati aastatel 1894–1912 ja lammutati vahemikus 1924–1926.¹⁸ Hoolimata asjaolust, et katedraal oli selgelt vastuolus arhitektuurse keskkonnaga ja meenutas Vene võimu ajastut, ei olnud selle saatus ette otsustatud. Riigiametnikud, parlamendisaadikud ja kunstiringkondade esindajad arutasid võimalikke erinevaid lahendusi. Võimalus hoone säilimiseks jäi 1923. aasta kevadeni.¹⁹ Aruteludes ei olnud osalised eraldatud rangelt usulise, ametialase või poliitilise tausta põhjal ning Poola õigeusu metropoliitkonna esindajad aruteludes üldse ei osalenud.²⁰ Üheks ajendiks õigeusu kiriku eemaldamiseks oli hirm, et teemat eirates võib hiljem see sama probleem taas tõstatuda ühiskonnas ning sellega võivad kaasned negatiivsed tagajärjed ning katedraali peab eemaldama sisepoliitilise stabiilsuse tagamiseks.²¹

Erinevatest võõrvõimu all olevatest perioodidest leidub siiani Eestis palju erinevaid monumente, ausambaid ja ehitisi. Nendega on kaasnenud ja kaasnevad siiaaani aeg-ajalt arutelud poliitikas ning avalikkuses, mida nendega tegema peaks. 21. sajandil tekitavad pahameelt peamiselt Nõukogude Liidu okupatsiooni aegsed pärandid. Kõige kuulsam juhtum on nn Pronksiöö, mis toimus 2007. aasta aprillikuu päevadel, kui Tallinnas Tõnismäelt viidi ära nõukogudeaegne Pronkssõdur Tallinna Kaitseväge kalmistule ja sellega kaasnesid peamiselt venekeelse elanikkonna vägivaldsed rahutused ja pahameele näitamine.²² Kui riigiesindajad ja suurem osa rahvast arvasid, et selline monument ei pea olema kesklinnas, siis leidis teine grupp, kelle jaoks oli selline monumendi liigutamine võrdväärne pühaduse rüvetamisega.

Aktiivse sõjategevuse puhkemisega Ukrainas 2022. aasta alguses on taas tulnud jutuks nõukogude aegsete monumentide eemaldamine linnapildist – kas seda peaks tegema ja mis ulatuses. Riigikantselei juurde moodustati eraldi töörühm, mille ülesandeks

¹⁷ **Ksenofontov**, Andri. 2004. Venest Viruks. – *Eesti Ekspress*, 22.03. URL: <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/68994313/koht-venest-viruks> (vaadatud 11.04.2024).

¹⁸ **Orthodoxwiki**. 2012. Cathedral of Alexander Nevsky (Warsaw). – 22.10, URL: [https://orthodoxwiki.org/Cathedral_of_Alexander_Nevsky_\(Warsaw\)](https://orthodoxwiki.org/Cathedral_of_Alexander_Nevsky_(Warsaw)) (vaadatud 11.04.2024).

¹⁹ **Starodub**, Andriy. 2021. «Destroy or Save». Discussion on the Fate of Alexander Nevsky Cathedral in Warsaw in 1918–1923. – *The Ethnology Notebooks*. No 6 (162) 1397.

²⁰ **Starodub**, 2021: 1397

²¹ **Starodub**, 2021: 1397

²² Pronkssõduri ja -ööga toimunule on põhjalikult keskendunud ajakirja Journal of Baltic Studies 2008. aasta detsembri väljaandes ja samas ajakirjas 2009. aasta märtsis ilmunud Martin Ehala artiklis „The Bronze Soldier: Identity threat and maintenance in Estonia”.

on kokku koguda kõik okupatsioonivõimu sümboleid kandvate mälestusmärkide ning hauatähiste info, töötada välja lahendused hauatähiste asendamiseks millegi neutraalsega ja nende eemaldamiseks.²³ 2022. aasta suvel eemaldati Ida-Virumaalt punatanki monument²⁴, mis tõi endaga kaasa küll osade inimeste pahameele, kuid midagi vägivaldset sellega ei kaasnenud. Samal ajal kasvas Eesti inimeste seas toetus nõukogude sõjamonumentide eemaldamiseks.²⁵ Nagu Riigikantselei lehel kirjas, ei pea monumente alati täielikult eemaldama. Neid saab asendada neutraalsete mälestusmärkidega või lisada vanadele sammastele juurde selgitavad infotahvlid selgitamaks, mis see on, mida esindab ja miks ei ole seda eemaldatud, isegi kui see tekitab rahva seas negatiivseid emotsioone. Need võivad jääda õppekohtadeks, et ajalugu paremini mõista.

1928. aastal lahti rullunud AN katedraali loole keskendun läbi kultuurimälu vaatenurga ja näitan, et arhitektuuri saab käsitleda ka mäluruumina (*lieu de mémoire*²⁶), millel on eriline tähendus sotsiaalsete rühmade mäletamise ja identiteedi seisukohalt. Katedraali kavandatava lammutamise ümber toimunud arutelude analüüs aitab mõista, kuidas saaksid erinevad rühmad kirikut teda ümbritsevas ruumis tõlgendada.

²³ **Riigikantselei**. Monumendid. URL: <https://riigikantselei.ee/monumendid> (vaadatud 24.03.2024).

²⁴ **Kook**, Urmet. 2022. Valitsus teisaldas Narva tank-monumendi. – *ERR*, 16.08. URL: <https://www.err.ee/1608685876/valitsus-teisaldas-narva-tank-monumendi> (vaadatud 16.02.2024).

²⁵ **Postimees**. 2022. UURING } Punamonumentide eemaldamine leiab üha suuremat toetust. – *Postimees*, 29.08. URL: <https://www.postimees.ee/7593865/uuring-punamonumentide-eemaldamine-leiab-uha-suuremat-toetust> (vaadatud 24.03.2024).

²⁶ **Nora**, Pierre. 1998. *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. Chicago: University of Chicago Press.

2. Metodoloogia

Töö kirjutamisel olen kasutanud kombinatsiooni erinevatest meetoditest – meediaanalüüs, ajalooline meetod, arhiiviallikate uurimine. Arhiiviallikaid uurisin käsitsi ja digitaalselt Rahvusarhiivis Tallinnas, DIGARis ja TLÜARis. Töötasin läbi primaarseid ja sekundaarseid allikaid.

Rahvusarhiivis oli võimalus uurida dokumente ja kirju nii Tallinna uurimissaalis kui ka digitaalselt Arhiivi infosüsteemis ehk AISis. Kõigepealt tegin päringu AISis sõnadega „Aleksander Nevski katedraal” ja seejärel tegin valiku valides võimalikud huvipakkuvad arhiivisäilikud (palvekirjad), mida uurida. Keeleoskuse tõttu sain uurida vaid eestikeelseid säilikuid.

DIGARis otsisin ajalehtede artikleid, milles kirjeldatakse AN katedraali lammutamise seaduseelnõuga toimuvat 1928. aasta lõpukuudel. Otsisin märksõnaga „wene katedraal”, mis andis kümneid vasteid ja valisin nende seast erinevaid artikleid, mille põhjal uurisin ühiskonna meeoleolu seoses antud seaduseelnõuga. Otsisin nii poliitikute kui eraisikute arvamusi ja sõnavõtte. Lisaks leidsin luuletuse, lugejakirju ja ülevaateid välismaa ajalehtedes ilmunud kajastustest. DIGARis leidsin peamiselt ilmalikke päeva- ja nädalalehti, mida uurida, samuti mõningaid õigeusu ajalehti ja -kirju.

Ülejäänud eestikeelsete õigeusu ajalehtede ja ajakirjade uurimiseks käisin TLÜARis, kus olid kohapeal olemas vajalikud eksemplarid. Neid sain lehitsedes uurida ja otsida teemakohaseid artikleid ning arvamusaluseid.

Lisaks aitas esialgse materjaliga mind juhendaja James Matthew White, kes digitaliseeris Rahvusarhiivis Tartus leiduvaid vajalikke dokumente nii eesti kui vene keeles, mida seejärel minuga jagas. Samuti otsis ta venekeelsetest ajalehtedest ja ajakirjadest võimalikke huvipakkuvaid artikleid, mille tõlkis vene keelest inglise keelde ja mina omakorda eesti keelde.

Seejärel uurisin, millised on: a) arhiivis leiduvates dokumentides ja kirjades seisukohad AN katedraaliga seotud lammutamise kohta; b) perioodikas leiduvad artiklid ja muud kirjutised samal teemal. Järgnevates peatükkides toon välja olulisemad suunad, mida materjalidest leidsin, nt poliitikute arvamused, lugejatelt saadud kirjad ajalehtedes trükituna, välismaa kajastused samas teemast jms.

3. Eesti riik ja Eesti Apostliku-Õigeusu Kirik 1920.–1930. aastatel

Kolmanda peatüki esimeses alapeatükis kirjutatakse kõigepealt õigeusust Eestis ja EAÕK sünnile eelnevast ajast. Seejärel 1910. aastate lõpul ja kahekümnendate aastate alguses koos Eesti riigi tekkimise ja Vabadussõjaga samaaegselt toimunud sündmusest Eesti õigeusu kiriku loomisest ja raskustest, mis sellel teel ette tulid. Teen ülevaate esimesest eestlasest piiskopist Platonist, kes andis suure panuse Eesti õigeusu arengusse ja on kuulutatud pühakuks. Samuti kirjutatakse Petseris toimunud kloostriõjast ja selle mõjust. Teises alapeatükis annab ülevaate suhetest Eesti riigi ja kirikute vahel 1920.–1930. aastatel, sest kuigi kirik ja riik olid lahus, olid sidemed poliitikute ja kirikute vahel tugevad. Suhteid mõjutas 1934. aastal alanud vaikiv ajastu ja uus Kirikute ja usuühingute seadus, mis piiras kohati usuorganisatsioonide tegevust.

3.1 EAÕK kujunemislugu

Kuigi õigeusk oli Eestis kohal juba enne 1840. aastaid, hakkas see laialdasemalt levima usuvahetusliikumise 19. sajandi keskpaigas ja teisel poolel. Põhja-Liivimaal pöördus 1840. aastate keskel õigeusku umbes 65 000 eestlast, mis oli umbes 17% eestlastest provintsis, sest talurahvas levisid kuuldused, et õigeusku astujad saavad maad ning vabanetakse mõisnike kontrolli alt.²⁷ 1840. aastatele järgnenud ajal oli Liivimaal 33 Läti ja 39 Eesti kogudust.²⁸ 1880. aastatel ja hiljem tuli õigeusk uuesti teise laine koos tsaar Aleksander III juhitud venestamisega.²⁹ Õigeusu kirikuid ehitati sageli arhitektuuriliselt vene stiilis,³⁰ mis aitas visuaalselt tugevdada õigeusu kinnitumist Eestis ja Lätis. Samal ajal ehitati ka Kuremäe klooster³¹ ja ANi katedraal.

20. sajandi alguses hakkasid eestlased soovima suuremat iseseisvust oma vaimulaadiga õigeusu kirikus, samal ajal proovisid vene kogukond hoida Vene impeeriumi

²⁷ **Lainvoo**, Linda. 2015. Usuvahetusest 19. sajandi keskel. – *Mitut Usku Eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi: Õigeusu eri*. Toimetaja Liina Eek. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 15.

²⁸ **Musaev**, V.I. 2018. *Pravoslavie v Pribaltike v 1890–1930-e gg*. St Petersburg: Izdatel'stvo Politehnicheskogo universiteta, 26.

²⁹ **Lainvoo**, 2015: 19

³⁰ **Wortman**, Richard. 2013. The 'Russian Style' in Church Architecture as Imperial Symbol after 1881. – *In Visual Texts, Ceremonial Texts, Texts of Exploration: Collected Articles on the Representation of the Russian Monarchy*. Toimetaja Richard Wortman. Boston: Academic Studies Press, 221.

³¹ **Puhka Eestis koduleht. Pühtitsa Jumalaema Uinumise Nunnaklooster (Kuremäe klooster)**. URL: <https://www.puhkaeestis.ee/et/puhtitsa-jumalaema-uinumise-nunnaklooster-kuremae-klooster> (kasutatud 22.04.2024).

nägu ja mõtteviisi. 1914. aastaks oli Riia piiskopkonnas, tänapäeva Eestit ja Lätit hõlmaval alal, 257 kirikut ja 273 023 õigeusklikku koos nelja õigeusu kloostriga.³² Setomaa ja Petseri ühendamine Eesti aladega oli üleval juba 1917. aastal ja mitte ainult geograafiliselt. Kirikliku ühendamise küsimus tõusis esile enne piirkonna ilmalikku liitmist.³³ 1918. aasta novembris nõudsid Setomaa kolm eesti seltskonnategelast Eesti Ajutiselt Valitsuselt, et Setomaa ühendataks Eestiga ja 4. juunil 1919 vastu võetud põhiseaduses seisis, et Petserimaa kuulub Eestile.³⁴ Lõplikult sai Petserimaa ühendatud Eestiga Tartu rahulepinguga, kuid lisaks saadi endale ka alad, mille elanikkond ei olnud noorele Eesti Vabariigile eriti lojaalne.³⁵ Siseministeeriumile tegi muret Vene emigrantide mõju siinses õigeusu kogukonnas ja aeg-ajalt tuli ette rahvuste omavahelisi hõõrdumisi.³⁶ Vene emigrantide komitee Eestis toetas 1921. aasta juuniks 11 985 emigranti Eestis, kuid kaugeltki kõik ei liitunud kohaliku intelligentsiga.³⁷ Paljud ei osanud eesti keelt ja ei saanud seetõttu oma oskusi siin rakendada, vaid olid sunnitud minema tööle vabrikutesse. Seega läksid paljud tööle Koplisse, kus asusid Tallinna laevatehased, Kiviõli põlevkivi kaevandamise tehasesse, Kunda tsemenditehasesse ja Aseri keraamika-/tellisetehasesse. Tehasesse pidid minema ka õigeusu vaimulikud, näiteks isa Vladimir Bõstrjakov, kes sai oma koguduse alles 1932. aastal.

Oluliseks figuuriks tõusis eestlane Paul Kulbusch, kes pühitseti mungaks munganimega Platon 23. detsembril 1917, järgneval päeval ülendati arhimandriidiks. Piiskopiks nimetati ta Tallinna Issanda Muutmise Peakirikus 30. detsembril.³⁸ Platon õnnistati 31. detsembril 1917. aastal AN katedraalis Riia ja Miitavi piiskopkonna Tallinna vikaarpiiskopiks, kes ütles oma kõnes, et loobub preestriametist Peterburis, sest Eesti koguduste kollektiivne hääl on kutsunud ta Eestisse.³⁹ Uuele piiskopile kinkisid Tallinna Issanda Muutmise koguduse liikmed eesti rahvusvärvides teenistusrõivad – mustad ristid

³² **Freeze**, Gregory. 2017. Religioznaia politika Rossiiskoi imperii v Pribaltike. – *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta*, Vol. 72 (4), 786.

³³ **Lõuna**, Kalle. 2003. Petserimaa: Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 24.

³⁴ **Lõuna**, 2003: 25-26

³⁵ **Lõuna**, 2003: 26

³⁶ **Rohtmets**, 2018: 83

³⁷ **ERA.1.9.430.44**, Vene Emigrantide Komitee 1919.-1920.a. aruanded

³⁸ **Sõtšov**, Andrei. 2019. PIISKOPMÄRTER PLATONI ELU JA TEGEVUS. – *Eesti märter piiskop Platon. Konverentsi materjale*. Tallinn: Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku kirjastus, 48.

³⁹ **Paert**, Irina. 2020. A family affair? Post-imperial Estonian Orthodoxy and its relationship with the Russian Mother Church, 1917–23. – *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 62 (3-4), 324. ; Schvak, 2015: 45.

ja sinised äärised valgel taustal.⁴⁰ Kohe peale seda nimetati Platon 23. jaanuaril Riia piiskopi kohusetäitjaks.⁴¹ Piiskop Platon ei jõudnud olla ametis kaua, sest enamlased tapsid ta 1919. aasta 14. jaanuaril Tartu endise Krediidikassa hoones.⁴² Kuigi Platoni ametiaeg jäi lühikeseks, suutis ta siiski külastada peaaegu 70 kogudust Eestis ning olla eeskujuks kõigile Eesti õigeusklikele.⁴³ Platon pöördus 1918. aasta novembris Eesti Ajutise Valitsuse poole sooviga osaleda valitsuse istungil, et teha selgeks õigeusu kiriku olukord Eesti riigis. Ta põhjendas oma palvet sellega, et viiendik Eesti rahvast on õigeusu kirikus ja seega on kiriku korraldamine kiriku ja riigi asi.⁴⁴

1919. aasta märtsis toimunud õigeusu koguduste täiskogul otsustati kuulutada sinne õigeusu kirik iseseisvaks. Kirikujuhiks valiti tol hetkel Venemaal kadunud olev Aleksander Kaelas, kelle asemel juhtis kirikut tegelikkuses abipiiskopiks valitud Aleksander Paulus.⁴⁵ Varasemalt otsiti tunnustust erinevatelt kirikutelt, näiteks Inglismaa anglikaani kirikult ja Serbia õigeusu kirikult, kuid kummaltki erilist toetust ei saadud ning neist suhetest loobuti.⁴⁶ Kuna Eesti õigeusu kirik oli tegutsenud omavoliliselt ning ükski teine õigeusu kirik neid heaks kiitnud ei olnud, hakati 1919. aasta lõpus ja 1920. aasta alguses taaskord otsima ühendust Vene Õigeusu Kirikuga.⁴⁷ 1919. aasta sügisel saadeti sõjast hoolimata Vene patriarh Tihhonile telegramm, milles taodeldi Eestis autonoomse piiskopkonna moodustamist. Telegrammis ei mainitud täiskogul otsustatud autokefaaliat, sest eeldatavasti kardeti VÕKi reaktsiooni. Tihhon ei rahuldanud isegi autonoomse piiskopkonna soovi täielikult, kuna Eesti ja Venemaa vaheline sõda alles kestis ning Eestit ei oldud ametlikult tunnustatud iseseisva riigina, ei olnud mõeldav autonoomse piiskopkonna või kiriku loomine ühe riigi sees. Nõustuti Eesti aladel omaette piiskopkonna moodustamisega, kuid rõhutati, et see ei ole autonoomne struktuur, vaid tavaline piiskopkond VÕKi sees.⁴⁸ Pärast Tartu rahulepingu sõlmimist said siinsed õigeusklikud VÕKilt suhteliselt piiratud enesekorraldusõiguse ja sellega loodi Eesti alale üks piiskopkond, mille kirikupea pidi kinnitama patriarh Moskvas.⁴⁹ VÕK ütles, et Eesti

⁴⁰ Sõtšov, 2019: 49

⁴¹ Schvak, 2015: 46

⁴² Paert, 2020: 328

⁴³ Schvak, 2015: 46

⁴⁴ Rohtmets, 2018: 18

⁴⁵ Rohtmets, 2018: 83-84

⁴⁶ Schvak, 2015: 48

⁴⁷ Rohtmets, 2018: 83-84 ; Schvak, 2015: 48

⁴⁸ Schvak, 2015: 48-49

⁴⁹ Rohtmets, 2018: 21

õigeusu kirikule saab autokefaalia anda vaid ülevenemaaline kirikukogu, kuid Nõukogude võimu repressioonide tõttu ei olnud see võimalik.⁵⁰

1920 otsustati Eesti õigeusu kiriku täiskogul, et autonoomse juhtimisstruktuuriga ja rahvuslikkuse alusel saavad vene kogudused koonduda, mida nad tegid ja tekitati vene koguduste vaimulik nõukogu ning vikaarpiiskopkond. Venelaste vaimulik nõukogu suleti 1922. aasta juunis kiriku täiskogu otsusega. Neile anti võimalus luua rahvusline-praostkond, kuid sellest nad loobusid ja pidid jääma Sinodi korraldusel kohalikesse praostkondadesse. Samuti anti teada, et kui senise Nõukogu liikmed otsustavad edasi tegutseda, siis suhtub Sinod sellesse kui eraisikute algatusse, mis toimub isiklikul vastutusel. Sinodi otsusest anti politsei kaudu Nõukogu esimehele Boris Agapowile teada. Ajalehtedes olid kuuldused, et VÕK tahab asutada vaimuliku kiriku nõukogu, mille alla läheksid kõik vene õigeusu kogudused ja kes EAÕK Sinodi ei tunnista, vaid alluks oma ülempiiskopile.⁵¹ Selle peale vene saadikud solvusid ning lahkusid otsustavalt täiskogult. Tülid jõudsid Riigikoguni välja, sest Vene Rahvuslise Liidu saadik Aleksei Sorokin oli sama aasta oktoobris toimunud kirikute ja usuühingute seaduse arutelu ajal väitnud, et vaimuliku nõukogu liikmete eluruumid olevat läbi otsitud, nad olid arreteeritud jne. Kaarel Eenpalu (vana nimega Karl Einbund) selgitas, et rahvuslikke nõukogusid või sarnaseid organeid ei olnud võimalik luua kirikuseaduse ega ka Eesti Vabariigi määruste põhjal.⁵² Juunikuisel täiskogul said EAÕK ülempiiskop ja Sinod volituse teha kõike, mida vaja, et teised õigeusu kirikud EAÕK kanoonilist iseseisvust tunnustaks.⁵³

Nõukogude võim tekitas Venemaal kohapeal palju probleeme õigeusu kirikule ja see kõik mõjutas otseselt ning kaudselt õigeusu kirikut Eestis. Kuna Nõukogude Venemaa oli hoolimata Tartu rahu lepingust Eesti suhtes vaenulik riik ja nad hakkasid aina rohkem võtma võimu VÕKi üle, nähti Vene kirikus ohtu Eesti riigile otsesemalt ja kaudsemalt. Kuigi venelastelt oli saadud osaline autonoomia, tekitas see mitmeid administratiivseid küsimusi ja probleeme, mis vajasisid lahendusi, kuid olukorra tõttu Venemaal võis kontakt patriarhiga iga kell katkeda. Liturgilisi reforme ei olnud võimalik läbi viia VÕKi Pühima

⁵⁰ **Schvak**, 2015: 49

⁵¹ **EAA.1655.3.276**, Kirjavahetus Vene õigeusu koguduste Vaimuliku Nõukoguga Eestis ja Siseministeeriumiga vene koguduste valitsemisvormi ja Vaimuliku Nõukogu likvideermise, Tallinna Aleksander Nevski kiriku katedraaliks nimetamise, vaimulike ametisse kinnitamise ja muudes küsimustes

⁵² **Rohtmets**, 2018: 84-85

⁵³ **Schvak**, 2015: 51

Sinodi loata. Seega olid mitmed aspektid piisavalt olulised Eesti õigeusu kiriku juhtidele, et eemaldada Moskvast ja suurendada Eesti kiriku iseseisvust.⁵⁴

Saadi aru, et VÕKile lootma jääda ei saa ning hakati taas otsima toetust oma iseseisva kiriku püüdlustele mujalt. 1922. aastal muutusid religioossed olud Nõukogude Venemaal halvemaks, patriarh Tihhon pandi koduaresti ja VÕKi juhtorganite legitiimsus sattus küsimärgi alla. See pani Eesti õigeusklikud Konstantinoopoli oikumeenilise patriarhi poole vaatama. Nii Soome kui ka Eesti kirikud otsustasid pöörduda sinna ning taotleda autokefaaliat, sest Moskva ei olnud valmis kummalegi riigile seda pakkuma.

1922. aasta juuni täiskogul said EAÕK ülempiiskop ja Sinod volituse kiriku täiskogult, et astuda vajalikud sammud kiriku kanoonilise iseseisvuse tunnustamiseks teistelt õigeusu kirikutelt. Oluliseks tuleb märkida, et tegelikkuses oli patriarh Tihhon andnud kaudselt loa selliseks pöördumiseks 1920. aastal, kui ta oli avaldanud määruse, et juhul kui Moskvaga sidemed peaksid katkema, on selle kanoonilistel jurisdiktsioonidel lubatud kas otsida teiste õigeusu kirikujuhtidelt kaitset või kuulutada välja autokefaalia. 1922. aasta augustis võttis EAÕK Sinod selle otsuse lõplikult vastu.⁵⁵

1923. aastal palusid metropoliit Aleksander ja Soome metropoliit, et mõlemad kirikud saaksid Konstantinoopoli oikumeenilise patriarhi eestkoste alla.⁵⁶ Eestlased esitasid autokefaalia taotluse 17. aprillil 1923. Eesti kirik ei suutnud Türki delegatsiooni rahamurede tõttu saata ning ülempiiskop Aleksander sõitis nii, et oli Soome delegatsiooni liige.⁵⁷ Konstantinoopoli patriarh Meletios IV andis sama aasta seitsmendal juulikuul päeval välja tomose⁵⁸, mille alusel sai EAÕK autonoomse kiriku staatuse Konstantinoopoli Oikumeenilise Patriarhaadi kanoonilises jurisdiktsioonis. EAÕK tahtis saavutada autokefaalia, kuid seda ei juhtunud.⁵⁹ 1923. aastat tähistatakse Eesti õigeusu kiriku sünnina.⁶⁰

⁵⁴ **Schvak**, 2015: 50

⁵⁵ **Schvak**, 2015: 51

⁵⁶ **Rohtmets**, 2018: 85

⁵⁷ **Schvak**, 2015: 52

⁵⁸ Õigeusu kirikus kohaliku kiriku autokefaalia või autonoomia taasjõustamise või väljakuulutamise dokument, mille väljastab Püha Sinod. - **Saard**, Riho. 2018. *Ristitud eestlane: kristluse ajalugu Eestis keskajast tänapäevani*. Tallinn: Argo, 283.

⁵⁹ **Rohtmets**, 2018: 85 ; **Schvak**, 2015: 53

⁶⁰ **Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 4**. 2023. EESTI APOSTLIK-ÕIGEUSU KIRIKUL TÄITUB SADA AASTAT. URL: <https://www.eoc.ee/uudised-teated/strong-eesti-apostlik-oigeusu-kirikul-taitub-sada-aastat-strong/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 20.02.2024).

Siiski oli uus autonoomia küllaltki vaba ja lai. EAÕK sai kolm piiskopkonda ning kirikupea sai Tallinna ja kogu Eesti metropoliidi tiitli. Eestit sidus Konstantinoopliga sisuliselt vaid eestpalve- ja teavitamiskohustus. VÕKist ja Venemaast sai EAÕK end lahti siduda, mis oli olnud varasemalt üks suurimaid soove.⁶¹

Verinoore Eesti Vabariigi tekke kõrval pandi lisaks alus Eesti Õigeusu Kirikule, mille tekkeloost on näha, et sarnaselt riigile, oli selle loomiseks ja toimima hakkamiseks teel palju takistusi. EAÕK sündi ei mõjutanud vaid Eestis toimunu, sest naaberriigis Venemaal muutusid õigeusklike olud halvemaks ja VÕKi juhtkonna keeruline olukord tekitas nii poliitilisi kui kiriklikke muresid Eesti õigeusklike seas. 20. jaanuaril 1918 avaldas NSVL dekreedid, millega võeti kirikult ära kõik seaduslikud õigused, sealhulgas vara omamine. Dekreedid olid raske koheselt jõustada ja kirik jäi mitmeks aastaks võimsaks ühiskondlikuks jõuks. Kiriku iseseisvus sai pärast 1922. aastat kõvasti kannatada. Sama aasta veebruaris võttis valitsus vastu määruse, mille alusel pidi kõik kirikutes hoitud väärtuslikud esemed konfiskeerima. Nõukogude Liidu valitsus toetas vaimulike rühma, kes oli valmis valitsusega koostööd tegema ja patriarh Tihhoni kukutama. Sel ajal, kui Tihhon oli koduarestis, võttis rühmitus tema ameti üle ja nõudis peagi suure osa piiskoppide ja vaimulike truudust. Seda hakati nimetama „elava kiriku“ või „renoveeritud“ lõheks ning see murdis kiriku sisemise vastupanu ja ühtsuse. Paljude patriarhile ustavate piiskoppide ja vaimulike üle mõisteti kohut ja nad hukati. 1927. aastal töötas patriarhaadi metropoliit Sergius Nõukogude Liidu valitsusele lojaalsust. Sellegipoolest kannatas VÕK Jossif Stalini valitsemise ajal 1920. aastate lõpus ja 1930. aastatel verise tagakiusamise all, mis nõudis tuhandeid ohvreid. 1939. aastaks võis ametlikult tegutseda vaid kolm või neli õigeusu piiskoppi ja 100 kirikut, kirik oli praktiliselt maha surutud.⁶² Samuti mõjutasid 1920. aastate esimesel poolel toimunud kiriku autonoomiaga seotud küsimused EAÕKd teise maailmasõja alguseni.

Edaspidi olid kirikusisesed tülid peamiselt vene ja eesti kogukondade vahel. Teemadeks olid uue või vana kalendri kasutamine ning kontroll Petseri kloostri ja AN katedraali kasutamise üle.⁶³

⁶¹ **Schvak**, 2015: 53

⁶² **Britannica**. Eastern Orthodoxy. URL: <https://www.britannica.com/topic/Eastern-Orthodoxy/The-church-in-imperial-Russia> (vaadatud 30.03.2024).

⁶³ **Schvak**, 2015: 57

Petseri klooster läks Tallinna piiskopkonna alluvusse 1. juulil 1919.⁶⁴ Paljusid Eesti ametnikke ärritas klooster, sest seal elas mitmeid monarhistlike vaadetega pagulasi ja kloostrit nähti kui tükikest Venemaad.⁶⁵ Kui 1925. aastal võeti vastu usuühingute ja nende liitude seadus, siis ametlikult sai registreerida kogudusi, kuid mitte kloostreid. Sealt algas pikk periood täis vaidlusi, sest klooster arvas, et ta on juriidiliselt EAÕKst sõltumatu. EAÕK Sinod aga arvas, et klooster on nende otsealluvuses. 1929. aastal suri Narva ja Irboska ülempiiskop Eusebius, kelle asemele valis piiskopkonna nõukogu ajutiseks asendajaks metropoliit Aleksandri, kuid see ei meeldinud piiskopkonna täiskogule ja nemad valisid piiskopiks Petseri kloostriülema Joanni. 1930. aastal hakkasid Petseris jutud levima, et kloostris toimuvad muutused ja eestlased tahavad konfiskeerida ja üle võtta kloostri varad.⁶⁶ Erinevaid kuulujutte ringles järgnevatel aastatel palju ning EAÕK, kloostri ja riigi vahel suhted halvenesid. 1930. aastate esimesel poolel jätkus konflikt vaimulike, kohalike ja Eesti riigi vahel, kuniks keskpäigaks lahenes.

3.2 Eesti Vabariigi suhted kirikutega

1920.–1930. aastatel oli tipp-poliitikuid, kes olid seotud religiooni ja religioosete isikutega. Näiteks oli Konstantin Pätsi vend Nikolai Päts EAÕKs kõrgel kohal olev vaimulik⁶⁷ ja Konstantin Päts oli sarnaselt vennale õppinud Riia Vaimulikus Seminaris⁶⁸. Veel olid õigeusu taustaga riigimehed Jaan Poska⁶⁹, Ants Piip⁷⁰ ja Aadu Birk⁷¹. Juba ainuüksi sellised sidemed näitavad, kui lähedal said olla vaimulikud riigivõimule ja vastupidi. Sellisel põhjusel tuleb suhtuda kriitiliselt vabariigi aegsetesse ajalehtedesse ja artiklitesse, sest isiklikud suhted erinevate institutsioonide esindajate vahel mängivad alati suuremal või vähemal määral rolli. EAÕK ja poliitikute vaheline seos ei ole siiani suurt tähelepanu akadeemiliselt saanud ning seda ei ole põhjalikult uuritud.

⁶⁴ Lõuna, 2003: 43

⁶⁵ Lõuna, 2003: 43

⁶⁶ Lõuna, 2003: 80-83

⁶⁷ **Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 2**. Vaimulike andmebaas: PÄTS NIKOLAI JAKOBI P. URL: <https://www.eoc.ee/vaimulik/pats-nikolai/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 06.02.2024).

⁶⁸ **Vikipedia** 2. 2024. Konstantin Päts. – 31.01. URL: https://et.wikipedia.org/wiki/Konstantin_P%C3%A4ts (vaadatud 06.02.2024).

⁶⁹ **Jaan Poska Muuseum**. Jaan Poska elu. URL (<https://jaanposka.ee/elu/jaan-poska-elu/>) (vaadatud 22.04.2024).

⁷⁰ **Vabariigi President: Ants Piip**. URL: <https://president.ee/et/eesti-vabariik/eesti-riigipead/430> (vaadatud 22.04.2024).

⁷¹ **Vabariigi President: Aadu Birk**. Aadu (Ado) Birk. URL: <https://president.ee/et/eesti-vabariik/eesti-riigipead/429> (vaadatud 22.04.2024).

Lisaks tuleb meeles pidada 1934. aasta riigipööret ning sellega kaasnenud vaikivat ajastut ja tagajärgi. Riigivanema dekreediga kuulutati välja uus Kirikute ja usuühingute seadus, mis andis EAÕKle ja EELKle – mis olid suurimad kirikud – omavalitsuslikud õigused. Siiski tähendas selline otsus, et riik sai õiguse sekkuda kirikupoliitikasse.⁷² Johan Laidoneri sundmäärusega algas tsensuur, millega keelati riigi valitsuse ja selle allüksuste kritiseerimine⁷³. Riigipöördega suurenes riigipoolne järelevalve märgatavalt ning mõne usuühenduse tegevust piirati või isegi suleti.⁷⁴ Samas hakati usuorganisatsioone ja -elu peale riigipööret positiivsemalt kajastama, sest riigivõim tajus, et kaks suurt kirikut (EELK ja EAÕK) on olulised tegurid ühiskondliku rahu tagajana ja rahva mobiliseerijana. Kirikutel oli selle üle algselt hea meel ja nad võtsid küllaltki hästi omaks riigipoolse rahvusliku joone. Kirikutega arvestati avalikkuses, seda peeti positiivseks ja peale presidentaalse riigikorra kehtestamist 1938. aastal hakati alustama kohalikke ja riiklikke üritusi vaimuliku talitusega.⁷⁵

⁷² **Kirikud ja usuelu Eestis.** *Eesti Entsüklopeedia*, URL: http://entsyklopeedia.ee/artikkel/kiriku_ja_usuelu_eestis1 (vaadatud 21.12.2023).

⁷³ **Maruste**, Rait. 2014. Rait Maruste: vaikiv ajastu. – *Postimees*.

⁷⁴ **Rohtmets**, 2018: 12

⁷⁵ **Rohtmets**, 2018: 116-117

4. Aleksander Nevski isik ja temale pühitsetud katedraal Tallinnas

Neljandas peatükis annan esimesena ülevaate Aleksander Nevski isikust. Milline oli tema elulugu, saavutused ja kuidas ta peale surma pühakuks kuulutati. Lisaks kuidas on ta isik Venemaal aastasade vältel ajaloos ja rahva mälus muutunud. Teises alapeatükis kirjutan AN katedraali planeerimisest, ehitusest, selle ajaloost. Kolmas alapeatükk on pühendatud 1928. aasta lammutamise seaduseelnõule.

4.1 Aleksander Nevski elulugu

Aleksander Nevski (ka Aleksander Jaroslavitš) oli Novgorodi suurvürst, kes elas aastatel 1220/21–1263.⁷⁶ Tema vanemateks olid Perejaslavi vürst Jaroslav (1190/1–1246) ja Rjazani vürsti tütar Feodessia. Kui Aleksander oli kaheksa, läks ta oma venna Fjodori ja isaga elama Novgorodi, kuhu ta jäi oma vennaga elama ja valitsema. Nevski sai Novgorodi vürstiks 1238. aastal ning 1239 abiellus Polotski vürsti tütre Aleksandraga ja juba 1240. aastal sündis neil esimene poeg Vassili (1240–1271). 1251. aastal suri Aleksandra ja järgmisel aastal abiellus Aleksander Rjazani vürstitari Darjaga. Teises abielus sündis Aleksandrile ja Darjale kolm poega ning üks tütar. Pojast Dmitrist sai hiljem Novgorodi, Vladimiri ja Perejaslavi suurvürst ning pojast Daniilist Moskva vürst, kes pani aluse Moskva suurvürstide dünastiale. Aleksander Nevski suri vaid 43-aastasena 14. novembril 1263 Gorodetsi linnas, mis asub Volga ääres. Sealt toodi tagasi Vladimirisse ta surnukeha ja maeti Issanda Sünni kloostri peakirikusse. Kuuldavasti toimus matuste ajal esimene ime, mis pani aluse Nevski hilisemale kanoniseerimisele.⁷⁷

Aleksander sai oma lisanime „Nevski” 16. sajandi esimesel poolel⁷⁸ ning see tuleneb Neeva jõel toimunud lahingust 1240. aastal Rootsi ja Novgorodimaa vahel⁷⁹. Seda peetakse üheks olulisimaks lahinguks, millest Nevski osa võttis. Teine lahing, millele paljud ajaloolased suurt olulisust omistavad, on Jäälahing 1242. aastal.⁸⁰

⁷⁶ Linkgreim, Inga-Gretel. 2008. Tähtsaimaks venelaseks hääletati vürst Aleksandr Nevski. – *ERR*.

⁷⁷ Ernits, Enn. 2019. Aleksander Nevski pühakulugu. – *Mäetagused*, No. 73, 15–17; Enn Ernits on ajakirjas „Mäetagused” kirjutanud pikemalt Aleksander Nevski elust ja tema pühakuks kuulutamisest. Seda artiklit on tema põhjalikkuse tõttu kasutatud põhilise allikana Aleksander Nevski elu kirjeldamiseks siinses töös.

⁷⁸ Ernits, 2019: 22

⁷⁹ Ernits, 2019: 20

⁸⁰ Ernits, 2019: 15

Pühakulugu ehk pühakuelulugu ehk hagiograafia on religioosne kirjandusteos, mis rõhutab pühaku seotust jumaliku väega ning ülistab tema inimlikke omadusi. Eeltingimuseks on inimese pühakuks kuulutamine kiriku poolt ehk tema kanoniseerimine.⁸¹ Kuigi hagiograafia võib olla ajaloolise uurimistöö jaoks raskesti kasutatav allikas, võib see siiski olla viljakas. See ei sobitu täpselt ilukirjanduse, ajaloo või pühakirjažanriga, kuid sisaldab igaühe tavasid ja omadusi. Hagiograafia põimib need kolm tüüpi kirjandust kokku keerukaks mitmekihiliseks tekstiks, mida võib olla raske mõista. Lisaks puuduvad hagiograafilise kirjanduse hindamise ja tõlgendamise kriteeriumid.⁸²

Üldiselt said pühakulugude tegelasteks päriselt elanud inimesed: vaimulikud (piiskopid, usukannatajad, mungad, kloostriülemad jne), kuid vahetevahel ka valitsejad. Aleksander Nevski pühakulugu on koostatud 1280. aastatel – kirjandusloolase Juri Begunovi kohaselt 1282-1283 – arvatavasti Issanda Sünni kloostris Vladimiri linnas, kuhu vürst algselt maeti. Seal hakati teda pühakuna austama 14. sajandi lõpus. Vanimaks säilinud käsikirjaks arvatakse 13.-14. sajandist pärit Novgorodi I leetopissi vanemat redaktsiooni ehk sinodi ümberkirjutist.⁸³

Aleksander Nevskit pole tema pühakuloos püütudki esitada reaalse inimesena – teda on tehnilikult esitatud kui pühakut, vagameest ja head kristlast, kes võidab kõik Venemaa vaenlased, sest ta usub Jeesus Kristusesse. Kõik tema teod on ideaalsed ja seetõttu on tõelisust jäänud Nevski pühakukujus väga vähe alles. Teda on pandud iseloomustama neli antiikkangelastele omast täiuslikku joont – mehisus, tarkus, õigus ja tagasihoidlikkus.⁸⁴ Mari Isoaho – Soome uurija – on tõestanud, et Nevskist on tehtud ideaalse jumalasoosiku ja sõjamehe kuju, keda kirjeldatakse vahva, targa ja pühana⁸⁵. Temasse on pikitud Makedoonia Aleksandri, Saalomoni, Taaveti ja Digenes Akritese omadusi ning tegusid.⁸⁶ Nevski kanoniseerimine oli kauakestev kujunemislugu, millega käisid kaasas korduvad imed.⁸⁷

⁸¹ Ernits, 2019: 17

⁸² Wells, Anna Redhair. 2020. Hagiography as Source: Gender and Conversion Narratives in The Book of the Saints of the Ethiopian Church. – *Religions*, Vol. 11, No. 6, 2.

⁸³ Ernits, 2019: 17-18

⁸⁴ Ernits, 2019: 18-19

⁸⁵ Ernits, 2019: 25

⁸⁶ Ernits, 2019: 25

⁸⁷ Ernits, 2019: 27

Enn Ernits lisab oma artiklis, et 1547. aasta kirikukogul toimus ametlik pühakuks kuulutamine, mille kutsusid kokku metropoliit Makarios ja tsaar Ivan Julm. Nevski elulugu töötati kanoniseerimise käigus ümber ja teda ei kirjeldatud enam kõigest püha vürsti ja oma usu ning maa kaitsjana. Lisati juurde veel jooni valitsejast kui õigeusu misjonärist ning märtrist. Pühakut hakati ikoonidel kujutama alates 16. sajandi lõpust, millel tuli teda maalida laiaõlgse, lокkis juuste, suursuguse, võimsa habemega ja headust kiirgavana. Nevskit pidas oma eelkäijaks tsaar Peeter I, kelle ajal hakati meest ülevenemaalise kultusega austama. 1723.-1724. aastal toodi Vladimirst pühakusäilmed uude pealinna Peterburisse ja paigutati Aleksander Nevski kloostrisse, mis oli 1710. aastal rajatud. Keisrinna Katariina I asutas Püha Aleksander Nevski ordeni, mis oli Vene impeeriumi üks kõrgeimatest autasudest.⁸⁸ Erinevalt Peeter I-st, kes oli tahtnud, et see oleks rangelt sõjaline autasu, andis ta uue ordeni nii sõjaväe- kui ka tsiviilteenistuse eest. Seega tekkis uus suundumus, mis jätkus ka kahekümnendal sajandil: Nevski oli üha enam seotud mis tahes isamaalise kohustuse täitmisega.⁸⁹

Aleksander Nevski kuvand muutus tsaariperioodil. Temast sai legendaarne tegelane, kellele on määratud kindlad usulised ja poliitilised rollid. Neid rolle rõhutati või alamängiti sõltuvalt konkreetsest jõudude tasakaalust antud ajahetkel. Uueks jooneks oli kuvandile lisatud tark riigimees, kes suudab vajadusel leida kompromissi. Märkimisväärne on see, et Nevski jäi võimu esindavaks pühakuks ja oli tõenäoliselt tuttav ainult kirjaoskajale kõrgklassile.⁹⁰ Aleksander Nevski igavesena näiva eksistentsi probleem rahvuslikus mälus on tegelikult illusoorne. Pideva kohaloleku asemel võib jälgida rida „ülestõusmisi“; igaüks neist oli seotud kas välissõja või sisemise võimuvõitlusega.⁹¹

4.2 Tallinna Aleksander Nevski katedraali ajalugu

Enne AN katedraali ehitust oli Tallinna siluett vaieldamatult luterlik koos oma peamiselt luteri kirikutega (Lisa 4). Seetõttu sooviti, et igale vaatlejale oleks selge, et tegu on Vene impeeriumi linnaga ja Vene õigeusu rist peaks paistma üle linna. Kuberner selgitas kiriku pühitsemist pühale Aleksander Nevskile sellega, et sajandeid kestnud

⁸⁸ Ernits, 2019: 27-28

⁸⁹ Navrotskaya, Anna. 2005. Aleksandr Nevskii: Hagiography and National Biography. – *Cahiers du Monde Russe*, Vol. 46 (1-2), 301.

⁹⁰ Navrotskaya, 2005: 302

⁹¹ Navrotskaya, 2005: 304

võitlus sakslaste vastu seostus siin elavatele venelastele Nevski kangelastegudega Saksa rüütlite vastu ning õigeusu ja riigi terviklikkuse eest.⁹²

Aastatel 1844–1864 asus katedraali praegusel asukohal Toompea turg, mis hiljem asendati Toompea lossi iluaia. Lossi endise iluaia asemele katedraali ehitamine tõi endaga kaasa avalikkuse pahameele. Ehitusplatsi saamiseks sundvõõrandati ja ka lammutati hooneid. Tolleaegsele ajakirjandusele tuginedes tundub, et tsaarivõim ei taotlenud ehitusluba, kuna kui hiljem kontrolliti alates 1892. aastast linnavalitsuse protokolle, ei leitud Toompeale kiriku ehitamiseks otsust, mis oleks loa andnud ja seega võib järeldada, et kirik ehitati loata.⁹³

Alates 1860. aastate lõpust suurenes kirikute ehitamine Baltikumis.⁹⁴ Palvekirja uue peakiriku rajamiseks esitas Eestimaa õigeusu vaimulikkond Eestimaa kubernerile vürst Sergei Šahhovskoile 1887. aastal.⁹⁵ Katedraali projekt telliti arhitektilt ja Sankt Peterburi Kunstide Akadeemia liikmelt Mihhail Preobraženskilt. Projekti kohaselt mahutas katedraal 1800 inimest.⁹⁶ 1893. aasta 30. augustil toimus tulevase kiriku aluse maa pühitsemine ja selleks toodi kohale Jumalaema Unumise imettegev ikoon Pühtitsa nunnakloostrist.⁹⁷ Leidus õigeusklikest eestlasi, kes ehitusideed toetasid, nt õigeusu vaimulik Karp Tiisik, kes aitas Nevski kiriku ehitusideed ellu viia.⁹⁸ Nurgakivi pühitsemise pidulik tseremoonia leidis aset 1895. aasta suvel. Selleks ajaks olid lõpetatud vundamendi ning keldrikorruse rajamine ja alustatud seinte ladumisega. Põhiliste ehitustöödega jõuti lõpule 2. novembril 1897.

Venelaste arvu kasv ja asjaolu, et vana katedraal, mis oli luteri kirikust ümber ehitatud, ei olnud piisav, et esindada riigikirikut Eestimaa pealinnas, oli põhjuseks, miks oli vaja uut suurt katedraali.⁹⁹ AN katedraali kolis vene kogudus ja nende vanasse

⁹² **Brüggemann**, Karsten. 2018. *Light and air of the empire. Strategies of legitimation and representation of Russian rule in the Baltic provinces in the 19th and early 20th century*. Publications of the Nordost-Institut, Volume 21. Wiesbaden: Harrassowitz Publishing House.

⁹³ **Ulm**, Kalmar. 2010. Miks Tallinna Nevski katedraalist ei saanud Toompea panteoni? – *Tallinna Linnamuuseumi aastaraamat 2008/2010*, 114.

⁹⁴ **Brüggemann**, 2018

⁹⁵ **Tallinna ja kogu Eesti metropoliit Kornelius (Kornelius)**. 2005. *Александр-Невский кафедральный собор в Tallinnе = Aleksander Nevski katedraal Tallinnas = Aleksander Nevski Cathedral in Tallinn / [председатель редакционного совета Митрополит Таллиннский и всея Эстонии Корнилиий; предисловие: Патриарх Московский и всея Руси Алексий]*. Tallinn: Tarbeinfo, 10.

⁹⁶ **Kornelius**, 2005: 16

⁹⁷ **Kornelius**, 2005: 10

⁹⁸ **Ulm**, 2010: 115

⁹⁹ **Bertash**, Aleksandr. THE ALEKSANDR NEVSKII CATHEDRAL, TALLINN. – Baltic Orthodoxy Website. URL: <https://www.balticorthodoxy.com/cathedral> (vaadatud 25.01.2024).

kirikusse Tallinna Issanda Muutmise Peakirikusse asus ümber vaesem eesti kogudus, mis oli enne oma teenistusi pidanud kõrvalasuvast Püha Vladimiri kirikus.¹⁰⁰ Samal ajal kasvas ka eestlastest õigeusklike arv märkimisväärselt. Eestimaa kubermangus algas usuvahetus 1883. aastal esimesena Läänemaal, sealt liikus see 1885.-1886. aastatel Vormsile ja Hiiumaale. 1885-1886 tekkisid uued kogudused üle Eesti (Märjamaal, Vormsil, Pühalepas jne). Usuvahetus hakkas raugema 1887. aastal, kui see levis näiteks Juuru. Eesti õigeusklike arv oli samuti järsult kasvanud. Aastatel 1883-1887 läks sinodi andmetel õigeusu Eesti-, Liivi- ja Kuramaal 15 652 inimest - lätlased, liivlased, eestlased ja rannarootslased. Uue sajandi alguses leidis Põhja-Eestis üle 17 000 õigeuskliku eestlase.¹⁰¹

30. aprillil 1900. aastal (vana kalendri järgi)¹⁰² katedraali sissepühitsemisel teenisid kõrvuti koos peapiiskop Agafangeliga Kroonlinna püha õiglane Joann, arhimandriit Innokenti ja ülempreester Simeon Popov, kes oli ka katedraali esimene eesseisja. Selle jaoks toodi kohale Pühtitsa kloostri imettegevaks peetav ikoon Jumalaemast.¹⁰³ 1910. aasta 28. septembril külastas katedraali tsaar Nikolai II.¹⁰⁴

Oluline on märkida, et nii Baltikumis laiemalt kui ka Eestimaa kubermangus tajuti deklaratiivset vene stiili alternatiivina saksa, mitte eesti identiteedile. Nagu teistegi venestavate reformide puhul, ei mõistetud kirikuehitust kui assimilatsiooniprojekti, vaid kui ühte võimalikku teed piirkonna integreerimiseks Venemaa riiklikku ruumi. Reformide eesmärk oli Saksa aristokraatia võimumonopoli hävitamine.¹⁰⁵

1920. aastal olid Vaba Maa kohaselt koguduse liikmed kõik Tallinna rikkamad vene rahvusest kaupmehed, kuid kirikut korras hoida nad eriti ei aidanud, sest pärast mitmeid suuremaid torme oli kirik pikalt halvas seisus.¹⁰⁶ 1936. aastal asus õigeusu kiriku ülempreester Nikolai Päts oma eesti kogudusega katedraali ümber ja senini katedraalis asunud väikesearvuline vene kogudus kolis Ahtri tänava püha Siimeoni kirikusse, kus oli eesti kogudus varasemalt olnud. Kuni 1940. aastani peeti katedraalis jumalateenistusi

¹⁰⁰ **Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 7. TALLINNA ISSANDA MUUTMISE KOGUDUS.** URL: <https://www.eoc.ee/kogudus/kogudus-3/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 01.04.2024).

¹⁰¹ **Sõtšov, Andrei.** 2004. Eesti õigeusu piiskopkonna halduskorraldus ja vaimulikkond aastail 1945-1953. Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond, 20.

¹⁰² **Kornelius,** 2005: 6

¹⁰³ **Kornelius,** 2005:14; **Plaat,** 2011: 176

¹⁰⁴ **Bertash**

¹⁰⁵ **Bertash**

¹⁰⁶ **Ulm,** 2010: 116

eesti keeles.¹⁰⁷ Oluline on pöörata tähelepanu sellele, et AN katedraal kuulus 1920.–1930. aastatel erinevatele õigeusu kogudustele. Kahe või enama rühma ühised pühapaigad on olnud pikka aega teadusliku uudishimu allikaks. Nendel kohtadel on sageli dünaamiline ajalugu ja mõnikord võivad põhjustada vägivalda kogukonnas. Teaduslikud arutelud jagatud pühapaikade üle keskenduvad sageli kooseksisteerimise tähendusele, pühapaiga jagamise katkemise konfliktile ning põhjendustele, mis väidetavalt on sajanditepikkuse jagamise aluseks.¹⁰⁸

Veel 1939. aasta veebruaris oli õhus küsimus, kelle valitsusüksuse alla AN kogudus peab kuuluma. Seda on kiriku põhimääruses vähe selgitatud, kuid praktika põhjal on eeldus, et see kuulub valitsevale piiskopile. Ei oleks tavapärane, kui praost revideeriks metropoliidi peetavaid jumalateenistusi, kogudust ja kirikut, sest metropoliit näeb neid tihti ning kontrollib toimuvat. Seetõttu otsustati paluda metropoliiti, et ta otsustaks AN katedraali kiriku ja koguduse alluvuse küsimuse ning teataks sellest koguduse juhatajale ja Harjumaa praostile.¹⁰⁹

Kirik on ehitatud historitsistliku XVI-XVII sajandi Moskva-Jaroslavli stiilis ja hoone fassaad kaunistati A. Frolovi – Peterburi arhitekti – töökojas loodud mosaiikikoonidega. Ehitus läks maksma peaaegu 600 000 rubla ning seda finantseeriti peamiselt ülevenemaalistest korjandustest ja vabatahtlikest annetustest.¹¹⁰

Ehitise üldpikkus koos trepiastmete ja treppidega sai 67 meetrit ning laius 60 meetrit. Kiriku üldkõrguseks on 67 meetrit kõnnitee tasandilt kuni risti tipuni, sisemine kõrgus põrandast peakupli võlvini on 42 meetrit ja külgvõlvideni 22 meetrit.¹¹¹

1940. aastal, samaaegselt koos Nõukogude Liidu Eesti riigi okupeerimisega, muutus palju EAÕK tasandil. Ülempreester Nikolai Päts läks erru 1. septembril 1940 ja suri sama aasta 29. novembril.¹¹² Juba 1939. aasta 21. detsembril otsustas Sinod, et AN katedraali kogudus tuleb Harjumaa praostkonna koguduste nimekirjast eemaldada.¹¹³ 1940. aasta septembris tehti ettepanek AN katedraali alused vabad ruumid anda

¹⁰⁷ **Ulm**, 2010: 121

¹⁰⁸ **Barkan**, Elazar; **Barkey**, Karen. 2015. *CHOREOGRAPHIES OF SHARED SACRED SITES. Religion and Conflict Resolution*. New York: Columbia University Press: 1.

¹⁰⁹ **EAA.1655.3.589**, Toimik Tallinna Toompea Aleksandri koguduse kohta

¹¹⁰ **Plaat**, Jaanus; **Maasik**, Arne. 2011. *Õigeusu kirikud, kloostrid ja kabelid Eestis*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 176.

¹¹¹ **Kornelius**, 2005: 11

¹¹² **Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 2**. Vaimulike andmebaas: PÄTS NIKOLAI JAKOBI P. URL: <https://www.eoc.ee/vaimulik/pats-nikolai/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 06.02.2024).

¹¹³ **EAA.1655.3.446**, Toimik Harjumaa praostkonna kohta

Haridusministeeriumile muuseumiesemete lao sisseseadmiseks.¹¹⁴ Muuseumivarade kogumine erinevatelt kogudustelt on arhiveeritud kirjade näol, mida Sinod, praostid, kogudused ja Hariduse Rahvakomissariaat omavahel saatsid 1939.-1940. aastate vältel.¹¹⁵ Saksa okupatsiooni ajal oli katedraal suletud ja jumalateenistusi hakati seal taas pidama 1945. aastal, kui kirik anti tagasi peamiselt venekeelsele kogudusele.¹¹⁶ Nõukogude ajal taheti seda muuta planetaariumiks, kuid tollane piiskop Aleksius suutis võimud ümber veenda ning kirik jäi edasi tegutsema kirikuna ja kogudust teenima.¹¹⁷

1990. aastatest allub AN katedraalis asuv kogudus otse Moskva patriarhile ehk on stavropigiaalne.¹¹⁸ Meedias on aastate vältel kerkinud aeg-ajalt üles teema AN katedraalist ja selles asuvast MPEÕKi kogudusest. Nagu ka 100 aastat tagasi, ei meeldi tänapäeval mitmetele, et vene usu sümbol asub Riigikogu hoone vastas. Alates aktiivse sõjategevuse puhkemisest Ukrainas on mitmel korral eri väljaannetes kirjutatud sellest praegune Riigikogu liige Juku-Kalle Raid ja ajakirjanik Kadri Paas. Siiski ei ole artiklid otseselt kiriku ehitise, vaid selles tegutseva organisatsiooni vastu. Kadri Paas kirjutas Eesti Ekspressis MPEÕKist ja sellega kaasnevatest probleemidest.¹¹⁹ Juku-Kalle Raidi sõnul on Venemaal kirik teinud võimuga alati koostööd ning MPEÕKi tegevuse katedraalis peab lõpetama.¹²⁰ 2022. aasta kevadel soditi kiriku välisseinu protesteerimaks Ukrainas toimuva sõja ja vägivalla vastu.¹²¹ Üldiselt koosnevad artiklid siiski MPEÕKi kui organisatsiooni vastastest seisukohtadest, mitte üleskutsetest kirikuhoone lammutamiseks. Need arutelud ei ole pikas perspektiivis kuhugi viinud ja katedraal seisab 21. sajandil endiselt.

¹¹⁴ **EAA.1655.3.589**

¹¹⁵ **EAA.1655.3.414**, Kirjavahetus praostide, koguduste, Hariduse Rahvakomissariaadi ja teistega kiriku keskmuseumi jaoks ajaloolise või kunstilise väärtusega esemete kogumise, Tallinnas Aleksandri katedraali all asuvate keldriruumide ümberehitamise ja muuseumile kasutada andmise ja muudes küsimustes

¹¹⁶ **Plaat**, 2011: 178

¹¹⁷ **Plaat**, 2011: 179

¹¹⁸ **Plaat**, 2011: 179

¹¹⁹ **Paas**, Kadri. 2022. Moskva Patriarhaadi Õigeusu Kirik – terroristliku riigi rakuke Eesti Vabariigis. - *Eesti Ekspress*, 28.10. URL: <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/120087766/moskva-patriarhaadi-oigeusu-kirik-terroristliku-riigi-rakuke-estii-vabariigis> (vaadatud 22.01.2024).

¹²⁰ **Raid**, 2022

¹²¹ **Vasli**, Karoliina. 2022. FOTOD | Nevski katedraali seinale joonistati tähenduslik sõnum venelastele. Politsei: sodija on tabatud. – *Delfi*, 14. aprill. URL: <https://www.delfi.ee/artikkel/96408355/fotod-nevski-katedraali-seinale-joonistati-tahenduslik-sonum-venelastele-politsei-sodija-on-tabatud> (vaadatud 05.04.2024).

4.3 Katedraali mahalammutamise küsimus 1920. aastate lõpus

1920. aastad olid noorele Eesti riigile keerulised, sest palju oli vaja ära teha igas eluvaldkonnas. Järsku olid eestlased riigis valitseja rahvas ja eelmiste valitsejatega – nii venelaste kui baltisakslastega – olid suhted keerulised. 1. detsembril 1924. aastal toimunud Nõukogude Liidu juhitud riigipöördekatse ei aidanud rahvuste vahelistele suhetele kaasa, vaid tekitas rohkelt pingeid eestlaste ja venelaste vahel. See võis omakorda olla üheks põhjuseks, miks venepärasuse ja õigeusu suhtes tekkis vastumeelsus ning venega seotut taheti ühiskonnas ning linnapildis vähendada.

Kuigi suurim tegevus AN katedraali mahalammutamise osas toimus 1928. aasta lõpus, ei olnud see esimene kord. Hoone jõudis seista 20 aastat, kuniks peale Vabadussõja lõppu hakati rääkima, et selle võiks maha lammutada.¹²² AN katedraali nähti kui venestamise sümbolit ja verinoores Eesti Vabariigis ei oldud sellega rahul, et kunagiste rõhujate suurehitis niimoodi pealinna keskel kõrgub. Kirikut koos oma kullatud sibulakuplitega peeti tsaaririigi sümboliks.¹²³ Juba 1921. aasta augustis räägiti hoone lammutamisest, kui Riia linnavalitsuse plaanid võtta maha Aleksander II-le pühendatud õigeusu kirik, jõudsid ka Tallinnasse.¹²⁴ Niisamuti kerkis 1920. aastate esimesel poolel küsimus, kas saaks AN katedraali asemel ehitada Eesti iseseisvusele pühendatud Panteoni, mille üks kavanditest on lisatud ka töö lõppu (Lisa 2). Üheks peamiseks eestvedajaks oli kunstnik ja Tallinna projekteerija Karl Burman vanem¹²⁵, kes kirjutas ajakirjanduses sellest mitmel korral ja arutas, kuhu Panteoni ehitada võiks ja kuidas see võiks välja näha. Burman kirjutas, kuidas AN katedraali saaks ümber ehitada Panteoniks. Ta näitas, kuidas selline ümberehitus on võimalik.¹²⁶ Selle plaaniga siiski edasi ei mindud, kuigi teema sai ajakirjanduses kõlapinda.

1922. aastal alustati korjandusega, et AN katedraal maha lõhkuda.¹²⁷ Sellel ajal oli AN kogudus venekeelne ja ülempreestriks Joann Bogojavlenski.¹²⁸ Samal aastal

¹²² Lääne, Margus. 2009. Aleksander Nevski katedraali lugu – *Tuna*, No. 2, 148-156.

¹²³ *Ulm*, 2010: 115

¹²⁴ Lääne, 2009: 148-149

¹²⁵ *E-Kunstisalong*. 2023. Karl Burman vanem. URL: https://www.e-kunstisalong.ee/Burman_Vanem_1223 (vaadatud 16.02.2024).

¹²⁶ *Agu*. 1924. ISESEISVUSE PANTHEON. – *Agu*, nr 21. URL: <https://www.digar.ee/arhiiv/et/periodika/25700> (vaadatud 29.01.2024).

¹²⁷ Bertash

¹²⁸ *Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 3*. Vaimulike andmebaas: BOGOJAVLENSKI JOANN JAKOVI P-PIISKOP ISSIDOR. URL: <https://www.eoc.ee/vaimulik/27723/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 16.04.2024).

kerkis üles sisetüli õigeusu kirikus eestlaste ja venelaste vahel, kui ei suudetud kokku leppida selles, kellele AN katedraal kuuluma peaks. Venelased oleksid olnud õnnelikud, kui oleksid saanud enda valdusesse suure ja vana Preobraženski katedraali, kui annavad AN katedraali eestlastele.¹²⁹ Vastavalt 14.–16. juunil 1922 toimunud kirikukogu otsusele sai AN 1. augustist peakirikuks, mille senine koguduse vara ja nõukogu läksid üle peapiiskopi jurisdiktsiooni alla. Senised „seaduslikud“ vaimulikud säilitasid oma autoriteedi ja õigused. Peapiiskop pidi kutsuma eestlastest koguduseliikmetele pastori ning määratlema slaavi ja eesti liturgiatega järjekorra. Koguduse nõukogu sai ülesandeks leida ja ette valmistada peapiiskopile korter oma kihelkonnajajas.¹³⁰

Kuulsaim tegevus katedraali maha võtmiseks toimus 11. oktoobril 1928, kui Riigikogu Juhatusel esitati seaduseelnõu „Tallinna Aleksander Nevski katedraali likvideerimise seadus“. Selle esitasid A. Laur (Asunikude Koondis), A. Johanson (Põllumeestekogu), O. Liigand (Rahvaerakond) ja M. Juhkam (Tööerakond). Sellega sooviti katedraal kiiresti hävitada, sest töö tähtjaks oli pandud juba 1. mai 1929 ja lammutamine anti teedeministeeriumi ülesandeks. Kulud pidid kaetama riigieelarvest saadud 100 000 krooni ja katedraali materjalide väärtusest.¹³¹ Üheks tõukeks sellise seaduseelnõu esitamiseks võib pidada ka kiriku halba ja koledat seisukorda.¹³²

Eelnõu esitajad rõhutasid, et nad on kaugel rahvuslikust sallimatused. Igapäevase õnnetu ajaloo meeldetuletamise eemaldamisega saab Eestis eri rahvuste vaheline sõbralik ühistegevus võita ning lisaks jagatakse sellist suhtumist vabameelsesmas Vene seltskonnas. Riigikogu juhatus võttis seaduseelnõu 16. oktoobril menetlusse. Kuigi vene fraktsioon esitas koheselt vastulause, võeti eelnõu häälteenamusega töösse. Järgneval päeval valiti eelnõu vastutajaks M. Juhkami. Riigikogu Üldkomisjoni „Tallinna Aleksander Nevski katedraali likvideerimise seaduse“ alamkomisjoni 19. oktoobril toimunud koosolekul määrati see kinniseks.¹³³

¹²⁹ **EAA.1655.2.2598**, Постановление синода, протоколы заседаний соединенных приходских советов православных русских церквей города Ревеля и переписка с приходским Советом Таллинского Александро-Невского собора о присвоении Александро-Невскому собору наименования кафедральный и организации в н. (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

¹³⁰ **EAA.1655.2.2598**

¹³¹ **Lääne**, 2009: 150

¹³² **Ulm**, 2010: 116

¹³³ **Lääne**, 2009: 151

Antud teema delikaatsuse tõttu puhkes Eestis koheselt poleemika ajakirjanduses ja aktiivne pahameelelaine, mis eelkõige toetas õigeusklikke.¹³⁴ Päevalehes ilmus 18. oktoobril teade, et õigeusu peakirik Riias on samuti plaanis lammutada, sest lätlased näevad selles tsarismi tegelikku süvendajat Lätis. Samaaegselt meenutas katedraali lammutamise küsimus Eestis rahvale pahameelt selle ehitamise ajal.¹³⁵

24. oktoobril 1928 toimus katedraali lammutamise alamkomisjoni järgmine koosolek, millest võtsid osa mitmed erinevate asutuste esindajad. Esile kerkis küsimus, et kui Vabariigi Valitsus pole oma seisukohta avaldanud, kas siis saab kiriku lammutamist üldse arutada. Kuna nii palju inimesi oli kohale tulnud, otsustati, et arutada siiski võib. Kiriku lammutamise võimaliku kohustuse saaja teedeministeeriumi esindaja ütles, et sellise kiriku lammutamine on tehniliselt keeruline ning seda tuleks lammutada käsitsi, sest püssirohuga hävitamist (nagu tehti Poolas) teha ei saa.¹³⁶

Nagu ka tänapäeval, arvati samuti pea 100 aastat tagasi, et enne Riigikogu valimisi on keeruline midagi suurt ja skandaalset otsustada. Riigikogu saadikud hakkasid rääkima, et eelnõu esitati enne uue Riigikogu koosseisu valimisi, seega halval ajal. Mitmed saadikuterühmad hakkasid oma seisukohas kõhklema ja kardeti Petseri venelaste häälte kaotust.¹³⁷ Lisaks oli teada, et 1929. aastal tuleb Eestisse visiidile Rootsi kuningas Gustav V ja olulist külalist ei oleks sobinud viia pooleldi lammutatava kiriku juurde.¹³⁸

Õigeusklikud, keda oli Eesti ühiskonnas umbes 18%, protestisid kiriku lammutamise vastu kõige valjemalt. Vene keskorganisatsioonid esitasid Riigikogu esimehele ja Riigivanemale ühise memorandumi lammutamise kohta – peamised argumendid lammutamise vastu olid usulised ja rahvuslikud.¹³⁹

Kiriku kaitseks astusid peale õigeusklike välja samuti luteri kõrgemad vaimulikud. Tolleaegne konsistooriumi assessor Hugo Bernhard Rahamägi oli seda meelt, et kui kirik on juba ehitatud, siis pole mõtet seda lammutada, isegi kui eestlased selle ehitamisega algselt ei nõustunud.¹⁴⁰ Seega põhjustas katedraali teema lõhestumist ja avalikku debatti noores Eesti Vabariigis mitte ainult rahvuslikul pinnal.¹⁴¹ Positiivne oli

¹³⁴ Lääne, 2009: 151

¹³⁵ Lääne, 2009: 152

¹³⁶ Lääne, 2009: 152

¹³⁷ Lääne, 2009: 152

¹³⁸ Ulm, 2010: 119

¹³⁹ Lääne, 2009: 152-153

¹⁴⁰ Lääne, 2009: 154

¹⁴¹ Ulm, 2010: 120

selle kõige juures, et kavandatud lammutamine andis õigeusu vähemusele tuge poliitiliseks mobiliseerimiseks, seega kasutades ära põhiseaduslikku õigust oma kodanikuhuvide kaitseks.

Lisaks avalikele väljaütlemistele toimus nii mõndagi ka salaja kinniste uste taga. Apostlik-Õigeusu sinod korraldas ringkirjade saatmise oma koguduste nõukogudele, millega sooviti rahva pahameelt suurendada. Ringkirjadel oli ka Nikolai Pätsi allkiri, kes oli Konstantin Pätsi vend. Selline aktsioon oli viljakas, sest kogudused saatsid valitsusele arvukalt protestikirju. Samaaegselt üritasid eraisikud katedraali lammutamist materiaalselt toetada. Petserimaalt saabus elanike annetatud 63,50 krooni, et toetada katedraali lammutuskulusid.¹⁴² Oktoobri lõpus külastas Riigivanemat Jaan Tõnissoni EAÕK delegatsioon, kus Tõnisson ütles piiskoppidele ja metropoliidile, et nad rahvast rahustaksid ja sõnas, et valitsus ei ole antud teemat arutanud ning küllap leitakse Riigikogus moodus, kuidas probleem rahulikult lahendada.¹⁴³

1928. aasta sügis oli ühiskonnas tormiline. 12. detsembril asendati küsimuse lahendamiseks loodud komisjonis varasem juht M. Juhkam A. Lauriga. Kuid seejärel jäi protsess seisma, sest valmistuti Riigikogu valimisteks ja kampaania ajal selle küsimusega ei tegeletud. Üks põhjus, miks see võis toppama jääda, oli rahvusvaheline huvi antud teema osas. Näiteks Herbert Hoover, kellel oli samal ajal võimalus saada USA presidendiks, oli tõsine usklik ning samal ajal näitas üles positiivset huvi Baltimaade osas. Seetõttu tema võimaliku pahameelega ning huvi kaotusega ei tahetud riskida.¹⁴⁴ 1929. aastal toimusid arutelud AN katedraali lammutamise osas, kuid need jäid venima. Samal aastal saabus majanduskriis ja sellega muutus poliitiline õhkkond ning seetõttu jäid lammutusplaanid kõrvale.¹⁴⁵

¹⁴² Lääne, 2009: 154-155

¹⁴³ Rohtmets, 2018: 95

¹⁴⁴ Lääne, 2009: 155-156

¹⁴⁵ Lääne, 2009: 156

5. Vastukaja Nevski katedraali lammutamise plaanile meedias

Viienda peatüki alguses teen ülevaate eesti- ja venekeelsest ajakirjandusest 1920. aastatel ning seejärel kirjutan 1928. aastal Riigikogule esitatud AN katedraali lammutamise eelnõust ja sellele järgnenud vastukajast Eesti ning välismaa ajakirjanduses.

5.1 Ülevaade eesti- ja venekeelsest ajakirjandusest 1920. aastatel

5.1.1 Eestikeelne trükimeedia

Eestis trükiti aastatel 1918–1940 umbes 500 ajakirja ja 440 ajalehte. Siin õitses parteiline ajakirjandus 1920. aastatel, kuid jäi siiski küllaltki lühikeseks erinevalt näiteks Soomest.¹⁴⁶ Suurima tiraažiga olid erakondlikest väljaannetest Eesti Rahvaerakonna häälekandja Postimees ja Eesti Tööerakonna ajaleht Vaba Maa, kuid kõige loetum hoopis Päevaleht.¹⁴⁷ Parteide tekkele oli omane, et kõigepealt oli olemas ajaleht ja alles siis tekkis selle ümber partei: erakonna juhiks sai sageli vastava ajalehe peatoimetaja.¹⁴⁸ Mitmed suurimad ajalehed olid n-ö parteilehed: Postimees esindas Rahvaerakonda, Rahva Sõna sotsialiste, Vaba Maa Tööerakonda, Kaja Põllumeestekogusid. Riigivõim ja ajakirjandus olid isikute kaudu omavahel seotud, sest paljud poliitikud tegutsesid samal ajal nii poliitikas kui ka ajakirjanduses või olid minevikus olnud ajakirjanikud. Ajakirjandust nähti kui tähtsat demokraatlikku abinõu, et aidata riiki nii üles ehitada kui ka kestma jätta.¹⁴⁹ Siiski kujunesid ajalehtedest poliitilise ja ideoloogilise funktsiooni täitjad ning nende siht oli viia rahva hulka erakonna programmilisi taotlusi.¹⁵⁰ Üldiselt koondusid sarnase mentaliteediga isikud kindlate ajalehetoimetuste ümber. Väga oluliseks peeti 20. sajandi esimestel kümnenditel, et ajalehed väljendaksid oma meelsust ja ajakirjanikke tõmmati sageli poliitilisse võitlusse.¹⁵¹ Samuti püsis ajakirjanduses ja ühiskonnas negatiivne hoiak õigeusu suhtes – 1920. aastate vältel peeti õigeusu kirikut endiselt

¹⁴⁶ Pallas, Anu. 2011. Eesti Vabariigi ajakirjanikud. Ülevaade ajakirjanikest (sotsiaalne portree), nende kutsealasest organiseerumisest 1918–1940. – *Massikommunikatsiooni ja Eesti ajakirjanduse ajalugu (SOZU.01.194)*. URL: <https://dspace.ut.ee/items/9f1f7966-e6bd-4384-9a39-00f1fe6159ff> (vaadatud 11.12.2023).

¹⁴⁷ Metsmaa, Kätlyn. 2013. Ajaleht „Rahva Sõna” 1927–1938. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, 3.

¹⁴⁸ Toomla, Rein. 1999. *Eesti erakonnad*. – Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 94.

¹⁴⁹ Pallas, 2011

¹⁵⁰ Metsmaa, 2013: 3

¹⁵¹ Pallas, 2011

venestamise igandiks ja seda seostati venemeelsusega.¹⁵² Eesti Tööerakonna ajaleht Vaba Maa paistis selliste avaldustega enim silma, kuid vaikival ajastul 1934.–1940. aastatel selliseid seisukohti hulgaliselt enam ei avaldatud.¹⁵³

Kuna eestikeelne ajakirjandus oli 1920. aastatel küllaltki kallutatud, tuleb tollaegseid ajalehti lugedes silmas pidada seda, et sageli esindasid artiklid ja arvamused kindlate erakondade või nende pooldajate seisukohti. Alati ei olnud kirjas, kes oli artikli autor ning ei saa olla päris kindel selles, kas selleks oli keegi toimetusest või mõni autor väljastpoolt toimetust.

5.1.2 Venekeelne trükimeedia Eestis

1922. aasta rahvaloenduse põhjal elas Eestis venelasi 8,2% kogu rahvastiku üldarvust, sest peale Vabadussõda Eesti riigiga liidetud aladel olid ülekaalus vene rahvusest inimesed.¹⁵⁴ Lisaks oli peale Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõda Venemaal põgenenud sealt Eestisse tuhandeid inimesi. Sisserändajad liitusid sageli suurtes linnades elava vene intelligentsiga ning sellest sündisid mitmed uued ühingud ja perioodikaväljaanded.

Eestis ilmus mitmeid kallutamata venekeelsed ajalehti enne 1940. aastat, näiteks Novoje Vremja, Žizn, Vesti Dnja, Severnoje Slovo, Narvski Listok. Ainult Vesti Dnja, Severnoje Slovo ja Novoje Vremja suutsid tegutseda rohkem kui kaks aastat. Siiski ilmus ka suur hulk poliitilisi ajalehti. Vasakkadettidel Novaja Rossija, demokraatidel Svobodnoje Slovo, esseeridel Narodnoje Delo ja Loode-Venemaa valitsuse Svobodnaja Rossija. Lisaks võtsid sõna mitmed vasakpoolsed ja monarhistlikud teatajad: Naš Tšas, Revelskoje Vremja, Naša Žizn, Tšas, Golos Naroda, Russkaja Narodnaja Gazeta, Slovo Derevni. Samuti leidis veel mitmete eri rühmituste ja gruppide häälekandjaid. Enamus väljaandeid ei suutnud end kaua töös hoida, sest majanduslikult oli raske hakkama saada, mille põhjuseks oli väljaannete vaheline tihe konkurents ja riikliku abiraha puudumine.¹⁵⁵

¹⁵² **Schvak**, 2015: 57

¹⁵³ **Schvak**, 2015: 57

¹⁵⁴ **Tiit**, Ene-Margit. 2011. *Eesti rahvastik : viis põlvkonda ja kümme loendust*. – Tallinn: Statistikaamet, 35.

¹⁵⁵ **Wikipedia** 1. 2023. Eesti venekeelne meedia. – 29.09 URL: https://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_venekeelne_meedia (vaadatud 11.12.2023).

5.1.3 Õigeusu kiriku väljaanded sõdadevahelisel perioodil

Õigeusu kiriku peamised perioodika väljaanded Eestis kahe maailmasõja vahel olid Usk ja Elu (1933–1940), Elutõde (1936–1940), Laste Elu (1933–1938), Vaimulik Laul (1936–1940), Uus Elu (1918–1933) ja venekeelne Pravoslavnõi Sobesednik (1931–1940).¹⁵⁶ Elutõde andis välja Nikolai Päts aastatel 1936–1940.¹⁵⁷ Anton Laar toimetas 1918–1932 väljaannet Uus Elu.¹⁵⁸ Laste Elu oli Usk ja Elu kaasväljaanne, mis ilmus ebakorrapäraselt aastatel 1933–1938 ning seda andsid välja Juhan Randvere ning Johannes Lillmaa.¹⁵⁹ Vaimulik Laul oli Nikolai Kokla vastutada olev õigeusu kirikumuusika ajakiri ja seda anti välja aastatel 1935–1936.¹⁶⁰ Konstantin Kokla oli ajakirja Usk ja Elu vastutav toimetaja 1933–1940.¹⁶¹ Pravoslavnõi Sobesednik oli ülempreester Joann Bogoiavlenskii ajakiri, mis kattis peamiselt teoloogilisi teemasid ja seda anti välja 94 numbrit.¹⁶²

5.2 Sõnavõttud eestikeelsetes ajalehtedes

Vastukaja seaduseelnõu AN katedraali lammutamisele oli eestikeelsetes ajalehtedes suur. Sel ajal, kui mõned artiklid edastasid vaid seaduseelnõu sisu¹⁶³, väljendati teistes artiklites ja arvamusalustes nii lühidalt kui ka pikalt erinevaid seisukohti. Mõned inimesed saatsid oma arvamused lugejakirjade näitel, millest hiljem juttu on. Mõningad artiklid ilmusid toimetuste endi poolt, kuid anonüümse autoriga. Samuti kasutati pseudonüüme või autor pani oma isiku varjamiseks endale hüüdnime.

¹⁵⁶ **Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 1.** Angerja Issanda Taevaminemise kogudus. Ajalugu. URL: <https://www.eoc.ee/kogudus/angerja-issanda-taevaminemise-kogudus/ajalugu/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 21.12.2023).

¹⁵⁷ **Ester 1.** Elutõde. URL: https://www.ester.ee/search~S15*est?/telut{u00F5}de/telutw~ade/1%2C2%2C2%2C2C/frameset&FF=telutw~ade+w~dleriikline+nw~bdalaleht+eesti+apostliku+w~aigeusu+ja+rahvakiriku+hw~bw~blekandja&1%2C1%2C (vaadatud 30.03.2024).

¹⁵⁸ **Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 5.** Vaimulike andmebaas: LAAR ANTON TÖNIS/DIONISSI P. URL: <https://www.eoc.ee/vaimulik/laar-anton/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 30.03.2024).

¹⁵⁹ **DIGAR 1.** Laste Elu: „Usk ja Elu” Kaasanne. URL: <https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud?id=9834> (vaadatud 30.03.2024).

¹⁶⁰ **DIGAR 2.** Vaimulik Laul : Eesti Apostliku Õigeusu Kirikumuusika Ajakiri. URL: <https://www.digar.ee/arhiiv/et/perioodika?id=1491> (vaadatud 01.04.2024).

¹⁶¹ **Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 6.** Vaimulike andmebaas: KOKLA KONSTANTIN/KUSTAV JUHAN/IVANI P. URL: <https://www.eoc.ee/vaimulik/kokla-konstantin/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 30.03.2024).

¹⁶² **Эмигрантика.** 2014. Православный собеседник (Таллин, 1931–1940). URL: <http://www.emigrantica.ru/item/pravoslavnyi-sobesednik-tallin-19311940> (vaadatud 30.03.2024).

¹⁶³ **Teataja 1.** 1928. Toompea Wene kirik lammutamisele. – *Teataja*, 12.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=teatajakaja19281012.1.3&srpos=2&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-nevski+katedraal-----> (vaadatud 20.11.2023).

Arvamused Eesti eliidi seas katedraali lõhkumise kohta läksid lahku. Üks kõige mahukamaid ja esinduslikumaid artikleid sel teemal ilmus 13. oktoobril – kaks päeva peale seaduseelnõu esitamist – Päewalehes. Riigivanem Jaan Tõnisson ütles, et kuna valitsus ei ole veel teemat arutanud, siis ei saa ka tema oma seisukohta avaldada nii isiklikul kui riiklikul tasandil. Sõjaminister Nikolai Reek vastas lühidalt ja kindlalt „Mis ei ole eestipärane ja ei käi kokku Tallinna stiiliga – ära koristada. Mida varem, seda parem.” Samal ajal oli kindral Johan Laidoner lammutamise vastu, sest tema kui uskliku inimese jaoks ei olnud vahet eri konfessioonidel ja seega ei oleks olnud õige kirikut lammutada. Samuti oleks see Eestile välispoliitiliselt halb samm, sest Õhtu-Euroopa ei saaks aru lammutamise motiivist. EAÕK juht metropoliit Aleksander ütles kõige muu hulgas, et viiendik Eesti inimestest on õigeusklikud ning selline teguviis oleks vastuvõetamatu 200 000 elaniku suhtes.¹⁶⁴ Sellised avaldused näitavad, et ühist seisukohta tollaegsete oluliste ühiskonnategelaste seas ei olnud. Samuti võisid arvamused erineda sarnases elu valdkonnas töötavatel indiviididel, näiteks kindral Johan Laidoneril ja sõjaministril Nikolai Reekil.

Kogu teemat üritati ajalehtedes näidata kui võimalust vastandumiseks. Kuigi võrdlemisi suur osa Eesti rahvastikust olid ametlikult õigeusklikud, meeldis ajakirjanikele esitleda AN katedraali kui „Wene kirikut” ja „Wene katedraali”. See võis olla teadlik viis tekitada rahva seas poolehoidu seaduseelnõule. Kui pidevalt korrutada, et tegu on kellegi teise kirikuga ja see keegi teine on ajalooliselt negatiivne osapool, on lihtne inimesi oma poolele saada. Siiski ei olnud see õiglane eestikeelsete ja -meelsete õigeusklike suhtes, sest selline vastandamine võis jätta mulje, et kõik õigeusuga seotud kodanikud on kunagise tsarismi pooldajad. Kindral Laidoner ütles, et õigeusklike haavamine, keda leidis rahvastikust 19%, tooks endaga kaasa rahutu meeolu ja sisepoliitiliselt tekitaks see raskusi.¹⁶⁵ Tema sõnade kohaselt ei saa öelda, et õigeusklikud on riikluse vastased, hoopis vastupidi – ka nende seas leidub patrioote ja lojaalseid riigikodanikke.¹⁶⁶

Nagu tänasel päeval argimeedias näha, rõhuti ka tol ajal Eesti põhiseadusele ja selles seisvale usuvabadusele. Professor J. Wunts toonitas, et Eesti kodanikel on põhiseaduse §11 kohaselt usuvabadus ja katedraali lammutamise plaani esitlemisega seda

¹⁶⁴ **Päewaleht 1**, 1928. Mõteteavaldusi Toompea katedraali lammutamisest. – *Päewaleht*, 13.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19281013.2.24&srpos=17&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----> (vaadatud 25.11.2023).

¹⁶⁵ **Päewaleht 1**, 1928

¹⁶⁶ **Päewaleht 1**, 1928

vabadust ei austata, vaid sellise teguviisiga tegutsetakse hoopis õiguste vastaselt.¹⁶⁷ Eesti määratles end rahvusvaheliselt seaduskuuleka riigina, kes austas oma elanikkonnale antud põhiseaduslikke õigusi, mis muutis sellised argumendid oluliseks.

5.3 Lugejate avaldatud mõtted eestikeelsetes ajalehtedes

Ajakirjanikud ja ajalehtede toimetused ei olnud ainsad, kes oma arvamusi avalikkusele väljendasid. Mitmed ajalehed avaldasid lisaks lugejakirju, mis olid neile saadetud pseudonüümide või lihtsalt valenimede alt.

Päevakajalised sündmused leiavad sageli peegeldust eri kultuurivormides ja sellest ei pääsenud ka AN katedraaliga seonduv. Näiteks Hoia Ronk – mis oli kuulsa eesti kultuuritegelase Karl August Hindrey pseudonüüm¹⁶⁸ – kirjutas selle juhtumi kohta satiirilise luuletuse Päewalehes kõigest mõni päev peale seaduseelnõu avalikustamist, 14. oktoobril. Luuletuse nimi oli „Wene katedraal” (Lisa 3) ja selles kirjeldas ta, et autoril ei ole midagi Peeter Suure või Toomkiriku vastu, kuid „wene katedraal” tekitab viha ning ärritust.¹⁶⁹

Oli ka neid julgeid, kes esitasid oma seisukohti meedias ees- ja perekonnanimega. Üheks selliseks oli vene emigrant Aleksei Kudlitsõi 31. oktoobri Päewalehes. Tema sõnul oli õigeusk Eesti rahvasse istutatud vägivaldselt ja meelitavate lubadustega. Eestis asuvaid Vene ringkondi, kes on valitsuse poole pöördunud oma ähvardustega, pidas ta ülbeks. Kudlitsõi meelest pidi iga terve mõistusega valitsus võitlema õigeusuga, mis on haigus. Seetõttu pidanuks vähendama ka muidu tugevalt toonitatud 20%, kes on rahvas õigeusklikud, sest see ei ole oluline, kuna õigeusk on rahvasse istutatud.¹⁷⁰ Siin tuleb erinevus sisse varasemalt kindral Laidoneri öelduga, kes rõhutas, et 19% elanikest kuulub õigeusku ja seega ei tohiks nende tundeid haavata. Samuti näitab, et ei ole oluline, mis rahvusest keegi on, sest see ei määra nende arvamust. Johan Laidoner eestlasena ei

¹⁶⁷ **Päewaleht 5.** 1928. Tartlaste arwamisi Toompea katedraali lammutamisest. – *Päewaleht*, 29.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19281029.2.10&srpos=45&e=-----192-et-25--26--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----> (vaadatud 30.11.2023).

¹⁶⁸ **Apollo Raamatuportaal.** Ilmus Mart Laari kirjutatud Karl August Hindrey elulugu. – *Postimees*, 07.09. URL: <https://raamatud.postimees.ee/7332498/ilmus-mart-laari-kirjutatud-karl-august-hindrey-elulugu> (vaadatud 13.12.2023).

¹⁶⁹ **Päewaleht 2.** 1928. Wene katedraal. – *Päewaleht*, 14.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19281014.2.36&srpos=1&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----> (vaadatud 20.11.2023).

¹⁷⁰ **Päewaleht 3.** 1928. Wenelane nõuab Toompea katedraali lammutamist. – *Päewaleht*, 31.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19281031.2.14&srpos=37&e=-----192-et-25--26--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----> (vaadatud 28.11.2023).

toetanud AN katedraali lammutamist, aga vene emigrant, kes oli tõenäoliselt ka vene rahvusest, oli õigeusu vastane.

AN katedraali lammutamise pooldajad põhjendasid seda ka kui eesti rahvale ja kultuurile vajalikku tegu. Katedraali ehitamise aegu olid rahva seas levinud jutud, et Toompea on Kalevipoja hauakünka asukoht ja kui seal kaevatakse, siis ilmub rahvakangelane ehitajatele kätte maksma. Samuti said ajalehed kirju Tallinna ümbruses elavatelt inimestelt, kes nõudsid katedraali lammutamist, sest see asuvat eestlastele pühas paigas.¹⁷¹ Ühest küljest kirjeldatakse Toompea ja katedraali asukohta kui Eesti kultuurile olulist paika. Teisalt tuuakse juurde, et samadel teemadel on ka lugejad saatnud kirju, mis näitab, et see oli oluline ka lihtrahvale, mitte ainult poliitikutele ja kultuuritegelastele.

Mõni isik üritas leida vahepealset lahendust. Üks Alutaguse mees pakkus välja, et AN katedraali võiks väljast natuke muuta ja seejärel hakata hoones kahte Jumalat teenima. Nimelt võiks ehitada kaks altarit – ühe luterlastele ja teise õigeusklikele. Samas esines selles ettepanekus ultimaatum, sest kui selline korraldus venelastele ei meeldi, siis peab ikkagi katedraali maha lõhkuma.¹⁷²

Siiski kerkib üles küsimus, et kui õigeusu kirik on vene kirik ja vale, kas siis luteriusk ei ole saksa usk ning samuti vale. Õigeusu Värska Jüri koguduse nõukogu olevat saatnud Riigikogule kirja, milles arvatakse, et kui midagi peaks Toompeal maha lammutama, siis võiks see olla sealne luteri kirik.¹⁷³ Samuti pidid olema koletised Niguliste, Oleviste ja Kaarli kirikud.¹⁷⁴ Vastupidise arvamusega oli kirjanik August Gailit, kes ütles, et Tallinn on üks „puhtamaid Hansa liidu linnu” ja AN katedraali kuplid ei sobi selle üldpilti mitte kuidagi.¹⁷⁵ Mõte, et vene kiriku kuplid ei sobi saksa ajalooja linna, käis läbi mitmest ajaleheartiklist, mis näitab, et see oli arhitektuuriliselt tundlik teema ja omal ajal küllaltki suur visuaalne vastuolu.

¹⁷¹ **Päevaleht 4.** 1928. Toompea katedraali all asub Kalevipoja haud. – *Päevaleht*, 19.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19281019.2.15&srpos=38&e=-----192-et-25--26--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----> (vaadatud 29.11.2023).

¹⁷² **Uudisleht.** 09.12. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=uudisleht19281209.1.4&srpos=27&e=-----192-et-25--26--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----> (vaadatud 19.02.2024).

¹⁷³ **Kaja 3.** 1928. Riigikogu arutab katedraali saatust. – *Kaja*, 08.11. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=kaja19281108-1.2.57&srpos=1&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-Riigikogu+arutab+katedraal----1928-----Newspaper--> (vaadatud 25.11.2023).

¹⁷⁴ **Kaja 3,** 1928

¹⁷⁵ **Päevaleht 5,** 1928

5.4 Eesti usuprobleemi kajastamine välismaal

Nevski katedraali lammutamise temaatika jõudis välismaa ajakirjandusse, millest tegid aeg-ajalt ülevaateid Eesti ajalehed. Siinses alapeatükis toodud näited on kirjutatud Eesti väljaannetes kajastatud välismaa uudistest. Uudised Eesti kohta jõudsid USA ajakirjandusse harva ja kui jõudsid, sõltusid nende iseloom ja seisukoht tegevuse osas sellest, kelle kaudu oli info ajalehtedeni jõudnud nagu ilmneb Postimehes ilmunud artiklist „Toompea Wene katedraal Ameerika ajakirjanduses”, mille sisu põhines New Yorkis elava Postimehe lugejalt. Olenes, kas uudised tulid Skandinaaviast või Pariisist ja Berliinist. Näiteks mainekas New York Times’is kirjutati lühidalt Skandinaavia kaudu nendeni jõudnud uudisest, kuidas venelased rõhusid eestlasi ja tahtsid nende pealinna näotuks teha, seega ehitati inetu vene kirik kesklinna. Samal ajal kutsus vene pagulaste lehtedes Riigikogu samm suure liikumise ning muutus USA vene kogukonnas elavaks jutuaineks.¹⁷⁶

AN katedraali lammutamises nähti kohati šovinistlikku tegu. Austria vene kogukond tahtis minna protestima suurte usujuhtide juurde, nt Canterbury peapiiskopi jutule. Nad pidasid seda üheks ilusaimaks kirikuks kõigis Baltimaades, mida aga ähvardas langeda Eesti vandalismi ohvraks.¹⁷⁷ Sellist seisukohta võib selgelt võtta kui poliitilist. Eestit süüdistati äärmusliku patriotismi ja teise rahva tagakiusamises. Kui Austria elanikeni jõudiski ainult sellises stiilis uudiseid, võib eeldada, et ka sealsed elanikud kujundasid oma seisukohad antud teemal just sellised, millisena vene kogukond neid esitas.

Austria ei olnud ainuke riik, kus kajastati Eesti rahvasaadikute otsust kui midagi radikaalselt poliitilist. Prantsuse ajalehele Temps teatati Tallinnast, et grupp radikaalseid rahvasaadikuid esitas seaduseelnõu, mis näeb ette õigeusu katedraali lammutamist Tallinnas, sest see ehitus tuletab meelde vene võimu, bütsantslik stiil on vastuolus gooti stiilis olevate ümbritsevate majadega ja Rootsi kuninga tulevaseks külaskäiguks võiks Tallinn tagasi saada oma kunagise rootsiaegse näo. Mainitakse ka, kuidas mõõdukad

¹⁷⁶ **Postimees 1.** 1928. Toompea Wene katedraal Ameerika ajakirjanduses. – *Postimees*, 30.11. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=postimeesew19281130.2.40&srpos=3&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----> (vaadatud 22.11.2023).

¹⁷⁷ **Postimees 2.** 1928. Wene katedraali lammutamise eelnõu välismaal. – *Postimees*, 30.11. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=postimeesew19281130.2.19&srpos=10&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----> (vaadatud 01.12.2023).

kogukonnad kardavad õigeusklike rahulolematust ja selline samm võib välismaal paista vähemuste õiguste rikkumisena.¹⁷⁸

Väljaspool Eestit kõnetas katedraali teema veel Riia elanikke. Seal ilmusid suuremad vene-juudi ajalehed, mida ajaleht Sakala nimetas venemeelseteks. Nendes ajalehtedes peeti seaduseelnõud marurahvuslusest kantuna ja soovist kiusata taga üht kindlat usutunnistust. Samuti ei tekitavat see head muljet välisriikides, sest selline teguviis näitab Eestit ja eestlasi enamlastena, kes kiusavad usklikke inimesi ning hävitavad kirikuid.¹⁷⁹

Seaduseelnõuga tekkinud arutelu õigeusu kirikutega seotud teemadel innustas ka Varssavi ning Riia võime seoses nende oma katedraalidega. Riias taheti samuti lammutada sealne vene peakirik (Riia Kristuse Sündimise katedraal), mis asus kesklinnas. Selle algatajateks olevat olnud vasakpoolsed. Sellist kavatsust oli kinnitanud ka Läti sotsialistide juht Laidson, kes rääkis, et vene kirikus näeb ta tsarismi istutajat Lätis ja tsarismi sümbolit ning nad peavad Eestist ja Poolast eeskujuga võtma ning katedraali lammutama.¹⁸⁰ Seimi vasakpoolsed liikmed olid öelnud, et Läti pealinnas peaks asuma ehitis, mis ei haavaks rahvuslikke tundeid.¹⁸¹

Küllaltki noore iseseisva riigi ja rahva jaoks oli oluline, kuidas neid välismaal nähti, millest välisriikide ajalehtedes kirjutati Eesti kohta ja kas need võisid kuidagi mõjutada Eestile antavat toetust – nii majanduslikku kui moraalset. Kuna Eesti tahtis poliitiliselt ja kultuuriliselt pääseda vene mõttemaailmast kaugemale, ei olnud sellised enamluses süüdistavad kirjutised kindlasti maine kujundamisel head. Lätis ja Poolas üles kerkinud arutelud nende endi õigeusu katedraalide tuleviku osas näitas siiski, et Eesti seaduseelnõu ja sellega kerkinud poleemikat ei saa pidada ainult negatiivseks, sest antud teema pani lisaks sealsed ühiskonnad mõtteid vahetama religiooni, rahvuste ja ajaloo pärandite teemadel.

¹⁷⁸ **Kaja 1.** 1928. Toompea katedraal Prantsuse lehes. – *Kaja*, 23.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=kaja19281023-1.2.62&srpos=18&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----> (vaadatud 28.11.2023).

¹⁷⁹ **Sakala 1.** 1928. Katedraali lammutamine lööb laineid. – *Sakala*, 20.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=sakalaew19281020.2.47&srpos=1&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-nevski+katedraal-----> (vaadatud 20.11.2023).

¹⁸⁰ **Sakala 1,** 1928

¹⁸¹ **Kaja 2.** 1928. Riigikogus waliti eriline alamkomisjon lammutamise eelnõu arutamiseks. – *Kaja*, 19.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=kaja19281019-1.2.25&srpos=26&e=-----192-et-25--26--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----> (vaadatud 28.11.2023).

5.5 Sõnavõttud venekeelsetes ajalehtedes

Venekeelsetes ajalehtedes esinevad arvamused on küllaltki sarnased eestikeelsetele, kuid siiski mõningate erisustega. Rõhuti sellele, et enne kui hakata AN katedraali kui vene võimu sümbolit maha lõhkuma, peaks seda tegema baltisakslaste võimu ja Toompea luteri kirikuga. Toomkirik ehitati eestlastest orjade higi ja verega, kuid AN katedraali jaoks koguti üle kogu Venemaa raha.¹⁸² Samasugust arvamust on näha ka mitmetes eestikeelsetes artiklites, mis näitab, et sakslasi ja luteri kirikut peeti suuremateks vaenlasteks. Siiski oli see pigem retooriline mõtteviis, kui päriselt soov luteri kirikuid hävitada.

Kardeti, et venekeelses elanikkonnas võivad tekkida vaenulikud meeleolud Eesti riigi vastu ja peale venelaste ka setode seas, keda peeti isegi suuremateks õigeusklikeks kui venelasi endid.¹⁸³ Hoiatati, et katedraali mahalõhkumine võib viia ohtlike ja enneolematute tagajärgedeni ning on võimatu suhtuda sellesse teemasse nagu kindralid armees – mida varem, seda parem.¹⁸⁴ Rahvuslikele kokkupõrgetele rõhudes võib eeldada, et mõeldi 1924. aasta riigipöördekatsele, mis jättis tugeva jälje Eesti ajalukku ning rahvuste vahelistele suhetele. Ei peetud vajalikuks tekitada olukorda, kus midagi sarnast võib jälle juhtuda.

Võimalikku riigivastast suhtumist kohtas Petseris, kus väidetavalt oli 1928. aasta novembris ülempreester Eeli Verkhoustinskii teenistusel öelnud seoses AN katedraali lammutamise seaduseelnõuga, et õigeusklik rahvas peab oma jõud kokku koguma, et katedraal päästa. Lisaks oli ta kuuldavasti öelnud, et nad ei karda häbematu Eesti valitsust.¹⁸⁵ 16. septembril 1929 läks kloostri abt tunnistama Võru ringkonnakohtusse ülempreester Eeli Verhoustinskii kasuks, keda süüdistati kriminaalkoodeksi artikli 218 rikkumises, kui ta 18. novembril 1928 kloostri Mihhailovski katedraalis jutlustas, kuid tunnistati õigeks.¹⁸⁶ Kuigi sellel konkreetsel juhul ei leitud vaimulikul süüd, ei saa kindlalt väita, et ka mõnes teises venekeelses koguduses ei öeldud sarnaseid või tunduvalt riigivastasemaid sõnu.

¹⁸² **Ianson, A.** 1928. Demonstratsiia nekul'turnosti' – *Vesti Dnia*, 17.10, nr. 280 (725), 1. (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

¹⁸³ **Ianson,** 1928: 1

¹⁸⁴ **Ianson,** 1928: 1

¹⁸⁵ **Vesti dnja.** 1929. Kak sozdaiutsia politicheskii protessy v Pechorskom krae. – *Vesti dnja*, 20.09, nr. 255 (1053), 1. (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

¹⁸⁶ **EAA.1655.3.132,** Petseri kloostri eelarved ja aruanded

Inimestele, kes olid alustanud „sõda” õigeusu kiriku vastu, tuletati meelde, et õigeusu kirik on kohal ka Kreekas, Poolas, Bulgaarias, Lätis, Leedus, Rumeenias, Jugoslaavias.¹⁸⁷ Õigeusu kirik ei ole midagi üdini venelikku, kuigi nad soovisid sellist muljet jätta.

AN katedraali andmine eesti kogudusele pidi tooma endaga kaasa ka katedraali nime muutmise Aleksandri katedraaliks.¹⁸⁸ Rohkem sellist infot ma ei leidnud, seega võis see olla vaid mõte, mis korra vestlustes läbi käis, kuid lõpuks millenigi ei viinud. Viimane vene koguduse jumalateenistus katedraalis planeeriti 6. detsembriks.¹⁸⁹

Nii palju kui oli minu kasutada materjale venekeelsetest ajalehtedest saab öelda, et jällegi oli üllatavalt vähe juttu ja arvamusi AN katedraali osas. Kuna katedraal oli oluline maa- ja usumärk õigeusklike venelaste jaoks, eeldasin, et esineb rohkem ja jõulisemaid kirjutisi kiriku kaitseks. Konkreetset põhjust, miks nii vähe arvamust avaldati, ei ole. Arvan, et võib-olla ei juletud eriti oma mõtteid avaldada, sest kardeti eestlastest enamuse pahameelt või suhete võimalikke halvenemist rahvuste vahel. Siiski rõhutan, kuna minu kasutada olid limiteeritud materjalid, võib põhjalikumalt venekeelseid materjale uurides saada süvenenuma pildi.

5.6 Arvamused õigeusu ajalehtedes

Kui tavalistes ajalehtedes olid ühtpidi emotsionaalsed kirjutised, siis õigeusu ajalehtedes olid samuti emotsioonidest tulvil, kuid teistsugust seisukohta hoidvad lood. Nendes avaldati seisukohti, et Eestis toimub usulisel põhjusel tagakiusamine, õigeusklikud ei saa AN katedraali asukohta muuta, isegi kui nad seda sooviksid. Samuti ei saa õigeusklikud end ja oma kultuuri turvaliselt tunda, sest kui üks kirik maha võetakse, siis on ka teised kirikud ohus. Kaitsti AN katedraali ehitamise vajalikkust 19. sajandil, sest tol ajal oli õigeusu kirikuid linnas vähe ja nendes ei olnud kõigi usklike jaoks piisavalt ruumi.¹⁹⁰

Kasutatud allikate põhjal tundub, et ajalehe *Uus Elu* 1928. aasta väljaanne nr 10 oli ainus, kus katedraali lammutamise temaatikat arutati. Nii kiiresti, kui see teema tuli, sama kiirelt see ka kadus. Võib eeldada, et sellest spetsiifilisest ajalehest tuleb hiljem

¹⁸⁷ **Vesti dnja**. 1928. Vyshie ierarkhi pravoslavnoi tserkvi u Glavy gosudarstva' – *Vesti dnja*, 20.10, nr. 283 (728), 1. (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

¹⁸⁸ **Vesti dnja**. 1936. O perekhode prikhoda Al.-Nevskogo sobora v Simeonovskuii tserkov. – *Vesti dnja*, 27.11, nr. 271 (3334), 1. (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

¹⁸⁹ **Vesti dnja**, 1936: 1

¹⁹⁰ **Uus Elu**. 1928. Tallinna Toompea ap.-usu kirik. – *Uus Elu*, nr 10, 2-4.

uudiseid või arvamusi antud teema osas, kuid jääb mulje, et igapäevased tegemised ja toimetamised olid olulisemad ning võis juhtuda, et kuna ühiskonnas mandus teema olematuks, ei nähtud vajalikuks seda ka enam ajalehes Uus Elu ülal pidada. Järgnevates numbrites olid teemadeks igapäevased toimetused – otsiti preestreid erinevatesse kogudustesse, tehti ülevaateid koguduste tegevustest, kirjutati palveid, otsiti infot piiskop Platoni elust jms.¹⁹¹

Ajakirjas *Elutõde* tehti juttu katedraali lammutamisest 1936. aastal. Kirjutatakse, et kõmulehes on seda mainitud ja tehakse kiire ülevaade, mis varasemalt on olnud samal teemal. Esitati mõned seisukohad poliitikutelt, nt peaministrilt Kaarel Eenpalult, kes ütles, et sellist juttu pole valitsuses olnud. Nikolai Päts ütles, et oleks hea kui vene kogudus sealt ära koliks ja metropoliit katedraali asuks. Mõned inimesed olid veel poolt, teised vastu. Artikli autor lisab, et kui tahta mineviku mälestusi lõhkuma hakata, peaks alustama luteri kirikutest, kes baltisakslastele „orje kasvatasid” ja ei saa nõuda katedraali lammutamist, mis ei ole kunagi eestlastele halba teinud. Põhjus, miks inimesed tahavad lammutada on, et see on mineviku valus meenutus Eesti valitsushoonete kõrval.¹⁹² Siin jõutakse taas selleni, et luteri kirikud peab samuti maha lammutama, sest need esindavad Saksa orjaaega.

Murranguline hetk toimus 1936. aastal, kui Eesti kogudus kolis katedraali ja vene kogudus liikus Toompealt Püha Siimeoni ja Naisprohvet Hanna kirikusse, mida samal suvel oli restaureeritud.¹⁹³ EAÕK Sinod otsustas 27. oktoobril 1936. aastal viia AN katedraali venekeelse koguduse ümber Tallinna Püha Siimeoni ja Naisprohvet Hanna kirikusse, sest see on vajalik riiklikult ja üldkiriklikult seisukohalt. Järgneval päeval saadeti kiri koguduse juhatusle ja samal päeval allus koguduse juhatus otsusele. Venekeelses õigeusu ajakirjanduses kirjeldati olukorda allumisena, mitte vabatahtliku kirikute vahetusega.¹⁹⁴ Katedraali ülemvaimulikuks määrati Nikolai Päts ja 12. detsembril samal aastal toimus metropoliit Aleksander juhatusel eesti kogudustega seal esimene eestikeelne jumalateenistus. Lisaks tuleb välja, et varasemalt oli vene kogudus

¹⁹¹ **Uus Elu** numbrid aastatel 1928-1933

¹⁹² **Elutõde 1.** 1936. Kas jälle katedraali lammutamine? – *Elutõde*, 03.09, nr. 30, 1.

¹⁹³ **Elutõde 2.** 1936. Katedraali saatus otsustatud. – *Elutõde*, 19.11, nr. 41, 5.

¹⁹⁴ **Pravoslavnyj Sobesednik.** 1936. Переходъ русскаго таллинскаго Александро Невскаго прихода въ Симеоновскую церковь, 156-157. URL: <https://www.digar.ee/arhiiv/et/%d0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b8%d0%be%d0%b4%d0%b8%d0%ba%d0%b0/221345> (vaadatud 13.04.2024).

mitmel korral eestlastele seda katedraali pakkunud, sest selle ülalpidamine oli kallis. Kuid eestlased olid sama põhjusel iga kord keeldunud.¹⁹⁵

Koguduste vahetusi kirikute vahel ei toimunud vaid õigeus. Mõnda aega oli olnud üleval teema, kellele kuulub Toomkirik Toompeal. 1925. aasta veebruaris otsustas siseminister Kaarel Eenpalu Toomkiriku ja koguduse kinnisvara siseministeeriumi valitsuse alla võtta. Saksa kogudusele jäi alles õigus kirikus oma usulisi talitusi pidada. Seegi sai terava vastukaja osaliseks ajakirjanduses – eestikeelne ajakirjandus toetas siseministrit, saksakeelne aga taunis seda.¹⁹⁶ Saaga jätkus veel 1926. aasta lõpus, kui kiriku konsistoorium ei tahtnud leppida, et kirik kuulub saksa kogudusele ega sellega, et Eesti kogudus tegutseb seal saksa koguduse kõrval. Seega moodustati 1927. aasta kevadel sinna eesti kogudus ja aprillis peeti esimene eestikeelne jumalateenistus. 1927. aasta märtsi lepingu alusel läks kirik koos kinnisvaraga tasuta 99 aastaks konsistooriumi kasutada. Kirikuvalitsus tegi saksa kogudusele ettepaneku aprillist eesti kogudusega samal päeval pidada saksakeelseid jumalateenistusi, kuid saksa kogudus hoopis lahkus täielikult kirikust ning pidas oma saksakeelseid teenistusi kuni 1939. aastani Niguliste kirikus.¹⁹⁷

Arusaam AN katedraalist kui Eesti rahva seas probleeme tekitavast ehitisest ei olnud vaibunud ka 1930. aastate lõpuks. Nikolai Päts tegi 1938. aasta ajakirjas *Elutõde* ülevaate Päewalehes ilmunud artiklist, mille autor oli kirjutanud mõnitavalt metropoliidist ja katedraali eesti kogudusest. Jätkuvalt nimetatakse kirikut „Vene peakirikuks” ja vene vaimu kehastuseks.¹⁹⁸ Kogu artiklist on näha väsimust ja jõuetust seoses sellega, et endiselt üritatakse ajakirjanduses näidata AN katedraali kui midagi üdini venelikku.

Viimati mainitud ajakirjanumber oli viimane, milles leidis veel AN katedraaliga seotud artikleid, mis olid konkreetselt konfliktide kohta. Nagu eelnevalt mainitud, koosnesid õigeusu perioodikaväljaanded peamiselt igapäevastest kogudustega seotud uudistest, reklaamidest ja kuulutustest, argielust, sünni- ja surmateadetest jms. Ajalehed, mis oleksid võinud AN katedraaliga seotud probleeme ja skandaale pikalt ning laialt

¹⁹⁵ *Elutõde* 2, 1936: 5

¹⁹⁶ *Rohtmets*, 2018: 90

¹⁹⁷ *Rohtmets*, 2018: 98-99

¹⁹⁸ *Elutõde*. 1938. Toompea Katedraal ja rahvustunne. – *Elutõde*, 11.02, nr. 3 (74), 25-26.

lahata, seda ei teinud. Selle ajendiks võisid olla 1934. aastal toimunud riigipööre, argielu murede kuhjumine või mõned teised põhjused.

5.7 Esialgsed järeldused

Kuigi hetkeseisuga ei ole tulnud välja ühtegi konkreetset põhjust, miks AN katedraali lammutamise suurejooneline plaan käiku ei läinud, toon välja mõned oma mõtted, mida on põgusalt eespool mainitud. Nagu eelnevalt märgitud, oli teada, et Gustav V pidi 1929. aastal Eestisse visiidile tulema ja kuuldavasti ei tahtud viia kuningat lammutatava kiriku juurde.¹⁹⁹ Lisaks kardeti Herbert Hooveri toetuse kadumist (vt. peatükk 4.3). Järgmisel aastal terendasid ees Riigikogu valimised ja poliitikud ei tahtnud tõmmata endale suurema osa elanikkonna pahameelt või ohustada valituks saamist. Kuigi nendele väidetele ei ole täielikku tõestust, võib arvata, et mingi tõde selles peitub. Kindlasti ei tahtud muuta halvemaks eestlaste ja venelaste vahelisi suhteid, mis olid niigi pingelised erinevate poliitiliste ning riigivastaste sündmuste tõttu. Lisaks leidis tipp-poliitikute seas õigeusklikke, kes kulisside taga võisid tõmmata niite ja oma sidemeid kasutada selleks, et õigeusu katedraali lammutamine teoks ei saaks. Isiklikult arvan, et peamiseks põhjuseks sai 1929. aastal alanud majanduskriis, mis surus põlvili terve maailma. Riigis oli tunduvalt olulisemaid teemasid, millega tegeleda kui ühe kiriku lammutamine. Rahaliselt oleks see olnud riigikassale ränk koorem ja kirikuvaradest saadud tasu ei oleks olnud piisav, et raskel ajal ainult selle eest kõik kulud oleks saanud kanda.

¹⁹⁹ **Ulm**, 2010: 119

6. Vastukaja Nevski katedraali lammutamise plaanile EAÕK siseselt

Kuuendas peatükis annan ülevaate EAÕK arhiividokumentidest leitud tegevustest ja seisukohtadest, mida AN katedraali lammutamise seaduseelnõu õigeusklike seas esile tõi. Nende hulgas leidub kirikute ja koguduste palvekirju, ettepanekuid, protestikirju jpm nii Vabariigi Valitsusele, Riigikogule kui ka EAÕK juhtvaimulikele ja -kogudele. Siiski võib öelda, et paljud kirjad on üksteisega väga sarnased, sest EAÕK juhtkond saatis kogudustele salajase palvekirja, millega üritati rahva pahameelt üles ässitada ja neile saadeti protestikirjad, mis olid valmis trükitud, et kogudused saaksid vaid oma vajalikud allkirjad lisada.²⁰⁰ Mingeid märkimisväärseid erinevusi protestikirjades ei leidunud: avaldati nõrdimust, rõhuti põhiseadusele ja usuvabadusele²⁰¹, kutsuti valitsust, Riigivanemat ja Riigikogu üles näitama mõistlikkust²⁰². Veel sama aasta 24. veebruaril oli Riigikogu oma saatekirjas kinnitanud, et Eestis on kõik usutunnistused võrdsed ning kiriku ja riigi vahelised suhted peavad heatahtlikud ja vabad olema.²⁰³ Kirju tuli nii käsitsi kirjutatuna, trükitult kui ka näiteks Rakvere EAÕK koguduse nõukogult 29. oktoobril ja Petserimaa praostkonna nõukogult 3. novembril telegraafi vahendusel²⁰⁴.

6.1 EAÕK protestikirjad

EAÕK saatis oma protestikirju Riigikogule, Vabariigi Valitsusele, Riigivanemale, Riigikogu Esimehele ja Juhatusele. Kirju tuli üle kogu Eesti: 8. novembril 1928 Juuru koguduse nõukogu esimehe ja abiesimeeste allkirjadega²⁰⁵ (Lisad 5 ja 6), Nõmmelt koguduse Täiskogult 24. oktoobril 1928²⁰⁶, Laiuse koguduse nõukogu esimehelt S. Tootsilt 11. novembril 1928²⁰⁷ jne. 1. detsembri 1928 kirjas Riigikogu Juhatusele esindas

²⁰⁰ Lääne, 2009: 154

²⁰¹ EAA.1655.3.587, Toimik Tallinna Aleksander Nevski peakiriku lammutamise kavatsuse vastu protesti avaldamise küsimuses (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

²⁰² EAA.1655.3.587

²⁰³ ERA.80.3.825, Tallinna Aleksander Nevski katedraali likvideerimise seadus (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

²⁰⁴ ERA.80.3.825

²⁰⁵ EAA.1886.1.45, Kirjavahetus Riigikogu valimiste, Tallinnas asuva Aleksander Nevski katedraali lammutamise ja muus asjus

²⁰⁶ ERA.80.3.825

²⁰⁷ ERA.31.4.925, Isikute kaebused ja protestikirjad valitsusele vangide ebaõiglase kohtlemise, Aakre valla Kaitseliidu pealiku Jaan Weisberg'i ametist tagandamise, Tallinna Aleksander Nevski katedraali lammutamise kavatsuse ja riigimetsa omavolilise raiumise eest karistamise kohta

Mustvee kogudusi metropoliit Aleksander isiklikult²⁰⁸. See polnud ainus kord, kui metropoliit saatis enda nimel edasi koguduste ja organisatsioonide proteste. 29. oktoobril saatis ta Riigikogu Juhatusale vene üliõpilasorganisatsioonide protesti AN kiriku lõhkumise vastu.²⁰⁹ Sinodi abiesimees saatis 19. novembri personaalselt edasi Riigikogu Juhatusale ja valitsusele Tuhalaane, Kihnu ja Uue-Virtsu koguduste protestikirjad²¹⁰. Lisaks lasi metropoliit 25. oktoobril kokku kutsuda EAÕK Täiskogu erakorralise koosoleku, et arutada AN katedraali lammutamise eelnõud 28.–30. detsembril²¹¹. Koosolek jäi lõpuks pidamata, sest talvine aeg pole selleks hea ja asjaolu, mille tõttu Täiskogu kokku kutsuti, on oma teravuse päevakorralisuses kaotanud²¹². Tartu Jumalaema Unumise katedraali Nõukogu saatis kirja peapiiskop Evseviile, et venekeelsed kogudused terves riigis ühineksid palves katedraali lammutamise ohu vastu. Alajõe kihelkonnast läks kiri Evseviile paludes õnnistust kogu rahva palvele kirikus igal pühapäeval, et palvetada peale teenistust lammutamise vastu²¹³.

Kuigi riik ja kirik olid ametlikult lahus, peab meeles pidama, et esimese vabariigi ajal oli avalikkuses ja poliitikas näha rohkem religioossust kui tänapäeval. Muhu-Hellamaa EAÕK koguduse nõukogu eesotsas esimehe Aleksei Allikuga kirjutasid oma 1928. aasta 28. oktoobri pöördumises Riigikogu Juhatusale, et protestivad „...kõigest jõust selle kõlbmatu ettevõtte vastu...” ja riigi kohuseks on ehitada templeid Jumalale juurde, mitte neid maha lõhkuda. Samuti „...selle kurjatöö eest võib Jumala karistus meile osaks saada.”²¹⁴ Rõhuti poliitikute südametunnistusele ja ähvardati karistusega, mis oleks kõrgem maapealsetest. Riigikogu Juhatus vastust sellele kirjale ei ole teada ja seega ei tea me, kas sellised ähvardused kuidagi poliitikuid mõjutasid.

Nagu varasemalt mitmel korral mainitud, käis läbi usuvabaduse ja austuse teema. Pootsi-Kõpu koguduse nõukogu saatis 4. novembril kirja Riigikogu Juhatusale, milles kirjutati julgelt: „Oleme lugenud lehest sõjakäigust...” ja kui „metsik khaan Venemaal” sai aru, et rahva soosing saadakse, kui rahva jaoks püha ei puudutata, siis loodetakse, et

²⁰⁸ **EAA.1655.3.587**

²⁰⁹ **ERA.80.3.825**

²¹⁰ **EAA.1655.3.587**

²¹¹ **EAA.1886.1.45**

²¹² **EAA.1886.1.45**

²¹³ **EAA.1655.2.2784**, Дело о состоянии и деятельности Таллинского Александро-Невского собора. Отчеты, сметы, протоколы и переписка [Juhtum Tallinna Aleksander Nevski katedraali olukorrast ja tegevusest. Aruanded, kalkulatsioonid, protokollid ja kirjavahetus] (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

²¹⁴ **ERA.80.3.825**

Riigikogu saab samuti aru, et peab keelduma andmast luba õigeusu kiriku lammutamiseks.²¹⁵ Riigikogu Juhatus eelkõige sellele, et nad esindavad tsiviliseeritud ühiskonda ning ei saa olla halvemad kunagistest brutaalsetest riigijuhtidest.

Riigikogu esimehele kaevati võimaliku lammutamise kõrge maksumuse üle. Saterinna (Saatse) kogudus saatis 7. novembril kirja, et seista AN katedraali eest. Samas kirjas heideti ette, et Petserimaal on rahvas näljas ja ei teata, kuidas järgmise viljalõikuseni elatakse, kuid samal ajal Riigikogu kavatses anda lammutamiseks 12 miljonit senti ja arvatavasti rohkemgi.²¹⁶ 1927.-1930. aastatel oli Petserimaal probleemiks madal saak, mis tegi põllumajanduse olukorra raskeks. Petserit toetati teiste maakondade abiga kartuli ja teraviljaga. Nõukogude Liidu eestikeelses ajakirjanduses jõudis väidetava näljahäda teema, seal kasutati seda negatiivse näitena Eesti kohta.²¹⁷ Seega näitas katedraali võimalik lammutamine rahvale, et potentsiaalse näljaohuga Eesti rahvas ei tegeletud piisavalt, kuid raha oleks leitud muude – mitte nii oluliste – asjade jaoks.

Kui üldiselt sisaldasid protestikirjad palveid ja soovitusi riigi esindusorganitele, et nad ei lammutaks AN katedraali, siis Lihula EAÕK kogudus kirjutas, et nemad ja kogukonna rahvas ei anna Riigikogule volitust seaduseelnõu seaduse kuulutamiseks.²¹⁸ Selline välja ütlemine näitab, et õigeusklikud võtsid teemat nii tõsiselt, et pidasid vajalikuks väljendada enda kui valijate ja parlamendiliikmetele töö tegemise õiguse andjate pahameelt ning nõuet, et Riigikogu peab käituma vastavalt oma valijate soovidele. Samuti näitab see õigeusklike julgust oma kodanikuõigusi kasutada ja maksta panna. Ühise asja eest seismine andis õigeusklikele võimaluse poliitiliselt mobiliseeruda ja näidata välja rahulolematust riigitasandil tehtava tööga. Kui oli teada, et valjule ja otsesele pahameelele ei järgne repressioonid, sai seda vahetult väljendada Riigikogule endale.

Koguduste nõukogud andsid sinodile teada, et on oma pahameelt ametlikult riigi esindusorganitele avaldanud. Emmastest saadeti 24. veebruaril 1929. aastal kiri, et nemad on saatnud oma protestikirja Vabariigi Valitsusele ja Riigikogule 9. detsembril 1928²¹⁹. Juuru koguduse abiesimees kirjutas sinodile 8. novembril 1928, et anda teada, et on esitanud oma protesti Riigikogu Juhatusesele ja Vabariigi Valitsusele²²⁰.

²¹⁵ ERA.80.3.825

²¹⁶ ERA.80.3.825

²¹⁷ Lõuna, 2003: 39

²¹⁸ ERA.80.3.825

²¹⁹ EAA.1655.3.587

²²⁰ EAA.1655.3.587

Ilmjärve koguduse nõukogu saatis protestikirja Riigivanemale ja Riigikogu esimehele. Tavapäraste mõtete kõrval kirjutasid nad ka, et eestlastel olid tsaariajal alati võimalused kogu riigis eri töid teha ning mingist „vene survest” eesti rahvale ei saa juttu teha. Samuti aitas vene surve eestlasi saada vabaks saksa mõisnike alt. Nüüd aga räägitakse vene survest kui millestki, mille eestseisjaks on AN katedraal ja peab eesti õigeusklikke karistama selle eest, et see oli vene ajal ehitatud ja vene usu kirik.²²¹

Tundub, et isegi EAÕK juhtkond pidi oma kogudustele meelde tuletama, et nad ühineksid aktsiooniga. Sinod saatis Kolga-Jaani koguduse ülempreestri kirja, et kogudus saadaks Vabariigi Valitsusele ja Riigikogu Juhatusel viivitamata märgukirja AN katedraali hävitamise vastu ning sarnase meeldetuletuse ka Valga koguduse nõukogule. Meeldetuletuse peale saatis ülempreester oma protestikirjad sinodile.²²² Kindlat põhjust, miks selline kiri saadeti, ma ei leidnud. Kuid võib arvata, et arvamused sel teemal läksid lahku või koguduste ülempreestrid ja nõukogud ei olnud jõudnud selle temaatikaga lihtsalt tegeleda.

Mõni kogudus tahtis oma protestikirja eest saada sinodilt midagi vastutasuks. Kähri koguduse nõukogu andis oma kirjas sinodile teada, et kui juhtorgan lubab koguduse preestril Anderssonil jutlustamas käia, siis kirjutavad nemad soovitud protestikirja. Otsesõnu on kirjutatud: „Rahuldate meid – rahuldame ka Teid.”²²³ Täpset arusaama, mis võis olla sellise suhtumise allikas, kirjast välja ei tulnud. Arvatavasti leidis erinevaid tülisid sinodi ja koguduste vahel ning sellisel kriitilisel hetkel loodeti saada avaliku toetuse eest ka oma isiklike soovide täitmist. EAÕK kogudustel oli sõdadevahelisel perioodil küllaltki suur vabadus oma otsustes. Nad teadsid, et kuna nad maksavad vaimulikele, sinodile ja metropoliidile, siis on neil tunne, et võivad eirata või panna kahtluse alla kiriku juhtorganitelt saadud juhiseid. Samuti olid kompromissid ja läbirääkimised levinumad kui lagunemine ja laialimine.²²⁴ Selline olukord andis kindlasti kogudustele julgust nõuda oma soovide täitmist 1928. aasta lõpu keerulises olukorras, kui EAÕK Sinod vajab nende tuge riigile vastuseisu näitamiseks.

²²¹ **EAA.80.3.1698**, Usukoguduste protestikirjad Aleksander Nevski katedraali lammutamise kohta. Isikute avaldused, märgukirjad ja ettepanekud (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

²²² **EAA.1655.3.587**

²²³ **EAA.1655.3.587**

²²⁴ **Paert, I., Rohtmets, P., and White, J.** 'Sitting on the Shoulders of the Parish: Community and Control in the Estonian Apostolic Orthodox Church, 1918-1940' - *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, tulemas 2024.

Rõhuti sellele, et ka õigeusklikud on eestimeelsed. Pärnu Issandamuutmise koguduse nõukogu kirjutas oma 1928. aasta 18. novembri kirjas, et vabadussõjas võitlesid mehed kõrvuti ja keegi ei hoolinud, mis usku keegi on. „Seega on nii ühe kui ka teiseusulised valanud oma verd meie vabadussõjas” kirjutab nõukogu. Samas kirjas pöörati tähelepanu asjaolule, et õigeusu kirik ei saa olla kindel, et AN katedraali maha lõhkumisele ei järgne teiste kirikute hävitamist.²²⁵ Sarnast mõtet väljendas ülal ka õigeusu ajaleht Uus Elu.²²⁶ Pärnu otsustas mainida Varssavis lõhutud õigeusu peakirikut ja rõhutada, et „...mis vägevalt on lubatud, seda aga väikesele mehele andeks ei anta.”²²⁷ Kui mitmetes ajalehe artiklites mainiti Poolas kiriku lammutamist ja öeldi, et Eestis saab seda teha, ei saa unustada asjaolu, et Poola oli siiski suurem riik suurema rahvaarvuga, Eesti aga väikeriik, mis pidi arvestama Nõukogude Liidu naabruses eksisteerimise ning sealt tuleva ohuga ja olema teatud tegevustes ettevaatlikumad.

AN katedraali lammutamise eelnõu tekitas EAÕKs küsimuse, kas nad peaks rohkem poliitikaga tegelema hakkama. EAÕK sinodi abiesimees Nikolai Päts tõstas küsimuse, kas uutel Riigikogu valimistel peaks ka kirik oma nimekirjaga kandideerima, et nende huvid oleks parlamendis rohkem esindatud.²²⁸ Lõpuks valiti teine tee, sest metropoliit Aleksander kandideeris 1929. aasta Riigikogu valimistel Rahvaerakonna nimekirjas (Jaan Tõnissoni juhitud) ja osutus valituks. Õigeusu kiriku enda valimisnimekiri oleks jäänud liialt lühikeseks.²²⁹ Piiskop Joann Bulin oli juba varasemalt Riigikogu liige.²³⁰ See näitab, et õigeusu kirik kaalus tõsisemalt ja jõulisemalt poliitikasse sisenemist, et teised huvigrupid üksi ei otsustaks õigeusu kirikute saatust. On suur tõenäosus, et kui nad oleksid oma plaani ellu viinud, oleks ka Eesti tollaegne poliitmaastik religiooniga seotud küsimustes riigitasandil teistsugune olnud.

Kui peamiselt saadeti toetus- ja protestikirjad EAÕKle või riigi esindusorganite juhatustele/esimeestele, siis Narva õigeusu kirikute koguduse nõukogu ühiskogu saatis (dateerimata) kirja Riigikogu vene fraktsioonile. Ühiskogu otsustas paluda vene fraktsioonil Riigivanemale ja Riigikogu esimehele teada anda, et kogu Narva õigeusklik

²²⁵ ERA.80.3.825

²²⁶ Uus Elu, 1928: 2-4

²²⁷ ERA.80.3.825

²²⁸ EAA.1655.3.587

²²⁹ Rohtmets, 2018: 96

²³⁰ Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 8. Vaimulike andmebaas: BULIN NIKOLAI ALEKSANDRI P- PIISKOP JOANN. URL: <https://www.eoc.ee/vaimulik/bulin-nikolai/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 15.04.2024).

elanikkond on katedraali lõhkumise ettepanekut kuulanud valu südames. Nad väljendasid südamevalu, et paljude aastate jooksul on usklikud seal väljendanud oma tundeid Jumalale, valanud välja oma hinge intiimseid kogemusi ja saanud õnnistuse pühade kristlike sakramentidega, kuid nüüd tahetakse see hävitada. Nad ühinevad täielikult venekesksete ühiskondlike organisatsioonide esinduste väljendatud mõtete ja tunnetega. Huvitava vastuväitena toovad nad esile, et Eestis oli palju segaabiellusi, kus luterlased abiellusid õigeusklikega ja vastupidi. Selline juriidiline projekt võis nendes peredes tüli ja segadust tekitada. Narvalased lisasid, et AN katedraali kohale kogunevad pilved olid kutsutud vaenu- ja vihkamistundest. Kuid nad teadsid, et Eesti ei ela nendest tunnetest, vaid nad uskusid, et valgus võidab pimeduse ja läbib sünguse.²³¹

Üldiselt pole teada, kuidas poliitikud õigeusu kiriku palvekirjadele reageerisid. Siiski leidub kirju, mis on saadetud Riigikogu Juhatuse kantseleist, mis vastavad nt Leisi, Kärge ja Tartu Jüri koguduste nõukogudele vastavalt 13. ja 15 novembril 1928. aastal, et nende protestikirju ei ole käiku antud kodukorra paragrahvi 88 ja vanematekogu 9. novembri otsuse põhjal.²³²

6.2 Järeldused

Lugedes erinevaid artikleid 1920.–1930. aastatest, palvekirju, lugejakirju jne, on näha, et AN katedraaliga seotud teemad – eriti võimalik lammutamine – kütsid kirgi suure osa elanikkonna seas. Kirjutised olid alati emotsionaalsed, kohati lausa pateetilised, teisi süüdistavad, ennast kaitsvad, õiguse ja õigluse otsimist täis. Tänapäevase ajakirjandusega võrreldes oldi pea 100 aastat tagasi avalikkuses julgemad ja öeldi rohkem välja, mida päriselt asjast arvatakse. Kuigi 1934. aasta riigipöördega kaasnes tsensuur, saadi siiski väljendada oma meelsust seoses AN katedraaliga. Ennast tagasi ei hoitud ja kohati jääb mulje, et ei oldud huvitatud sellest, kuidas kirja/artikli sihtmärk end tunda võib. Tänapäeval, kui on tekkinud olukord, et kõiki mõtteid peab põhjalikult kaaluma, enne kui saab kirja panna, on selline julgus kõike kirjutada tähelepanuväärne.

Näha on, et demokraatiat, usu- ja sõnavabadust peeti väga tähtsaks. Riigikogule, valitsusele ja Riigivanemale saadetud kirjades taheti lisaks eelmainitud omadustele meelde tuletada Eestit kui kultuurilist, vaba ja seaduskuulekat riiki. AN katedraali maha lõhkumine oleks pannud Eesti seaduskuulekuse ja kultuurriigi omaduse küsimärgi alla.

²³¹ EAA.1655.3.587

²³² ERA.80.3.1698

Keeruline on määratleda, kas AN katedraal oli enne teist maailmasõda 1930. aastate lõpuks saanud osa eesti kultuurist või oli see endiselt vene kultuuri osa. Kuna veel kümnendi lõpus tulid aeg-ajalt ajakirjanduses esile arvamused seoses kirikuga ja selle võimaliku lammutamisega, võib arvata, et pigem nähti õigeusk ja AN katedraali endiselt Vene riigi, kultuuri ja ajaloo esindajana. Minule teadaolevalt ei viidud läbi ühtegi suure vastajaskonnaga avalikku küsitlust, milles oleks uuritud inimeste meelsust ja rahvuslikku seostatust AN katedraali või mõne muu õigeusk kirikuga. Kuigi ajalehtedes oldi peamiselt katedraali vastased, siis mõne kirja ja artikli puhul ei saa kindlalt paika panna, et kogu Eesti rahvas oli õigeusk vastu. Kõige muu juures, mis riigis ja maailmas laiemalt toimus, jäid AN katedraaliga seotud konfliktid kõrvale, sest Euroopas terendas uue sõja oht ning poliitikutel ja tavakodanikel oli tähelepanu mujal, mitte ühe kiriku juures.

7. Protest eraisikutelt ja erinevatelt organisatsioonidelt Eestis ning välismaal

Viimases peatükis toon näiteid erinevatest kirjadest, mis saadeti Vabariigi Valitsusele ja Riigikogu Juhatusel eraisikutelt ning organisatsioonidelt nii Eestist kui ka välismaalt.

Protestikirju ei tulnud ainult õigeusklikelt. Rahvusvaheline Lepitusliit²³³ saatis 31. oktoobril 1928 ühise kirja, mis kirjutati oma I Balti konverentsil. Kirjale oli alla kirjutanud konverentsi juhatus, kuhu kuulus nii eestlasi kui välismaalasi. Nad kirjutasid, et tunnevad endal kohustust avaldada oma seisukohta seoses AN kiriku lammutamise seaduseelnõuga ning palusid tungival, et see plaan läbi ei läheks.²³⁴

Erinevate usklikte ja kiriklike institutsioonide kõrval sai Riigikogu Juhatus protestikirja isegi põllumeestelt. Nimelt saatis Petserimaa Põllumeeste Esitus 7. novembril kirja mitme punktiga, milles mainiti õigeusklike usuliste tunnete riivamist, rahvusvaheliste suhete võimalikku halvenemist ja ohtu Petserile, venekeelse rahva võimalikku negatiivset hoiakut Eesti riiki ja viljaikaldusest tingitud probleeme, millele riik peaks rohkem tähelepanu pöörama²³⁵ (vt peatükk 6.1). Seega on näha, et Tallinnas asuva katedraaliga seonduv oli nii oluline, et jõudis isegi Eesti kaugeimatesse nurkadesse ning tähelepanu pöörati mitmele asjaolule. Kui näljahäda oleks muutunud tõsisemaks ja levinud üle Eesti, ei oleks saanud Vabariigi Valitsus ja Riigikogu AN katedraali lammutamise plaaniga edasi minna. Muidu jäänuks rahvas tõsisesse hätta ja see näidanuks, et poliitikud ei hooli nende heaolust.

Tallinna Linnavalitsus saatis Riigikogu Juhatusel pöördumise 2. novembril. Kirjas juhatakse tähelepanu, et omal ajal ehitati AN katedraal linnale kuuluvale platsile, ilma et linnalt oleks selleks luba küsitud. Kirja lõpus öeldakse, et Toompea, mis on

²³³ Rahvusvaheline Lepitusliit oli 1914. aastal loodud kiriklik liikumine, mille eesmärgiks sai I MS taoliste koolidest ja konfliktide ärahoidmine. Sinna kuulusid vaimulike kõrval ka ilmikud. Eestis oli nn koondis, millega lepitusliidu ideaale propageeriti ja teostati ning juhtivaks isikuks oli Edith Rahamägi. Esimene konverents Eestis toimus 1928. aasta oktoobris Rootsi koondise abiga. - **Rohtmets**, Priit. 2006. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku välissuhted aastatel 1919–1940. Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond, 167-168.

²³⁴ **ERA.80.3.825**

²³⁵ **ERA.80.3.825**

valitsusasutuste peamine asukoht, peab olema väljanägemiselt kooskõlas linna siluetiga ning teiste läheduses asuvate ajalooliste ehitistega.²³⁶ Kuna Tallinnalt võeti linnale kuuluv maa meelevaldselt ära, oli linna pahameel ja toetus lammutusplaanidele põhjendatav.

Vene Rahvusliku Liidu²³⁷ Narva osakond väljendas oma pahameelt Riigikogu esimehele saadetud protestikirjas 17. oktoobril 1928. Kirjutati, et on täiesti ilmne, et kõik õigusakti algatajate argumendid selle kaitseks ei talu kriitikat ja kogu õigusprojekt on vaid äärmusliku šovinismi väljendus, väga ebasoovitatav ja isegi ohtlik kõigi Eesti Vabariigi rahvuste huvidele. Narva osakond määratles end kui vene rahvusvähemuse materiaalsete ja vaimsete huvide kaitse organisatsioon: seetõttu pidasid nad oma kohuseks teavitada Riigikogu, et selle seadusega nõustumine oleks äärmiselt ebasoovitatav. Sama organisatsiooni Tallinna osakond saatis Riigikogu juhatusele 22. oktoobril kirja, milles seisis ühehäälnelne otsus, et: 1) seadusandluse kehtestamine oli tegu, mis solvab sügavalt suure osa Venemaa elanikkonna usulisi tundeid; 2) tegu tekitab tüli ja vastastikust vaenu erinevate elanikkonna rühmade vahel; 3) kirikute ja ajaloomälestiste hävitamine on kultuurriigis lubamatu tegu.²³⁸ Vene Rahvuslik Liit rõhutas oma pöördumises šovinismi ja ohtu Eesti riigi rahvuste huvidele. Sellised seisukohad andsid võimaluse tuua välja plaani kahjulikkust mitte ainult venelastele, vaid ka eestlastele ja teistele rahvustele. Nad võisid loota, et kui toovad välja kõikide huvid, mitte ainult venelaste, võetakse neid tõsisemalt.

Mitte ainult organisatsioonid ja liidud ei väljendanud oma pahameelt kirjades riigiasutustele. Vene emigrant Aleksei Kudlitsõi, kes avaldas arvamust Päewalehes (vt peatükk 5.3), saatis lisaks avalduse Riigikogu esimehele 19. oktoobril 1928. Suuresti kordus ta jutt nii ajalehes kui ka kirjas Riigikokku. Ta palus juhatajal aktsepteerida tema „isiklikku, venekeelset ja täielikult privaatset avaldust Aleksandro-Nevski katedraali lammutamise kohta”, „õigeusk” istutati eesti rahvasse peaaegu vägisi ja seega ei ole õigeusklikke mitte 20% rahvastikust, vaid kümme korda vähem. Tegelikult vabariikliku meelsusega venelased õigeusku ei austa. Ta avaldas oma arvamust, sest venelane olemine ei tähenda kindlasti tingimata õigeusklikuks olemist.²³⁹ Seega oli tema ütlustes rohkem vastandumist otseselt õigeusku, mitte sellele pühitsetud ehitiste vastu.

²³⁶ ERA.80.3.825

²³⁷ Vene erakond, mis loodi 1920. aastal. - *Postimees*. 2006. Vene Erakond Eestis. – *Postimees*, 29.12. URL: <https://www.postimees.ee/1613949/vene-erakond-eestis> (vaadatud 10.03.2024).

²³⁸ ERA.80.3.825

²³⁹ ERA.80.3.825

Kuid kui õigeusk häiris teda, siis pidid häirima ka kirikud, mis oma välimuselt olid ilmeksimatult vene usuga seotud. AN katedraali ümber toimunu andis Kudlitsõile võimaluse avalikult väljendada oma pahameelt õigeusu suhtes. Kui varasemalt ei pruukinud õigeusu teemad ajakirjanduses väga sageli esindatud olla, siis AN katedraali lammutamise plaani tõttu said nõrdimust avaldada kõik, kes tahtsid ja piisavalt valjuhäälsed olid.

Ühine kiri saadeti metropoliit Aleksandrile vene õpilasorganisatsioonidelt 25.-26. oktoobril 1928. Nad protestisid katedraali lammutamise ettepaneku vastu, sest see rikuks nende religioosseid tundeid. Nad soovisid, et Aleksander seisaks katedraali lammutamise vastu. Sellele alla kirjutanud organisatsioonid olid: Vene Õpilaste Kristlik Liit, Tartu Ülikooli Vene Üliõpilaste Ühing, Ühendus Bratstvo Slaviia (Auhiilguse Vennaskond), Ühing Boeteia, Ühing Bratstvo Eterna, Ühendus Sorority Oriens, Ühing Boeteia Tallinnas, Ühing Bratstvo Slaviia Tallinnas, Eesti Vene Üliõpilaste Liidu Tallinna jaoskond, Ühing Bratstvo Ergoniia Tallinnas, The Union of Russian Students on Polytechnical Courses, Vene Üliõpilaste Vastastikuse Abistamise Ühing Tallinna Tehnikumis, Ühing Korteriia Tallinnas.²⁴⁰ Õigeusu probleem tõi ühe katuse alla nii religioossed kui ka ilmalikud organisatsioonid, mis näitab, et usu küsimused ei olnud tähtsad vaid usklikele ja vaimulikele, vaid suuremalt kogu vene rahvale.

Lisaks saadeti ühine protestikiri ilmalikelt ja vaimulikelt organisatsioonidelt ning eraisikutelt Riigikogu esimehele 23. oktoobril 1928. Sellele olid alla kirjutanud: Narva peapiiskop Evsevii, Petseri piiskop Joann Bulin, Riigikogu vene fraktsiooni kolm liiget, Narva piiskopkonna nõukogu, Vene Rahvusliku Liidu esimees, Vene Haridus- ja Heategevusorganisatsioonide Liit ja Vene Akadeemiline rühm. Kirjas seisis, et kuigi seaduseelnõu seletuskirja lõpus oli kirjas, et katedraali lammutamist ei saa seostada rahvuslike ega usuliste tunnetega, siis selle koostajate peamised motiivid olid aga just rahvuslikud ja poliitilised: kogu seletuskirja sisu kõneles rahvusliku, poliitilise ja usulise sallimatuse vaimust. Kirja autorid andsid endapoolse arvamuse, et katedraal ei sümboliseeri mitte vaenulikkust, vaid kristlikku armastust ning annab tunnistust sellest, et Eesti on religioosse sallivuse maa, mida rikastavad mitmesugused kultuurid. Ühtlasi rõhutati, et see ei olnud esimene kord, kui Venemaa kodanike usulised ja rahvuslikud tunded katsumuste alla sattusid. Viimasel kümnendil oli hävitatud Peeter Suure

²⁴⁰ ERA.80.3.825

monument²⁴¹ ning raudteejaama ja Vene turu kõrval olev kabel²⁴². Kabeli hävitamist oli kujutatud praktilise vajaduse ja ühiste huvide nõudmisena, mistõttu venekeelne ühiskonnaosa oli vaikinud. Nüüd ei saanud nad enam vakka olla.²⁴³

Sellised kirjad näitavad, et lisaks kristlikule pahameelele ja arvamusalvustele võtsid samuti sõna erinevad mittekristlikud organisatsioonid, liidud ja grupeeringud. Venekeelne elanikkond julges pöörduda riigi esindusorganite ja EAÕK metropoliidi poole, et oma arvamust ametlikult avaldada, mitte ainult ajakirjanduse kaudu sõna võtta. Ei ole teada, kui palju sellised kirjad ja pöördumised Riigikogu ja valitsuse liikmete otsuseid pehmendasid.

Huvitaval kombel võttis antud teemal sõna isegi Venemaa Juristide Ühing USA-s, kes oma koosolekul puudutas õiguseu katedraalide võimalikku lammutamist Tallinnas ja Riias. Vene kogukond protestis „*uute vandalismiaktide, meie rahva vastu suunatud religioosse ja rahvusliku sallimatuse kultuuritute vormide vastu, kes on nüüdseks ilma jäänud riigivõimudest ja organiseeritud kaitsest rahvusvahelises elus*„. Pöörduti Ameerika rahva poole üleskutsega pöörata tähelepanu Eesti ja Läti õigusklike elementaarsete õiguste rikkumistele. Kohtumisel kutsuti kõigi maade ja rahvaste kultuuriinimesi ühinema protestiga vene õiguseu kirikute hävitamise vastu Eestis ja Lätis. See resolutsioon otsustati edastada Ameerika Ühendriikide valitsusele, Saksamaa valitsusele ning Eesti ja Läti valitsustele ning avaldada Ameerika ja Euroopa ajakirjanduses.²⁴⁴ Pole teada, kas see protest päriselt Eesti valitsuseni jõudis ning kui jah, siis milline oli vastus, kui seda üldse oli. Lisaks ülal välja toodud kajastustele välismaa ajalehtedes, on näha, et sooviti näidata oma protesti ametlikul viisil Eesti valitsusele isegi teiselt poolt maakera.

²⁴¹ **Kaja**. 1922. Tallinna sõnumid. Peetri kuu mahavõtmine „Wabadus platsilt“. – *Kaja*, 30.04. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=kaja19220430-1.2.21&srpos=5&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-Peeter+Suure+kuju----1922-----> (vaadatud 30.03.2024).

²⁴² **Päewaleht**. 1922. Wene kabel Wene turult ära wiidud. – *Päewaleht*, 07.09. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19220907.2.12&srpos=1&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-vene+туру+kabel----1922-----> (vaadatud 30.03.2024).

²⁴³ **ERA.80.3.825**

²⁴⁴ **ERA.80.3.1698**

Kokkuvõte

Sissejuhatuses esitasin uurimisküsimused, millele tahtsin töö lõpus vastused saada. Need olid:

1. milline oli avalik arutelu Eesti ühiskonnas seoses AN katedraali lammutamise eelnõuga?
2. milline oli arutelu EAÕK siseselt ja suhtluses Eesti riigi valitsevate institutsioonidega (valitsus, Riigikogu, Riigivanem)?
3. kuidas avarduvad meie teadmised AN katedraali lammutamise eelnõuga kaasnenud aruteluga tolleaegse Eesti ühiskonna identiteedi kohta?
4. mida räägib katedraali lammutamise ümber toimunud arutelu sõdadevahelise Eesti suhetest oma minevikuga Vene impeeriumi koosseisus?

Eestis ja paljudes teistes 1917.–1918. aastal tekkinud uutes Ida- ja Kesk-Euroopa riikides tekkis vajadus rahvusliku identiteedi rõhutamise järele, osaliselt selleks, et õigustada uute iseseisvate riikide olemasolu ning eristada neid selgelt endistest impeeriumitest ja nende identiteedist. Uued, suhteliselt vaesed riigid ei suutnud endale massilisi linnauuendusi lubada ning mõnede monumentide lammutamine ähvardas tekitada vastuseisu ja võõrandumist etniliste ja usuvähemuste seas. Eriti puudutas see religioosseid monumente nagu kirikud ja katedraalid, mille olulisus süvendas vastuseisu nende lammutamisele.

See kõik näitab, et enne Teist maailmasõda polnud Euroopa uued riigid homogensed rahvusriigid, vaid koosnesid mitmetest etnilistest, keelelistest ja konfessionaalsetest kogukondadest, mis olid sajandite jooksul tekkinud erinevate põhjuste tagajärjel.

Eesti maine sõdadevahelises Euroopas oli hea, sest põhiseaduse ja kaasnevate seadustega anti elanikkonnale suured vabadused, mis tegi Eesti tolleaegses Euroopas küllaltki tolerantseks vähemuste suhtes. See aitas eristada meid naaberriigist Nõukogude Liidust, mida peeti sallimatuks ja kus samal ajal viidi läbi hävitavat kampaaniat religiooni – eriti õigeusu – vastu. Seetõttu oleks katedraali lammutamine toonud endaga kaasa võimaluse Eesti võrrelda Nõukogude Liiduga, kus tol ajal suhtuti religiooni negatiivselt.

Selle asemel oli vaja ümber määratleda monumentide tähendus. Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik püüdis katedraali tuua eestikeelseid jumalateenistusi ning tuua see Eesti Sinodi ja metropoliidi jurisdiktsiooni alla, samuti liigutati 1936. aastal katedraali Eesti kogudus. Loodeti, et see aitab õigeusu kirikut ja usku ennast eestlastele kodusemaks muuta, kuid veel 1930. aastate lõpus avaldatud kirjutised trükimeedias näitasid, et päris omaks ei olnud kumbagi võetud.

Avalikkuse tagasiside oli seaduseelnõule tugev. Valjuhäälsed olid lammutamise vastased – eestlastest ja venelastest õigeusklikud, teised kristlased, kuid ka tavalised kodanikud. Meedias oli samas rohkelt näha AN katedraali vastast meeleolu ja arvamusi poliitikutelt ning eraisikutelt, kes pooldasid katedraali eemaldamist linnapildist. Teema oli põletav isegi Eestist väljaspool, sest jõudis välisajakirjandusse USAs, Prantsusmaal, Lätis ja Austrias. Kui välismaal kirjeldati Eestis toimuvat vähemusrahvuse tagakiusamisena, andis see hoobi kogu Eesti positiivsele kuvandile, mis oli noorele riigile ülimalt oluline.

Kirjavahetuses EAÕK koguduste, sinodi ja Eesti riigi esindusorganite vahel ilmnas, et protestikirju tuli asutustele palju ja erinevatelt organisatsioonidelt, mitte ainult õigeusklikelt, vaid põllumeestelt Petserist ja vene üliõpilasorganisatsioonidelt. See näitab, et teema puudutas erinevaid ühiskonnagruppe ja AN katedraali kaitsese asusid paljud, sest tunnetati, et see puudutas tugevalt nende identiteeti või ei olnud majanduslikus olukorras mõistlik. Samuti oli katedraali lammutamise küsimus osa Eesti riigis tekkivast avalikust sfäärist, kus erinevad ühiskonnaliikmed said vabalt ja julgelt arutada mälu, usuvähemuste õiguste ja linnaruumi ümberkujundamise teemadel. Nad kasutasid selleks erinevaid meetmeid: kirju, ajalehti ja -kirju eri keeltes, avalikke pöördumisi.

AN katedraal tähendas erinevatele gruppidele erinevaid asju ja omavahel põrkasid kokku mitu erinevat ajaloomälu vormi - rahvuslaste jaoks oli see Vene imperialismi märk, usklikele pühapaik, mida võinuks muuta eestlaslikumaks, enamlaste vastastele aga koht oma tsaristliku pärandi hoidmiseks. Katedraali kaitsjad rõhusid tugevalt usu- ja sõnavabadusele ning toonitasid, et Eesti on põhiseaduslik, kaasaegne ja demokraatlik riik. Seega pidi riik kaitsma oma erinevate elanike huve, eriti usklike, sest neile olid lubatud kiriku ja riigi lahusus ning südametunnistusevabadus. Eesti riigi soov lammutada kirik, tähendas nende jaoks riiklikku sekkumist nende vabadustesse ja rikkus Eesti riigi

ilmalikkust. Kuna huvirühmi oli mitmeid ja erinevaid, ei saanud nad aktsepteerida lihtsalt riigi otsust katedraal hävitada, see oleks läinud demokraatliku riigikorra ja eri gruppide austamise vastu. Seega näitab AN katedraali juhtum, et Eestis oli avalik sfäär aktiivne. Kuigi ametlikult seisid kirik ja riik lahus, mängisid religioon ja selle erinevad esindajad olulist rolli kodanikuühiskonnas.

Eesti avalikkus ja poliitikud seisavad tänapäeval silmitsi samalaadse probleemiga: kas Eesti peaks lammutama, alles hoidma või mingil moel muutma oma Nõukogude Liidu aegseid mälestusmärke ja ehitisi? Esimese variandi valimisega kaasnevad riskid: Eesti liberaalse rahvusvahelise maine kahjustamine, vene vähemuse võõrandumine ja propagandavõimaluste avamine Vladimir Putini agressiivsele välispoliitikale Eesti ja teiste Balti riikide suhtes. Ei ole kadunud küsimus, mismoodi peame suhtuma okupatsiooniga ja ajaloolisesse mällu. Alles hoidmise või muutmise puhul tuleb olla ettevaatlik, et ajalugu saaks esitatud nii nagu ta päriselt toimus. Isegi kui negatiivse tähendusega mälestusmärke, mis tekitavad traumaatilisi tundeid rahva mineviku osas, ei eemaldata mingil põhjusel linnaruumist täielikult, on Eesti inimestel õigus selle teema üle vähemalt avalikult arutleda ja seda kaaluda. Arutelusid peaks pidama nii kohalikul, riigi kui ka akadeemilisel tasandil, et see saaks kaetud eri külgedest. Usun, et magistr töö aitab tekitada paremat arusaama Aleksander Nevski katedraali ning laiemalt religioossete hoonete ning mälestusmärkide olulisusest Eesti kultuuri- ja religioonijaloos ning meie ühises mälus.

Kasutatud allikad

Arhiivimaterjalid

EAA.1655.3.587, Toimik Tallinna Aleksander Nevski peakiriku lammutamise kavatsuse vastu protesti avaldamise küsimuses (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

EAA.1886.1.45, Kirjavahetus Riigikogu valimiste, Tallinnas asuva Aleksander Nevski katedraali lammutamise ja muis asjus

EAA.1655.3.276, Kirjavahetus Vene õigeusu koguduste Vaimuliku Nõukoguga Eestis ja Siseministeriumiga vene koguduste valitsemisvormi ja Vaimuliku Nõukogu likvideermise, Tallinna Aleksander Nevski kiriku katedraaliks nimetamise, vaimulike ametisse kinnitamise ja muudes küsimustes

EAA.1655.3.589, Toimik Tallinna Toompea Aleksandri koguduse kohta

EAA.1655.3.414, Kirjavahetus praostide, koguduste, Hariduse Rahvakomissariaadi ja teistega kiriku keskmuseumi jaoks ajaloolise või kunstilise väärtusega esemete kogumise, Tallinnas Aleksandri katedraali all asuvate keldriruumide ümberehitamise ja muuseumile kasutada andmise ja muudes küsimustes

EAA.1655.3.446, Toimik Harjumaa praostkonna kohta

EAA.1655.3.132, Petseri kloostri eelarved ja aruanded

ERA.80.3.825, Tallinna Aleksander Nevski katedraali likvideerimise seadus (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

ERA.31.4.925, Isikute kaebused ja protestikirjad valitsusele vangide ebaõiglase kohtlemise, Aakre valla Kaitseliidu pealiku Jaan Weisberg'i ametist tagandamise, Tallinna Aleksander Nevski katedraali lammutamise kavatsuse ja riigimetsa omavolilise raiumise eest karistamise kohta

ERA.80.3.1698, Usukoguduste protestikirjad Aleksander Nevski katedraali lammutamise kohta. Isikute avaldused, märgukirjad ja ettepanekud (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

ERA.1.9.430, Vene Emigrantide Komitee 1919.-1920.a. aruanded

TLA.1465.1.6689 (Tallinna Linnaarhiiv), Aleksander Nevski katedraal, taamal Niguliste kirik, ning vaade üle linna merele

ЕАА.1655.2.2784, Дело о состоянии и деятельности Таллинского Александро-Невского собора. Отчеты, сметы, протоколы и переписка [Juhtum Tallinna Aleksander Nevski katedraali olukorrast ja tegevusest. Aruanded, kalkulatsioonid, protokollid ja kirjavahetus] (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

ЕАА.1655.2.2598, Постановление синода, протоколы заседаний соединенных приходских советов православных русских церквей города Ревеля и переписка с приходским Советом Таллинского Александро-Невского собора о присвоении Александро-Невскому собору наименования кафедральный и организации в н. (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

Ajakirjandus: Paberandjal

Agu. 1924. ISESEISVUSE PANTHEON. – *Agu*, nr 21. URL: <https://www.digar.ee/arhiiv/et/periodika/25700> (vaadatud 29.01.2024).

DIGAR 1. Laste Elu: „Usk ja Elu” Kaasanne. URL: <https://www.digar.ee/arhiiv/et/raamatud?id=9834> (vaadatud 30.03.2024).

DIGAR 2. Vaimulik Laul : Eesti Apostliku Õigeusu Kirikumuusika Ajakiri. URL: <https://www.digar.ee/arhiiv/et/periodika?id=1491> (vaadatud 01.04.2024).

Elutõde 1. 1936. Kas jälle katedraali lammutamine? – *Elutõde*, 03.09, nr. 30.

Elutõde 2. 1936. Katedraali saatus otsustatud. – *Elutõde*, 19.11, nr. 41.

Elutõde. 1938. Toompea Katedraal ja rahvustunne. – *Elutõde*, 11.02, nr. 3 (74).

Ianson, A. 1928. Demonstratsiia nekul'turnosti' – *Vesti Dnia*, 17.10, nr. 280 (725). (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

Kaja. 1922. Tallinna sõnumid. Peetri kaju mahavõtmise „Wabadus platsilt”. – *Kaja*, 30.04. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=kaja19220430-1.2.21&srpos=5&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-Peeter+Suure+kaju----1922-----> (vaadatud 30.03.2024).

Kaja 1. 1928. Toompea katedraal Prantsuse lehes. – *Kaja*, 23.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=kaja19281023-1.2.62&srpos=18&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----> (vaadatud 28.11.2023).

Kaja 2. 1928. Riigikogus waliti eriline alamkomisjon lammutamise eelnõu arutamiseks. – *Kaja*, 19.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=kaja19281019-1.2.25&srpos=26&e=-->

-----192-et-25--26--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal-----

(vaadatud 28.11.2023).

Kaja 3. 1928. Riigikogu arutab katedraali saatust. – *Kaja*, 08.11. URL:

<https://dea.digar.ee/?a=d&d=kaja19281108-1.2.57&srpos=1&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-Riigikogu+arutab+katedraal----1928-----Newspaper-->

(vaadatud 25.11.2023).

Postimees 1. 1928. Toompea Wene katedraal Ameerika ajakirjanduses. – *Postimees*,

30.11. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=postimeesew19281130.2.40&srpos=3&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal----->

(vaadatud 22.11.2023).

Postimees 2. 1928. Wene katedraali lammutamise eelnõu välismaal. – *Postimees*, 30.11.

URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=postimeesew19281130.2.19&srpos=10&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal----->

(vaadatud 01.12.2023).

Postimees. 2006. Vene Erakond Eestis. – *Postimees*, 29.12. URL:

<https://www.postimees.ee/1613949/vene-erakond-eestis> (vaadatud 10.03.2024).

Pravoslavnyj Sobesednik. 1936. Переходъ русскаго таллинскаго Александро

Невскаго прихода въ Симеоновскую церковь, 156-160. URL:

<https://www.digar.ee/arhiiv/et/%d0%bf%d0%b5%d1%80%d0%b8%d0%be%d0%b4%d0%b8%d0%ba%d0%b0/221345> (vaadatud 13.04.2024).

Päewaleht. 1922. Wene kabel Wene turult ära wiidud. – *Päewaleht*, 07.09. URL:

<https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19220907.2.12&srpos=1&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-vene+turu+kabel----1922----->

(vaadatud 30.03.2024).

Päewaleht 1. 1928. Mõteteawaldusi Toompea katedraali lammutamisest. – *Päewaleht*,

13.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19281013.2.24&srpos=17&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal----->

(vaadatud 25.11.2023).

Päewaleht 2. 1928. Wene katedraal. – *Päewaleht*, 14.10. URL:

<https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19281014.2.36&srpos=1&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal----->

(vaadatud 20.11.2023).

Päewaleht 3. 1928. Wenelane nõuab Toompea katedraali lammutamist. – *Päewaleht*, 31.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19281031.2.14&srpos=37&e=-----192-et-25--26--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal----->

(vaadatud 28.11.2023).

Päewaleht 4. 1928. Toompea katedraali all asub Kalewipoja haud. – *Päewaleht*, 19.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19281019.2.15&srpos=38&e=-----192-et-25--26--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal----->

(vaadatud 29.11.2023).

Päewaleht 5. 1928. Tartlaste arwamisi Toompea katedraali lammutamisest. – *Päewaleht*, 29.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19281029.2.10&srpos=45&e=-----192-et-25--26--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal----->

(vaadatud 30.11.2023).

Päewaleht 6. 1938. „Päevalehe” ringküsimus: Kuhu püstitame Vabadussõja monumendi? Toompea ja Kalevi aed. – *Päewaleht*, 04.11. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=paevalehtew19381104.2.13&e=-----193-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-Karl+Burman+vanem----->

(vaadatud 18.12.2023).

Sakala 1. 1928. Katedraali lammutamine lööb laineid. – *Sakala*, 20.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=sakalaew19281020.2.47&srpos=1&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-nevski+katedraal----->

Teataja 1. 1928. Toompea Wene kirik lammutamisele. – *Teataja*, 12.10. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=teatajakaja19281012.1.3&srpos=2&e=-----192-et-25--1--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-nevski+katedraal----->

Uudisleht. 1928. Hääli igast kodumaa nurgast. Mida rahwas katedraali lammutamisest arwab. – *Uudisleht*, 09.12. URL: <https://dea.digar.ee/?a=d&d=uudisleht19281209.1.4&srpos=27&e=-----192-et-25--26--txt-txIN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA-wene+katedraal----->

Uus Elu. 1928. Tallinna Toompea ap.-usu kirik. – *Uus Elu*, nr 10.

Vesti dnia. 1928. Vyshie ierarkhi pravoslavnoi tserkvi u Glavy gosudarstva' – *Vesti dnia*, 20.10, nr. 283 (728). (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

Vesti dnia. 1929. Kak sozdaiutsia politicheskii protessy v Pechorskome krae. – *Vesti dnia*, 20.09, nr. 255 (1053). (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

Vesti dnia. 1936. O perekhode prikhoda Al.-Nevskogo sobora v Simeonovskuiu tserkov. – *Vesti dnia*, 27.11, nr. 271 (3334). (Vene keelest tõlkis inglise keelde James Matthew White)

Ajakirjandus: Internetiväljaanded

Apollo Raamatuportaal. Ilmus Mart Laari kirjutatud Karl August Hindrey elulugu. – *Postimees*, 07.09. URL: <https://raamatud.postimees.ee/7332498/ilmus-mart-laari-kirjutatud-karl-august-hindrey-elulugu> (vaadatud 13.12.2023).

Kook, Urmet. 2022. Valitsus teisaldas Narva tank-monumendi. – *ERR*, 16.08. URL: <https://www.err.ee/1608685876/valitsus-teisaldas-narva-tank-monumendi> (vaadatud 16.02.2024).

Ksenofontov, Andri. 2004. Venest Viruks. – *Eesti Ekspress*, 22.03. URL: <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/68994313/koht-venest-viruks> (vaadatud 11.04.2024).

Laanes, Eneken. 2022. Eneken Laanes: sõda, mälu ja identiteet. – *ERR*, 13.09. URL: <https://www.err.ee/1608713830/eneken-laanes-soda-malu-ja-identiteet> (vaadatud 12.04.2024).

Linkgreim, Inga-Gretel. 2008. Tähtsaimaks venelaseks hääletati vürst Aleksandr Nevski. – *ERR*, 28.12. URL: <https://www.err.ee/484796/tahtsaimaks-venelaseks-haaletati-vurst-aleksandr-nevski> (vaadatud 23.10.2023).

Maruste, Rait. 2014. Rait Maruste: vaikiv ajastu. – *Postimees*, 11.03. URL: <https://arvamus.postimees.ee/2724442/rait-maruste-vaikiv-ajastu> (vaadatud 21.12.2023).

Paas, Kadri. 2022. Moskva Patriarhaadi Õigeusu Kirik – terroristliku riigi rakuke Eesti Vabariigis. – *Eesti Ekspress*, 28.10. URL: <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/120087766/moskva-patriarhaadi-oigeusu-kirik-terroristliku-riigi-rakuke-estii-vabariigis> (vaadatud 22.01.2024).

Paert, Irina. 2021. Kellele on vaja mälestusmärki Lubjankal? – *Sirp*, 19.03. URL: <https://sirp.ee/s1-artiklid/arhitektuur/kellele-on-vaja-malestusmarki-lubjankal/> (vaadatud 12.04.2024).

Postimees. 2022. UURING) Punamonumentide eemaldamine leiab üha suuremat toetust. – *Postimees*, 29.08. URL: <https://www.postimees.ee/7593865/uuring-punamonumentide-eemaldamine-leiab-uha-suuremat-toetust> (vaadatud 24.03.2024).

Raid, Juku-Kalle. 2022. Juku-Kalle Raid: Miks tuleb Moskvale alluva õigeusu kiriku tegevus Toompeal lõpetada. – *Elu25*, 27.09. URL: <https://elu24.postimees.ee/7614510/elu25-juku-kalle-raid-miks-tuleb-moskvale-alluva-õigeusu-kiriku-tegevus-toompeal-lopetada> (vaadatud 06.12.2023).

Tooming, Marko. 2024. Läänemets: teen ettepaneku tunnistada Moskva patriarhaat terroriorganisatsiooniks. – *ERR*, 11.04. URL: <https://www.err.ee/1609310667/laanemets-teen-ettepaneku-tunnistada-moskva-patriarhaat-terroriorganisatsiooniks> (vaadatud 13.04.2024).

Vasli, Karoliina. 2022. FOTOD | Nevski katedraali seinale joonistati tähenduslik sõnum venelastele. Politsei: sodija on tabatud. – *Delfi*, 14. aprill. URL: <https://www.delfi.ee/artikkel/96408355/fotod-nevski-katedraali-seinale-joonistati-tahenduslik-sonum-venelastele-politsei-sodija-on-tabatud> (vaadatud 05.04.2024).

Veidemann, Rein. 2005. Nevski katedraal. – *Postimees*, 12. juuli. URL: <https://www.postimees.ee/1486147/nevski-katedraal> (vaadatud 23.03.2024).

Teadusperioodika

Barkan, Elazar; **Barkey**, Karen. 2015. *CHOREOGRAPHIES OF SHARED SACRED SITES. Religion and Conflict Resolution*. New York: Columbia University Press.

Brüggemann, Karsten. 2018. *Light and air of the empire. Strategies of legitimation and representation of Russian rule in the Baltic provinces in the 19th and early 20th century*. Publications of the Nordost-Institut, Volume 21. Wiesbaden: Harrassowitz Publishing House.

Coleman, Simon; **Bowman**, Marion. 2019. Religion in cathedrals: pilgrimage, heritage, adjacency, and the politics of replication in Northern Europe. – *Religion*, Vol 49, No. 1, 1–23.

Ehala, Martin. 2009. The Bronze Soldier: Identity threat and maintenance in Estonia. – *Journal of Baltic Studies*, Vol. 40 (1), 139-158.

Ernits, Enn. 2019. Aleksander Nevski pühakulugu. – *Mäetagused*, No. 73, 15–46.

Freeze, Gregory. 2017. Religioznaia politika Rossiiskoi imperii v Pribaltike. – *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta*, Vol. 72 (4), 777–806.

Journal of Baltic Studies. 2008. Special Issue: Contested and Shared Places of Memory. History and Politics in North Eastern Europe. – *Journal of Baltic Studies*, Vol. 39, No. 4.

- Lainvoo**, Linda. 2015. Usuvahetusest 19. sajandi keskel. – *Mitut Usku Eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi: Õigeusu eri*. Toimetaja Liina Eek. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 13–39.
- Lõuna**, Kalle. 2003. Petserimaa: Petserimaa integreerimine Eesti Vabariiki 1920–1940. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Lääne**, Margus. 2009. Aleksander Nevski katedraali lugu – *Tuna*, No. 2, 148–156.
- Metsmaa**, Kätlyn. 2013. Ajaleht „Rahva Sõna” 1927–1938. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond.
- Musaev**, V.I. 2018. *Pravoslavie v Pribaltike v 1890–1930-e gg.* St Petersburg: Izdatel'stvo Politekhnikheskogo universiteta.
- Navrotskaya**, Anna. 2005. Aleksandr Nevskii: Hagiography and National Biography. – *Cahiers du Monde Russe*, Vol. 46 (1-2), 297–304.
- Nora**, Pierre. 1998. *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. Chicago: University of Chicago Press.
- Paert**, Irina. 2020. A family affair? Post-imperial Estonian Orthodoxy and its relationship with the Russian Mother Church, 1917–23. – *Canadian Slavonic Papers*, Vol. 62 (3-4), 315–340.
- Paert**, I., **Rohtmets**, P., and **White**, J. 'Sitting on the Shoulders of the Parish: Community and Control in the Estonian Apostolic Orthodox Church, 1918-1940' - *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, tulemas 2024.
- Plaat**, Jaanus; **Maasik**, Arne. 2011. *Õigeusu kirikud, kloostrid ja kabelid Eestis*. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia.
- Poska**, Jüri. 2013. Teeristil. – *Usk ja Elu*, Vol. 11. Tallinn: EAÕK Kirjastus, 33-34.
- Rohtmets**, Priit. 2006. Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku välissuhted aastatel 1919–1940. Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond.
- Rohtmets**, Priit. 2018. *Riik ja usulised ühendused*. Siseministeerium. Tallinn: Printon.
- Saard**, Riho. 2018. *Ristitud eestlane: kristluse ajalugu Eestis keskajast tänapäevani*. Tallinn: Argo.
- Schvak**, Toomas. 2015. Eesti õigeusu kiriku lugu 19. sajandist tänapäevani. – *Mitut Usku Eesti IV. Valik usundiloolisi uurimusi: Õigeusu eri*. Toimetaja Liina Eek. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 40–86.

- Starodub**, Andriy. 2021. «Destroy or Save». Discussion on the Fate of Alexander Nevsky Cathedral in Warsaw in 1918–1923. – *The Ethnology Notebooks*. No 6 (162), 1397–1412.
- Sõtšov**, Andrei. 2004. Eesti õigeusu piiskopkonna halduskorraldus ja vaimulikkond aastail 1945–1953. Magistritöö. Tartu Ülikooli usuteaduskond.
- Sõtšov**, Andrei. 2019. PIISKOPMÄRTER PLATONI ELU JA TEGEVUS. – *Eesti märter piiskop Platon. Konverentsi materjale*. Tallinn: Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku kirjastus, 29–55.
- Tallinna ja kogu Eesti metropoliit Kornelius (Kornelius)**. 2005. *Александрo-Невский кафедральный собор в Таллинне = Aleksander Nevski katedraal Tallinnas = Aleksander Nevski Cathedral in Tallinn / [председатель редакционного совета Митрополит Таллинский и всея Эстонии Корнилий; предисловие: Патриарх Московский и всея Руси Алексий]*. Tallinn: Tarbeinfo.
- Tamm**, Marek. 2008. History as Cultural Memory: Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation. – *Journal of Baltic Studies*, Vol. 39, No. 4, 499–516.
- Tiit**, Ene-Margit. 2011. *Eesti rahvastik : viis põlvkonda ja kümme loendust*. – Tallinn: Statistikaamet.
- Toomla**, Rein. 1999. *Eesti erakonnad*. – Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.
- Ulm**, Kalmar. 2010. Miks Tallinna Nevski katedraalist ei saanud Toompea panteoni? – *Tallinna Linnamuuseumi aastaraamat 2008/2010*, 114–127.
- Wells**, Anna Redhair. 2020. Hagiography as Source: Gender and Conversion Narratives in The Book of the Saints of the Ethiopian Church. – *Religions*, Vol. 11, No. 6, 1–10.
- Woodworth**, Bradley D. 2010. Mitmetähenduslik mälestusmärk: Peeter Suure naasmine Tallinna 1910. aastal. – *Tuna*, No. 3, 82–91.
- Wortman**, Richard. 2013. The ‘Russian Style’ in Church Architecture as Imperial Symbol after 1881. – *In Visual Texts, Ceremonial Texts, Texts of Exploration: Collected Articles on the Representation of the Russian Monarchy*. Toimetaja Richard Wortman. Boston: Academic Studies Press, 208–237.

Muud veebilehed

- Bertash**, Aleksandr. THE ALEKSANDR NEVSKII CATHEDRAL, TALLINN. – Baltic Orthodoxy Website. URL: <https://www.balticorthodoxy.com/cathedral> (vaadatud 25.01.2024).

Britannica. Eastern Orthodoxy. URL: <https://www.britannica.com/topic/Eastern-Orthodoxy/The-church-in-imperial-Russia> (vaadatud 30.03.2024).

E-Kunstisalong. 2023. Karl Burman vanem. URL: https://www.e-kunstisalong.ee/Burman_Vanem_1223 (vaadatud 16.02.2024).

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 1. Angerja Issanda Taevaminemise kogudus. Ajalugu. URL: <https://www.eoc.ee/kogudus/angerja-issanda-taevaminemise-kogudus/ajalugu/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 21.12.2023).

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 2. Vaimulike andmebaas: PÄTS NIKOLAI JAKOBI P. URL: <https://www.eoc.ee/vaimulik/pats-nikolai/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 06.02.2024).

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 3. Vaimulike andmebaas: BOGOJAVLENSKI JOANN JAKOVI P-PIISKOP ISSIDOR. URL: <https://www.eoc.ee/vaimulik/27723/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 16.04.2024).

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 4. 2023. EESTI APOSTLIK-ÕIGEUSU KIRIKUL TÄITUB SADA AASTAT. URL: <https://www.eoc.ee/uudised-teated/strong-eesi-apostlik-oigeusu-kirikul-taitub-sada-aastat-strong/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 20.02.2024).

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 5. Vaimulike andmebaas: LAAR ANTON TÕNIS/DIONISSI P. URL: <https://www.eoc.ee/vaimulik/laar-anton/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 30.03.2024).

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 6. Vaimulike andmebaas: KOKLA KONSTANTIN/KUSTAV JUHAN/IVANI P. URL: <https://www.eoc.ee/vaimulik/kokla-konstantin/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 30.03.2024).

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 7. TALLINNA ISSANDA MUUTMISE KOGUDUS. URL: <https://www.eoc.ee/kogudus/kogudus-3/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 01.04.2024).

Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku koduleht 8. Vaimulike andmebaas: BULIN NIKOLAI ALEKSANDRI P- PIISKOP JOANN. URL: <https://www.eoc.ee/vaimulik/bulin-nikolai/?v=a57b8491d1d8> (vaadatud 15.04.2024).

Eesti Vabariigi põhiseadus 1920. URL: [https://et.wikisource.org/wiki/Eesti_Vabariigi_p%C3%B5hiseadus_\(1920\)](https://et.wikisource.org/wiki/Eesti_Vabariigi_p%C3%B5hiseadus_(1920)) (vaadatud 05.02.2024).

Эмигрантика. 2014. Православный собеседник (Таллин, 1931–1940). URL: <http://www.emigrantica.ru/item/pravoslavnyi-sobesednik-tallin-19311940> (vaadatud 30.03.2024).

Ester 1. Elutõde. URL: https://www.ester.ee/search~S15*est?/telut{u00F5}de/telutw~ade/1%2C2%2C2%2CB/frameset&FF=telutw~ade+w~dleriikline+nw~bdalaleht+eesti+apostliku+w~aigeusu+ja+rahvakiriku+hw~bw~blekandja&1%2C1%2C (vaadatud 30.03.2024).

Hite, Katherine. 2024. Historical Memory. – St. Lawrence University. URL: <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory> (vaadatud 24.03.2024).

Jaan Poska Muuseum. Jaan Poska elu. URL (<https://jaanposka.ee/elu/jaan-poska-elu/>) (vaadatud 22.04.2024).

Kilp, Alar. 2015. Eestluspõhise rahvosluse suhe religiooniga. – *Kirik ja teoloogia*. URL: <https://kjt.ee/2015/05/eestluspohise-rahvosluse-suhe-religiooniga/> (vaadatud 17.03.2024).

Kirikud ja usuelu Eestis. *Eesti Entsüklopeedia*, URL: http://entsyklopeedia.ee/artikkel/kiriku_ja_usuelu_eestis1 (vaadatud 21.12.2023).

Orthodoxwiki. 2012. Cathedral of Alexander Nevsky (Warsaw). – 22.10, URL: [https://orthodoxwiki.org/Cathedral_of_Alexander_Nevsky_\(Warsaw\)](https://orthodoxwiki.org/Cathedral_of_Alexander_Nevsky_(Warsaw)) (vaadatud 11.04.2024).

Pallas, Anu. 2011. Eesti Vabariigi ajakirjanikud. Ülevaade ajakirjanikest (sotsiaalne portree), nende kutsealasest organiseerumisest 1918–1940. – *Massikommunikatsiooni ja Eesti ajakirjanduse ajalugu (SOZU.01.194)*. URL: <https://dspace.ut.ee/items/9f1f7966-e6bd-4384-9a39-00f1fe6159ff> (vaadatud 11.12.2023).

Puhka Eestis koduleht. Pühtitsa Jumalaema Uinumise Nunnaklooster (Kuremäe klooster). URL: <https://www.puhkaeestis.ee/et/puhtitsa-jumalaema-uinumise-nunnaklooster-kuremae-klooster> (vaadatud 22.04.2024).

Riigikantselei. Monumendid. URL: <https://riigikantselei.ee/monumendid> (vaadatud 24.03.2024).

Vabariigi President: Ants Piip. URL: <https://president.ee/et/eesti-vabariik/eesti-riigipead/430> (vaadatud 22.04.2024).

Vabariigi President: Aadu Birk. Aadu (Ado) Birk. URL: <https://president.ee/et/eesti-vabariik/eesti-riigipead/429> (vaadatud 22.04.2024).

Wikipedia 1. 2023. Eesti venekeelne meedia. – 29.09 URL:
https://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_venekeelne_meedia (vaadatud 11.12.2023).

Wikipedia 2. 2024. Konstantin Päts. – 31.01. URL:
https://et.wikipedia.org/wiki/Konstantin_P%C3%A4ts (vaadatud 06.02.2024).

Attempted demolition of the Alexander Nevsky Cathedral in Tallinn in 1928

The aim of this master's thesis is to provide insight into the demolition proposal of the Alexander Nevsky cathedral in Estonia in 1928.

In the introduction, I proposed several research questions that I aimed to answer by the end of the work. These were:

1. What was the public debate in Estonian society regarding the draft bill to demolish the AN cathedral?
2. What was the discussion within the EAÕK and in its interactions with the governing institutions of the Estonian state (government, parliament, state elder)?
3. How do our understandings of the identity of Estonian society at the time expand with the debate surrounding the draft bill to demolish the AN cathedral?
4. What does the discussion about the demolition of the cathedral reveal about interwar Estonia's relationship with its past as part of the Russian Empire?

To write this work, I have used a combination of different methods – media analysis, the historical method, and archival research. I have examined archival sources manually and digitally at the National Archives in Tallinn and through DIGAR and TLÜAR. I have worked with primary and secondary sources. Additionally, my co-supervisor Dr James Matthew White helped with the initial materials, digitizing necessary documents in the National Archives in Tartu in both Russian and Estonian and sharing them with me. He also searched for potentially interesting articles in Russian newspapers and magazines and translated them from Russian to English: I translated them into Estonian.

I gave an overview of Orthodoxy in Estonia and the history of the Estonian Apostolic Orthodox Church (EAOC) and the Alexander Nevsky cathedral. I then write about print media in Estonia during the 1920s and 1930s (both Estonian and Russian media). In the discussion section, I wrote about the backlash to and feedback from the

draft demolition bill in the media and in private and official letters from different parties to state officials.

In the new Estonia state after World War I, there was a need to emphasize national identity, partly to justify the existence of the state and to clearly distinguish it from imperial Russia. Before World War II, Europe's new states were not homogeneous nation-states but consisted of various linguistic, ethnic, and confessional communities that had developed over centuries. Thus, Estonia could not erase the architectural heritage of the Russian Empire, as it was found in many places. The Alexander Nevsky Cathedral was the best and most well-known example of prominent Russian architecture.

Estonia's reputation in interwar Europe was positive because the constitution and accompanying laws granted the population extensive freedoms, making Estonia quite tolerant towards minorities in Europe at the time. This helped distinguish Estonia from the neighbouring Soviet Union, which was intolerant and where a devastating campaign against religion – especially Orthodoxy believers and clergy – was being carried out. Therefore, demolishing the cathedral would have provided grounds for unflattering comparisons between Estonia and the Soviet Union, which would have been damaging to Estonia's international reputation and prestige.

Instead, it was necessary to redefine the meaning of the cathedral. The EAOC attempted to introduce Estonian-language services into the cathedral and bring it under the jurisdiction of the Estonian Synod and metropolitan; in 1936, the cathedral received its first Estonian congregation, while the Russian congregation was moved to a smaller church. It was hoped that this would make the Orthodox Church and faith seem more Estonian, but articles published in the late 1930s showed that neither had been fully embraced before World War II.

Public feedback to the 1928 cathedral demolition draft bill was strong. The opponents – Orthodox Christians of Estonian and Russian descent, other Christians, and ordinary citizens - were vocal. The media also widely displayed sentiments opposed to the AN cathedral: opinions from politicians and private individuals supported the cathedral's removal from the city. The question was a hot topic even outside Estonia, as it reached the foreign press in the USA, France, Latvia, and Austria. There was a chance that if foreigners received negative information about Estonia, it would lower the support and good attitudes towards Estonia, which were extremely important for the young state.

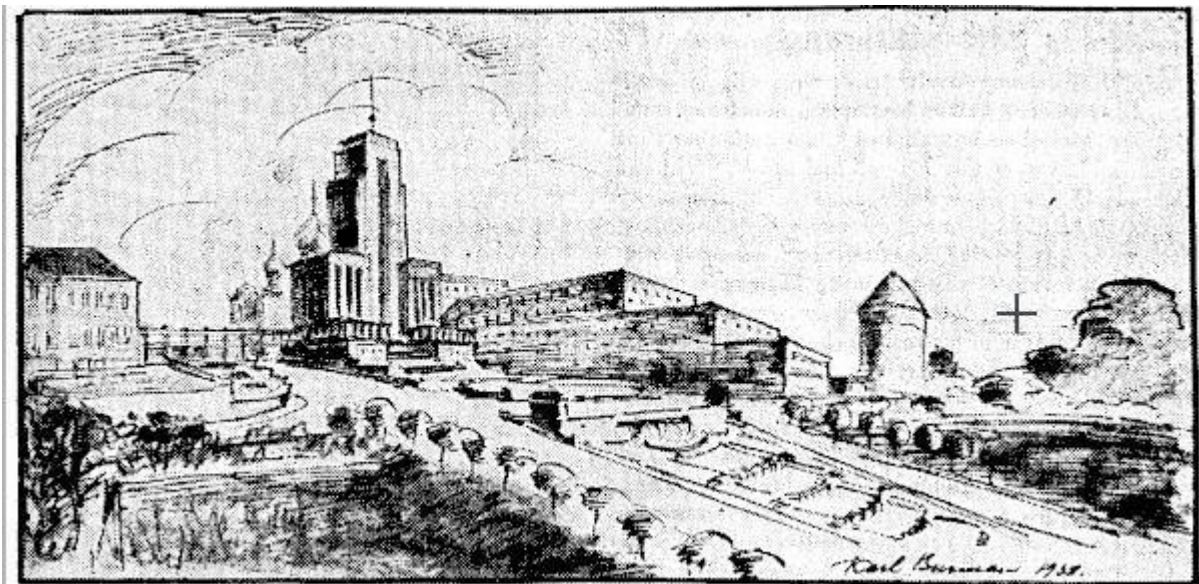
In correspondence between EAOC parishes, the Synod, and the representative bodies of the Estonian state, many protest letters came to these institutions from various organizations, not only from Orthodox Christians but from Russian student organizations and farmers in Petseri. This shows that the issue was important to different various social groups: many wanted to protect the AN cathedral because they felt it strongly affected their identity or that demolition was not economically sensible.

Today, the Estonian public and politicians face a similar problem: should Estonia demolish, preserve, or somehow change its Soviet-era buildings and monuments? Choosing the first option comes with risks: alienating the Russian minority, opening propaganda opportunities for Vladimir Putin's aggressive foreign policy towards Estonia and other Baltic states, and damaging Estonia's liberal international reputation. The question of how we should view historical memory and the occupation era has not disappeared even after more than 30 years of independence. In the case of change or preservation, it is important that history is presented as it actually happened. I believe that this master's thesis will help create a better understanding of the significance of the Alexander Nevsky cathedral and, more broadly, of religious buildings and monuments in Estonian cultural and religious history and collective memory.

Lisad

Lisa 1. Vaade Aleksander Nevski katedraalile 1900. aastal. (TLA.1465.1.6689)

Lisa 2. Karl Burman vanema Panteoni kavand. (Päewaleht 6, 1938)

Lisa 3. Hoia Ronki luuletus Päewalehes 14. oktoobril 1928

Wene katedraal.

Kui neli riigikogu tahtekindlat rühma
on ette võtnud katedraali maha võtta,
siis tõmbab erivaade muidugi end kühma
ja vastu vaidlema ta enam vist ei tõtta -
majestas populi on tõstnud oma häält
ja teda kuulata on kohus kõigepäält.

Ei olnud midagi mul Peeter Suure vastu,
ta võis seal rahulikult mere poole vahti,
niikaua rahulikult võisin mööda astu
ja endamisi naeratada salamahti,
et mis on võit ja võim ja vägevus
ja ajaloos kõik ettenägevus?

Ka Toomkirik ei seganud minu meelt,
vaid ümberpöördud, liigutavalt vanad daamid
sealt minevikku pilku heitsid hauda jõudvalt teelt,
ja ümberringi vapid, kadunud võimu raamid!

See hiilgeaja vaikne suremine,
see suikumine igavikku oli kaunim vaade,
kui tähti näriv õigust jonniv aade
ja seinte kallal kiuslev puremine.

Vist on meil liiga väike ikka maa,
et alal hoida mälestusi suuri,

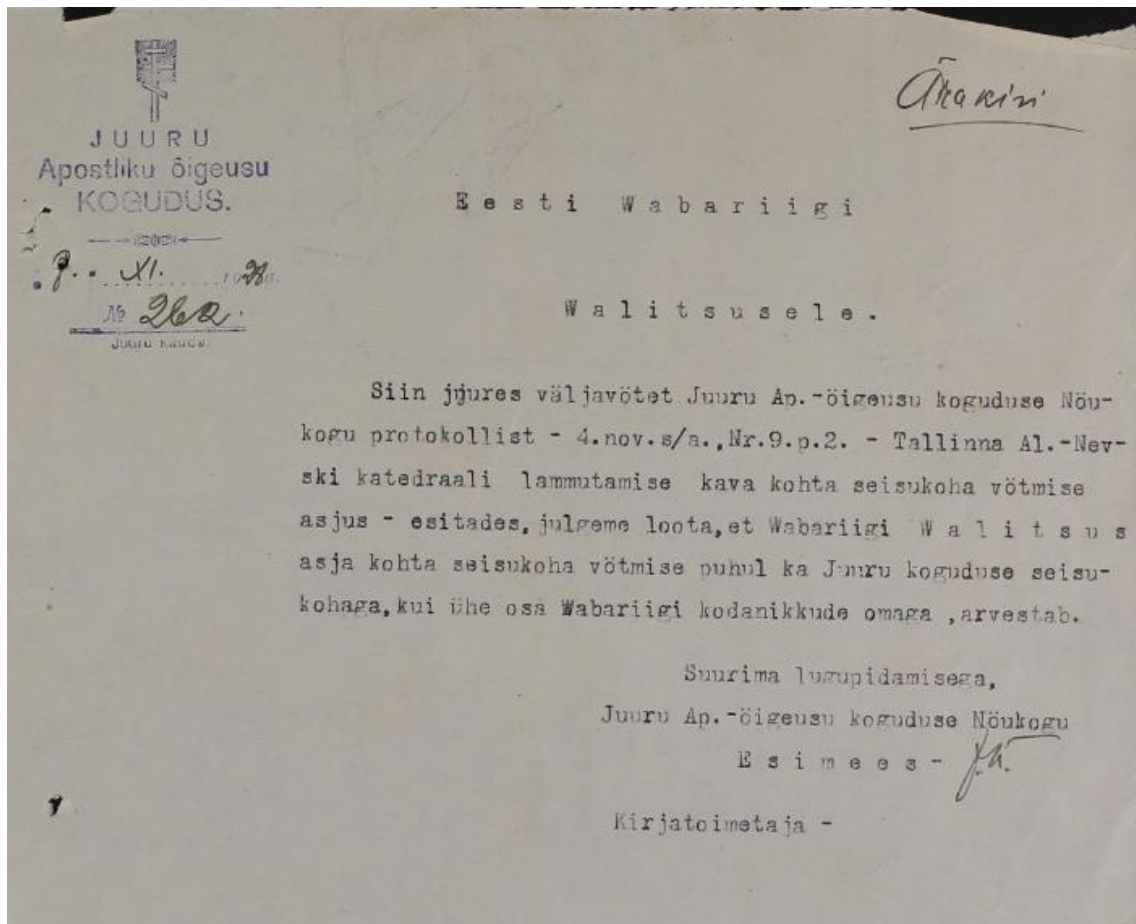
vist väiksed oleme, et nende kaudu puuri
me minevikku pilku ka ei saa
kas üleolevalt, kas valus või kas vihas,
kuis omal ajal meil siin ajalugu kihas.

See katedraal! Kas rongiga või laevul
sa Tallinnasse siit- või sealtpoolt jõudsid,
kes vankris tulid, jala või kas merel sõudsid,
siis ikka esimeseks paistis kõrgel taeval
see toorelt istutatud katedraal,
see surve kehastus siin meie kodumaal
Ja igakord siis sinus tõusis viha,
ja igakord sa pigistasid hambaid
ja igakord siis ärkas sinus iha
siit koristada ärritavaid sambaid.

Kuid nüüd, kus paistab linna siluett
mul vaimus juba inetusest puhas,
nüüd nagu oleks vooland palju vett,
mis midagi mu hingelt ära uhas,
nüüd tundub, nagu tärkaks jälle iha,
et alles oleks tooruse sümbool,
et alles hoiduks minu kodumaa eest hool
ja tema avaldus, see alaline viha.

Lisa 4. Tallinna (Revali) luterlik siluett umbes 1888. aastal. (Brüggemann, 2018)

Lisa 5. Protestikiri EAÕK Juuru koguduselt Eesti Vabariigi Valitsusele. (EAA.1886.1.45)

Arakiri

N: 263.
8. XI. 28.

Eesti Vabariigi

Riigikogu Juhatusele.-

Esitades käesolevaga väljavõtet Juuru Ap.-õiguse
koguduse Nõukogu protokollist - 4. nov. s/a. - Tallinna
Al.-Nevski katedraali lammutamise seaduse eelnõu kohta
seisukoha võtmise asjus, julgeme loota, et Riigikogu
Juhatus ei keeldu seda seaduse eelnõu arutamise
pühul vastavatele komisjonide teadmiseks edasi andmast.

Suurima loovupidamisega,

Juuru Ap.-õiguse kog. Nõukogu

abi esimees - *J. L.*

Kirjatoimataja -

Lisa 6. Protestikiri EAÕK Juuru koguduselt Riigikogu Juhatusele. (EAA.1886.1.45)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Elo Sihv,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose “Tallinna Aleksander Nevski katedraali lammutamise katse 1928. aastal”, mille juhendajad on Irina Paert ja James Matthew White, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada see digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha ülalmainitud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Elo Sihv

26.04.2024